

KOLLEKTIVIZMUS

PAUL LEROY-BEAULIEU

KOLLEKTIVIZMUS

Az új szocializmus és bírálata

MÁSODIK KÖNYV

Eger, 2021.

Fordította: Sasvári Ármin (1888)

A borítót és a kötetet tervezte: Tábornszki Bálint

Jelen kiadás nem tartalmazza az eredeti mű összes lábjegyzetét.

A kötetben használt betűtípusok:

MONTSERRAT, Sorts Mill Goudy, EB Garamond & CINZEL

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

TARTALOMJEGYZÉK

I. FEJEZET	Lassalle és az ipari kollektivizmus.....	9
II. FEJEZET	Lassalle elmélete a tőke keletkezéséről.....	23
III. FEJEZET	Karl Marx tétele a nyereség természetéről.....	42
IV. FEJEZET	Karl Marx elmélete az értéknövekedésről.....	57
V. FEJEZET	Karl Marx tanának folytatólagos boncolása.....	78
VI. FEJEZET	A termelés kapitalisztikus szervezetének hatásairól.....	91
VII. FEJEZET	Schäffle és a kollektivizmus a valóságban.....	124
VIII. FEJEZET	A kollektivizmus és a fogyasztási szabadság.....	141
IX. FEJEZET	A termékek elosztása a kollektív társadalomban.....	173
X. FEJEZET	Nemzetközi viszonyok a kollektív rendszer alatt.....	194
XI. FEJEZET	A fényűzés megszüntetése.....	217

I. FEJEZET

Lassalle és az ipari kollektivizmus

A jelen munka első könyvében a földközösség bírálataira szorítkoztunk. Úgy hisszük, hogy teljesen megcáfoltuk negatív és pozitív tételeit egyaránt.

Most át kell térnünk a kollektivizmusra, amennyiben az ipari munkát illeti. Itt leginkább a német írókkal fogunk foglalkozni, mint Lassalle és főleg Karl Marx. Tanuk, némi eltérésekkel, abból áll, hogy váljon köztulajdonná az összes termelési eszköz, de minden ember szabadon határozhassa meg a maga szükségleteit és magántulajdonosa legyen a fogyasztási tárgyakkal.

Ami a tan pozitív oldalát illeti, a fennhéjázó és radikális szocialistáknál sok hézagot és nézeteltérést tapasztalunk; az eszmék és vágyak ezen összeségének csak Schäßfle adott meglehetősen szabatos alakot.

De ami a kollektivizmus negatív és támadó részét illeti, a német írók nem hagynak fenn semmi kívánnivalót. Hatalmas fegyverekkel rendelkeznek és ezeket ügyesen tudják forgatni; érvelésük éles a szörszálhasogatásig, történeti ismereteik jelentősek, a modern ipar viszonyait alaposan ismerik, írásmódjuk tiszta, elegáns, bővelkedik a képletekben: van bennök ékesszólás, szatíra, él, de főleg megvan bennük a határtalan önbizalom, a mérhetetlen gög. Karl Marx beszél a nemzetgazdászok „hivalgó bambaságáról”; Lassalle kijelenti, hogy mikor tollat ragad, felfegyverkezik kora minden tudományával. Könyveik becses irodalmi művek; a rettenthetetlenség, az önmagáról való jó vélemény, a tanok abszolút hangja, az éles bár szűk szempont, a gyors és felületes ítélet mindig kidomborították a gondolatot és a szavakat.

Mielőtt a német szocialista írók iratait bonckés alá vennénk, szemügyre kell még vennünk műveik negatív oldalát, mely itt legteljesebben és legszabadabban fejezi ki gondolataikat. Ha kivesszük könyveikből a kritikát, mely azokat megtölti, a dogmatikus részre többé nem marad semmi. Kutatásuk, szofisztikus és maró érvelésük főleg a tőke természetére és eredetére, valamint a vállalkozó nyereségére vonatkozik. Ennek a boncolgatási munkának van szentelve Karl Marx könyve (*Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*) és Lassalle-é (*Herr Bastiat-Schulze Von Delitzsch, Der Ökonomische Julian*).

A kollektívizmust hirdető vagy azzal rokonszenvező írók azt vetik a nemzetgazdák szemére, hogy egész tévesen fogták fel a tőke természetét és eredetét, az ipari nyereség természetét és eredetét, hogy holmi konvencionális, egészen elvont szociális gazdaságtant szerkesztettek; és ez egyszerű formulákból áll, melyeknek egyes elmélkedők agyán kívül semmi sem felel meg a valóságban, és melyek egyáltalán nem férnek meg a társadalom történeti fejlődésével és jelen állapotával.

A politikai gazdaságtan, azt mondják, az embereket úgy veszi, mintha magukban állnának, önrendelkezési joggal volnának felruházva, és tényeikért gazdaságilag felelősök volnának. Emez dolgozik és nyer; amaz félretesz a jövedelméből, tőkét gyűjt, azaz munkaeszközöket teremt, nyersanyagot vagy élelmet halmoz össze; az egyik kieszel és szerez egy iparágat, spekulál a szó szerencsés értelmében, helyesen, élesen lát és működését siker koszorúzza. Íme a gazdasági írók felfogása, és ez, Lassalle meg Karl Marx szerint, hamis és kimérikus.

A mai társadalomban ezen írók szerint az egyének gazdaságilag nem felelősök a tetteikért. Van, aki arat, bár

nem vetett, és van, aki nem arat, holott vetett. Ez a felforgatása a jognak, ez az ellentét az eszme és a tény közt nem kivételes eset; ez a dolgok szokott menete, a szabály, úgyszólván a törvény, igazságtalan szabályok és törvények, de állandók. „A gazdasági világot – mondja Lassalle – a társadalmi kötelékek dominálják.” Ezek természeti őserő gyanánt hatnak. E téma kifejtésénél a szocialista író a kifejezések rendkívüli gazdagságát, a képek bámulatos bőségét tanúsítja. A társadalmi kötelékek eszközei a sorsnak, mely „labdázik az állítólag létező emberi szabadsággal.” És Lassallenak tetszik ez a kép: a véletlen labdázik, és e játékban az emberek a labdák. Márpedig ott, ahol a véletlen uralkodik, ott a szabadság és az erkölcsi felelősség megszűnnek.

Minden gazdagság, minden tőke a „társadalmi kötelékek” által keletkezik, nem pedig a munka, a takarékoság és az önmérséklés által. E társadalmi kötelékek folytan születik meg a konjunktúra és a spekuláció. Az ismerhetetlen körülmények összege mindig nagyobb az ismerhető körülmények összegénél, és ennek következtében a spekuláció higgadt számítása ellen annál több eshetőség fog szólni, minél helyesebben és világosabban alkalmazkodik az ismert körülményekhez. Ezt írja Lassalle egész komolyan, és ebből – ha igazat mond – az következne, hogy a világon csak a meggondolatlanok fognak vagyont szerezni.

Az ellenőrizhetetlen külső körülmények befolyása annál nagyobb, minél inkább igyekszik az egyén „csereértékeket” előállítani, és annál kisebb, minél jobban adja magát az egyén „a saját hasznára való tárgyak” termelésére. A szocialista iskola nagy súlyt helyez arra, hogy a „saját haszonra való” tárgyak helyett minél inkább „cse-reértékek” állíttatnak elő. Ez a fejlődés, ez a helyettesítés

csakugyan nem közönbös, és a gazdasági írók helytelenül tették, hogy nem törődtek vele. Így az ő absztrakcióikkal „a világ konkrét képét” állítják szembe a német szocialista írók. Minden gazdagság a társadalmi kötelékek, azaz a véletlen által keletkezik.

De ez a véletlen nem juttathatja jótéteményeit a társadalom minden tagjának egyaránt. A munkások ki vannak zárva e szerencsejátékból, mert nem adhatnak betétet, vagyis tőkét.

Ahogy Lassalle mondja:

Amiről most beszélünk, Schulze uram, a mi gazdasági viszonyainkra általánosságban vonatkozik, de különösen a kereskedőkre és vállalkozókra, akiknek érdekeit ön képviseli. De egészen más a munkások helyzete: ők ki vannak zárva abból a szerencsejátékból, mely kereskedőinkre és vállalkozóinkra oly nagy varázst gyakorol, hogy elfeledik azt, hogy a szerencsés véletlen egyeseket közülük magasra emelhet ugyan vagyoniilag, de vannak szerencsétlen véletlenek is, amiért épp az ő osztályukból jutnak oly sokan a nyomor kereke alá. E szerencsejátékban csak azok vehetnek részt, akik saját számlájukra adnak el termékeket és elegendő tőkével bírnak, hogy ezeket a termékeket kedvező viszonyok közt nagy tömegekben gyártsák, magukhoz kaparítják konjunktúrák teremtése céljából, és hogy a kedvező körülmények összejátszása esetén a körülmények felhasználásával, a spekuláció szárnyain a nagy gazdagság magaslataira emelkedjenek. Innét van, hogy a dolgozó osztály (munkások és pórok), mint ilyen, ki van zárva a szerencsejáték kedvező esélyeiből, mert a munkás sohasem szokott egy terméket saját számlájára árusítani. Azután kizártnak kell tekinteni a kisiparost is, aki készítményét maga készíti és saját számlájára áru-

sítja. A kapitalista gépezet mindig visszaveti a proletariátusba, és önrendelkező tevékenysége dacára egyfelől a tőke hiánya nem engedi neki, hogy felhasználja a kedvező konjunkturákat, míg másfelől összetapoossák a kedvezőtlen konjunkturák, amelyek ellen nem bír védekezni.¹

Bármennyire óvakodik is rendszere gondolköréből kilépni, azt Lassalle mégsem tagadhatja, hogy a kedvező körülmények bizonyos esetekben a munkabérek emelkedését idézik elő; de ez, úgymond, igen mulékony és alig érezhető mértékben történik, és pedig két okból: az első az, hogy a kedvező konjunktura rövidebb tartama mellett a vállalkozók nagy erőfeszítéssel dolgoznak a munkabér emelése ellen; mikor meg a kedvező konjunktura hosszabb ideig tart, akkor a házasságok szaporodása és a kínálat a munkabért, jobban mondva a munkásosztályt² az előbbi színvonalra vagy még alább szállítja. Nevezetes körülmény, hogy a szocialisták mind malthusiánusok, vagy legalábbis felhasználják Malthus állításait, hogy rést üssenek a közgazdaságtanon vagy a modern társadalmon.

De azután a kedvezőtlen körülmények sokkal sujtóbb súllyal nehezedenek a munkásokra:

A munkabér rögtön leszáll, a munka tömege csökken, a munkában szünetek állnak be, ilyen pörölycsapások sújtják a munkást a kedvezőtlen konjunkturák vagy a spekuláció kapzsi versenye által okozott túltermelés esetén.

---

¹ Ferdinand Lassalle: *Bastiat-Schulze Von Delitzsch*

² Lassalle az „Arbeiterstand” szót használja, mely sokkal tágabb kört ölel föl, mint a „bérmunkás” kifejezés.

Lassalle néhány passust idéz McCulloch-nak, „a liberális burzsoá nemzetgazdák egyik vezéréinek” a kereskedelmi válságokról szóló könyvéből, példákat idéz az árak történetéről szóló klasszikus Tooke-féle munkából és pittoreszk, képletes írmodorában így kiált fel:

A munkások háta a semleges játékasztal, ott folytatják a vállalkozók és spekulánsok azt a szerencsejátékot, melyet ma termelésnek neveznek. A munkások háta a zöld asztal, melyen azok az urak beszedik a szerencsekocka kedvező forgása folytán feléjük gördülő aranycsomagokat, és a kocka kedvezőtlen forgása esetén a munkás rovására vigasztalódnak a jobb esélyek reményével. A munkás az, aki fizet, mivel a munkabére csökken, odavész kínosan összekuporgatott, megtakarított pénze, a munkaszünet által meg van fosztva a keresetétől; ő lakol, ha a munka urai és a spekuláció ebben a játékban balsikereket aratnak, pedig ő egész ártatlan az ő hamis spekulációjukban, hamis számításukban, kapzsiságukban, és a szerencsés eredményekből neki semmi se jut. És ön, anélkül, hogy gyanítaná a szociális kötelek létezését, spekulálva a munkások tudatlanságára, mely valamivel még nagyobb, mint az öné – mert ők nem bírják megérteni, hogy az ő egyéni sorsuk miért függ a világpiac viszonyaitól, amelyeknek okait nem ismerik – ön, oh derék Schultze [Schultze-Delitzschhez intézi a szót] ezt nevezi önmagáért való felelősségnek, a munkások erkölcsi felelősségének, és ezekkel a szavakkal igyekszik a munkásokat elkészeríteni azon emberek ellen, akik számukra az igazi felelősséget akarják, holott most nem egyebek, mint a spekuláció játékanak semleges, kinszenvedő áldozatai.

Szándékosan idéztük e hosszú passzusokat. Az olvasó, aki nem ismeri Lassallet, ebből láthatja, hogy a német szocialista milyen szép prózai, elegáns modorban, mily szónoki hévvel, mily festői stílussal fejezi ki gondolatait. Nem csoda, hogy ez a képletes nyelv, ezek a megkapó, rövid formulák meghódították a munkásokat, akik prófétát, jóformán istent látnak benne.

A társadalmi kötelékek, a világpiac viszonyai, „a világpiac hatalmas rázkódásai” megsemmisítik a munka szabadságát, a személyes gazdasági felelősséget. Ezt Lassalle mint elvet, jóformán mint axiómát állítja föl, és csak néhány rövid fejtegetéssel bizonyítja.

E fényes leírás után Lassalle szabatosan fejezi ki eszméjét, az ékesszóló támadás helyett a dialektikát használja, és így bírálja gúnyosan Schultze-Delitzsch definícióját a tőkéről és ennek alakulásáról.

Oh, fenséges Schultze. Az egyik posztót gyárt, mondta a német kooperálók vezére a kátéjában, a másik ruhákat készít, a harmadik gabonát termel, és mindegyik cserébe adja a többieknek a termékeket és készítményeket, melyeket maga nem használhat föl. A gazdaságban tehát önrendelkező vállalkozónak képzelet az embereket. Pedig ez a lehető legnagyobb tévedés; önrendelkezéssel bíró kis vállalkozók már nem léteznek; már senki sem termeli azt, amit fogyaszt. Ez a középkor távoli idejében volt a munka formája, nem a mai társadalomban.

Ma már nincs vagy alig van izolált egyéni, vagy családi munka, hanem csak társadalmi munka; senki sem teszi, hogy a maga fölöséért más által gyártott szükségest cserél be. A társadalmi munkának épp az a jellemző vonása, hogy mindenki azt termeli, amit

maga nem használhat. A munkások megannyi tantaloszok.

A régi időkben az jellemezte a munkát, az adott neki állandó jelleget, hogy mindenki elsősorban a saját használatára dolgozott, és a fölöst átengedte másoknak. Ez az egyszerű szervezet volt a természetszerű gazdasági rendszer. A modern társadalomban a megkülönböztető, végleges, specifikus jellege a munkának abból áll, hogy mindenki azt termeli, amit nem használ: csereértékeket, nem pedig saját hasznára való értékeket.

A csereértékek termelése képezi a mai társadalom végtelen gazdagságának és végtelen szegénységének kútforrását. Innét ered az a domináló tény, mely a világpiacon teremt, a túltermelést, a válságokat, a kereskedelem és a munka pangását.

Azután Lassalle ismét az invectivákhoz folyamodik, és Schultze-Delitzschhez azzal a fennhéjázással intézi a szót, mely sohase téveszti el a hatását a tömegekre és a tudatlanokra, és így kiált föl:

Ön tehát nem érti meg, hogy ez teszi a munkásosztály helyzetét olyan nyomorúságossá, olyan bizonytalanná, ez okozza legkegyetlenebb szenvedéseit? Mert az bizonyos, hogy a szövő és a takács jobban volt biztosítva a nyomor ellen azon időig (amely pl. Angliában a múlt évszáz végéig tartott), mikor a munkás egy kis mezőt művelt, tehenet tartott és saját használatára dolgozott.

Az, aki a saját használatára való szükségleteket maga termeli, nem juthat olyan hirtelenül olyan mélyéges nyomorba, mint a mai munkás, aki a tőkével

szemben a legkisebb ellenállást sem bírja kifejteni, minden nap teljesen ki van szolgáltatva a világgpiacnak és függ annak minden rázkódásától! Ön hát egyáltalán nem érti azt az általános okot, mely *a mai proletariátust teremtette?*

Ön tehát azt sem érti, és bizonyára kevésbé érti, mint bármi mást, de egy alább adandó magyarázattal *kényszeríteni fogom* annak megértésére, hogy csak mikor a termelés *kizárólag a cseréértékekre irányul*, mikor a munka *azt a formát és természetet öltötte, hogy mindenki csak olyan tárgyakat termel, melyek nem az ő saját használatára valók*, csak akkor létezik a tulajdonképpeni tőke.

Ön tehát semmit, semmit, de semmit se ért a mi gazdasági állapotunkhoz!

És ilyen gyermekes fecsegés ellen kell előállnom a gazdaságtannal!

A jövő, mert ennek szentelem a fáradságomat és munkámat, meg fog jutalmazni, amiért önként meg-alázva magamat, ráálltam arra, hogy önt bíráljam.¹

Ilyen haraggal, ilyen lenézéssel szól Lassalle egy olyan emberről, aki oly nagy dolgokat végzett, mint Schultze-Delitzsch. Vajon mi okozhatta, hogy a német kooperatív iskola vezéréről ilyen megvetéssel szól az ellenfele? Az oka az a definíció, melyet Schultze-Delitzsch a tőkéről adott, amikor azt mondta, hogy a tőke a termékeknek az

---

¹ Lassalle fentebb idézett műve, 87. o.

a része, mely a későbbi termelésre szolgál.¹ A tőke felhalmozott munka, mondja a szokásos nemzetgazdaságtan rövidebben. A gépek, a nyersanyag, a felhalmozott élelem, melyből a munkás megélhet mindaddig, míg a termelt tárgy elkészül, fogyasztásra, illetve eladásra kerül; íme, ez az, ami a tőkét képezi.

Megengedve, hogy a tőke csakugyan felhalmozott munka, azt a kérdést kell fölvetni – feleli erre Lassalle igen elmésen – hogy a munka, és a felhalmozás egy és ugyanazon személyben találkoznak-e, vagyis más szavakkal, hogy a tőke voltaképpen nem képviseli-e a mások munkájának halmazát.

A gazdasági írók azt mondják, hogy a tőke a takarékosságból ered, abból, hogy egy tárgy nem fogyasztott el. Ez a formula dühbe hozza a német szocialistát. Ropantul együgyűnek tartja, és szórja miatta a gúnyszavakat. A tőkésék, úgymond, csöndes mártírok, és a munkás az, aki dőzsöl; titkos bűneik vannak, minthogy nincs „nélkülözési bérük.” Azután szokásos modorában így folytatja:

Nézzétek csak azokat az európai tőkéseket, milyen sápadtak és halványak: szóltanul magukba fojtják bánatukat! Gondterhes fejüket lehorgasztják és nem gondolnak egyébre, mint nélkülözésteljes életpályájukra; szinte elpirulnak a szeméremtől, amiért nagy érdemeiket, melyeket oly szívesen rejtegettek volna mindenki előtt, oly nagy garral leleplezték az egész világ előtt.²

---

¹ Lassalle így foglalja össze, különben igen helyesen. Schultze-De-litzsch sokkal hosszabb definícióját.

² Lassalle idézett munkája, 121. o.

Nem – feleli Lassalle – nem a nélkülözés az, mely a tőkét szüli, és a tőke nem úgy alakul, hogy egyesek megfosztják magukat valami élvezettől. A tőkét manapság a társadalmi kötelékek teremtik. Megkapó példát nyújtanak erre a tőzsdéértékek árfolyam-jegyzései és az ingatlanok árának hullámzásai.

Teszem azt az esetet, hogy a köln-minden vasút építéskor 100 000 tallér árú részvényt vettem pari árfolyamon. Tovább nem is törődtem e vasúttal, és éveken át felvettem befektetett tőkém 5, 8 majd 10, 12 és 18%-át, valóban óriási osztalékot, és azt el is költöttem az utolsó fillérig. Most a köln-minden vasút részvényeit, melyek 175 tallérral vannak jegyezve, eladom és nyerek újabb 75 000 tallérnyi tőkét anélkül, hogy jövedelmemből valaha csak egy-egy garast is félretettem volna. Hogyan alakult ez az új tőke? Hát a társadalmi kötelékek által, Schulze úr.

És Lassalle megmagyarázza, hogy miképp növekedett a személy- és áruforgalom: elmondja, hogy egy angol mérnök találmánya csökkentette az üzemköltségeket. Ez mind „társadalmi kötelék” és a takarékoságnak ahhoz semmi köze. Ez az a meg nem érdemelt értéknövekedés, az „unearned increment,” amelyről az angol írók olyan sokat beszélnek.

Az ingatlan tőke, mondja Lassalle, szintén növekedik a társadalmi kötelékek folytán, és kizárólag ezek által. Ez az utóbbi mondatrész nincs ugyan meg Lassalle szövegében, de benne van a gondolatában, és kétségtelenül meg van az okoskodásában:

Íme itt van egy ember, aki 100 000 tallérért vett egy birtokot; van belőle 5%-nyi jövedelme, és ezt rendszeren el is költi; sőt mi több, mint hanyag vagy tékozló ember, többet költ el a jövedelménél, és miután tíz éven át mindig adósságot csinál, egyszerre úgy látja, hogy 20 000 tallérral tartozik. Mit tesz? Eladja a birtokát. A lefolyt tíz év alatt a lakosság szaporodott, a gabona ára emelkedett, a föld ára ehhez képest javult, és a rossz gazda a földjéért 100 000 tallér helyett 200 000 tallért kap, úgyhogy megfizetheti az adósságait, és még mindig 80 000 tallérral több a tőkéje, mintsem eddig volt. Miben rejlik ennek az általános oka? A társadalmi kötelékekben. A speciális okok lehetnek különbözők, de az első és legfőbb okra, a társadalmi kötelékek létezésére vezethetők vissza. ... Szóval ennek a tőkenövekedésnek lehetett sok mindenféle oka, de a tulajdonos munkája és takarékosága nem szerepelt köztük.

A kép igen szép, de merőben a fantázia szüleménye. Az tagadhatatlan, hogy a külső körülmények, a társadalmi kötelékek növelhetik az egyének vagyónát, de csökkenthetik is, meg is semmisíthetik. Azok a társadalmi kötelékek, amint már fentebb kimutattuk, sokszor feleannyira vagy éppen nullára szállítják le a keservesen szerzett vagyont; nézzük végig a tőzsde árfolyamjegyzékét és meggyőződünk róla, mert az valóságos temető. A birtokosok, akiket a külföldi verseny vagy egy új termék feltalálása tönkre tett, épp olyan számosan vannak, mint azok a birtokosok, akiket tőlük nem függő okok meggazdagítottak. Éppen így vagyunk az iparral. A társadalmi kötelékek vak játéka épp olyan gyakran okoz veszteséget, mint nyereséget. Összeségükben véve semleges tényezőknek tekinthetjük, mert hatásuk ellenkező irányokban érvényesül. Vannak időszakok és országok,

ahol a társadalmi kötelékek, azaz a külső körülmények egészben véve kedveznek a birtokosok, iparosok vagy tőkésék összeségének. Ezek a virágzás időszakai, melyeket rendszerint az üzerség és a spekuláció túlkapásai jellemznek. Tanúsítja ezt a sovány és a kövér tehenekről szóló ősi mese. Most, mikor e sorokat írom (1883. vége) a társadalmi kötelékek ugyancsak megrendítenek az európai kontinensen minden vagyont és minden jövedelmet.

Művészhez illő képzelmével, tribüntól kitelő részrehajlásával Lassalle teljesen elferdíti a „tőke” szó értelmét. A társadalmi kötelékek még a legkedvezőbb konjunkturák közt sem képesek tulajdonképpeni tőkét teremteni; legfeljebb azt idézhetik elő, hogy növekszik a tőke hasznossága. A köln-mindeni vasút részvényének árfolyama lehet 100 tallér vagy 175 tallér, azzal a társulat tőkéje, a vasút, a sínek, a pályaházak, a gépek értéke nem változik; az marad, ami volt. Csak az történhetett, hogy felhasználták a kedvező üzletmenetet, kettős vágányt raktak, szaporították a mozdonyok és a kocsik számát, nagyobbították a pályaházakat; de ezeket a javításokat a „társadalmi kötelékek” magukra hagyatva nem eszközölhetik: azokhoz munka és megtakarított pénz kell.

Lassalle mint polemista és izgató ír, nem pedig mint ahogy tudóshoz illik: a kivételt mint szabályt tünteti fel, az egyes esetet rendszeresen beálló eshetőségnek. Aki azt állítja, hogy a társadalmi láncolat folytán minden ember szavatol olyasmért, amit nem tett, olyan tételt állít fel, mely igaz lehet bizonyos körülmények közt, de általánosságban véve nem az. Mintha azt állítanánk, hogy mivel bizonyos emberek sántaként születnek vagy azzá lesznek, minden embernek az a rendeltetése, hogy sántává legyen; vagy azt is mondhatnánk, hogy mivel bizonyos járványok áldozatul ejtik a legegészségesebb embereket, a

jó testalkat és a helyes életmód nem képezik a hosszú élet előfeltételeit. Az eszes, előrelátó és erélyes emberek nagy mértékben megóvhatják magukat a társadalmi kötelékek kedvezőtlen befolyásától és ki tudják használni a kedvező viszonyokat. A lanyha, álmos és lusta természetűeknek viszont nincs se elég akaratuk, se elég tehetségük, hogy nagy hasznot húzzanak a külső körülményekből, még ha azok a legkedvezőbbek is. A józan ész ellen vét, aki a munkás, takarékos, eszes, éleslátású embert egyformának tekinti a tétlen, pazar, előre nem látó, bamba emberrel, és azt mondja, hogy ez is, amaz is pusztán a külső körülményeknek, tehát a végzetszerűségnek köszönik sorsukat. Lassalle tana a társadalmi kötelékekről végkövetkeztetésben a végzetszerűség tanához vezet és ez a körülmény halálos ítélet rá nézve.

II. FEJEZET

Lassalle elmélete a tőke keletkezéséről

Robinson Crusoe mindent a saját maga számára termelt; az ő helyzetével állítja szembe Lassalle a mai gazdasági társadalmat, melyben majdnem mindenki csereértékeket állít elő. Ebből az igaz állításból, mely figyelmes észlelést érdemel, a híres izgató azt a következtetést vonja le, hogy a „konjunktúra”, vagyis a külső körülmények és a társadalmi kötelekés összesége feltétlenül dominálja a világot. Ez az állítás szerfölött nagy túlzás és így hamis. A Lassalle által idézett példák csak kivételes esetei az egyéni vagyonszerzésnek; kettős értelemben kivételesek: először is szerfölött ritka dolog, hogy az egyéni vagyon egyedüli szülőoka olyan esemény legyen, melyben a vagyonszerző munkájának és értelmének ne volna semmi része; ha igen sok egyéni vagyonnál a külső körülmények csakugyan szerepeltek, ez a szerep rendszerint csak mellékes jelentőségű. Azután meg a kedvezőtlen körülményeknek is van szerepük, mert kijátsszák a számításokat, a takarékossgot, a munkát, és veszélybe ejtenek vagy csökkentenek ész és munka árán szerzett vagyonokat.

Bizonyos pontig zavaróknak lehet tekinteni azokat a külső befolyásokat, melyeket nem lehet ellenőrizni, melyek némelyeknek megadnak egy meg nem érdemelt vagyont, másoktól meg elveszik a vagyont, körülbelül mégis el lehet mondani, hogy azok hasznos szerepet ját-

szanak a népek gazdasági életében és előmozdítják a haladást. Ez nem paradox állítás. Ezek a külső körülmények – bármennyire váratlanoknak tételezzük is fel őket – soha vagy jóformán sohasem mondhatók teljesen ellenőrizhetetleneknek. Az éber szem, az éles elme mindig előre sejtheti őket, legalábbis nagyjából. És ezek az események, melyeket mindig csak félig fed el a jövő fátyola, nem csüggesztik a vállalkozó jellemeket, sőt új vonzerőt képeznek. Jelentős nyereséget helyezvén kilátásba, sarkalják az erélyt és erőkifejtésre ösztönöznek. Nem egyszer idéztek elő nagy műveket, melyek hasznára váltak az emberiségnek. Ha minden vállalat eredményét előre lehetne látni, az emberek bágyadtabbak, tétlenebbek volnának, mint most. Ha csak közepszerű jutalmat remélnének, csak közepszerű erőkifejtésre határoznák el magukat; a nagy sikerek csábító, bár bizonytalan kilátása szítja a nagy felbuzdulást és biztat hosszú kitartásra. A „konjunktúra,” hogy Lassalle nyelvén szóljunk, a lelkekre varázserőt gyakorol, mely nagy mértékben mozdítja elő a haladást.

Térjünk vissza az elméletre, melyet a német szocialista a tőkéről és a nyereségről előadott.

A tőke és a nyereség, mondja, nem olyan jelenségek, melyek mindenkor léteztek. És ezt az állítást bizonyítani is igyekszik: Peruban az Inkák alatt az emberek dolgoztak és igen sokat termeltek, de nyereségek nem léteztek. A tétel nem alapos és a példa nem helyes. Peruban volt veszteség és nyereség, akárcsak a legkisebb fűszerkereskedőnél az európai társadalomban. Tegyük fel, hogy az Inkák vagy alattvalóik hathatósabb módot találtak volna fel a bányászatban: mindjárt lett volna nyereségük, mert olyan eredményt értek volna el, mely tetemesen megha-

ladja a szokott régi termelési költségeket, vagyis más szavakkal kifejezve, csekélyebb fáradsággal és munkával hasonló termelést értek volna el. Ha a teljes vagyonszösség állna is be, még akkor sem szűnne meg a nyereség és a veszteség, csak hogy a nyereség és a veszteség nem egyéni, de kollektív jelleggel bírna.

Lassalle szerint:

A haszon vagy a nyereség csak a mostani társadalmi intézmények mellett állhat elő; előfeltétele az, hogy meglegyen *a csereérték, a tőke, a forgalom, a verseny, a magán vállalkozás, a bérért való munka* és egy társadalom, mely minden terméket előbb pénzzé változtat. A nyereség fogalmát ezekből kell származtatni, ha meg akarjuk érteni.

A fényes tollú író itt épp oly pedáns, mint frivol. A nyereség és a haszon fogalma nincs ilyen előfeltételekhez kötve. Robinson Crusoe egyedül volt a maga szigetén, de azért szerzhetett nyereséget. Ha egy mezőn, mely az első évben a vetett mag tízszeresét fizette, a rákövetkező évben a tulajdonos, ügyesebb gondozás folytán, az eddiginél nem nagyobb testi erő kifejtés mellett tizenöt-szörös termést kapott, akkor nyeresége és haszna volt, pedig nem termelt csereértéket. A nyereség, a haszon onnan eredt, hogy a megfigyelés vagy tapasztalat sugalta elmes kombináció által ugyanannyi erőfeszítéssel nagyobb eredményt, vagy csekélyebb erőfeszítés árán azonos eredményt ért el. Amikor Robinson Crusoe elkészítette első bárkáját, de olyan ügyetlenül, hogy nem bírta a tengerhez juttatni, akkor veszteséget szenvedett, pedig egyedül volt a szigetén. A veszteség abból állt, hogy sokat bajlódott és nem ért el semmi eredményt. Éppen úgy járt, mint az iparos, aki tárgyakat készít, melyeket senki

sem vesz meg. De amikor aztán rájött a hibára és jobban kombinált eljárás szerint készített bárkát, melyet vízre tudott bocsátani, akkor nyeresége és haszna volt, mert fáradságáért bő jutalomban részesült. A tegnapi Robinsonhoz képest éppen olyan viszonyban volt, mint az iparos, aki sikert arat, ahhoz az iparoshoz képest, aki kudarcot vall.

Ahhoz, hogy nyereség vagy haszon legyen, vagyis olyan előny, mely bőven fizet a fáradságért vagy a munkáért, egyáltalán nem szükséges „egy társadalom, mely a termékeit pénzzé önti.” Hamis állításuk az a szocialistáknak, hogy a pénz közbejövetele gyökeresen átalakítja a gazdasági feltételeket és megváltoztatja a tranzakciók jellegét. A pénz tágítja, szabályozza a termelés és a csere jelenségeit, de nem változtatja meg a jellegüket. A gazdasági törvények egyformák a magában álló emberre és a 80 millió lélekből álló társadalomra nézve. E törvények közt egy sincs, melynek megfigyelése nem állt volna érdekében Robinsonnak. A munkamegosztás neki épp olyan szükséges volt, mint a legnagyobb népnek. Igaz, hogy magányos embernél a munkamegosztás elve nem azt igényelte, hogy kizárólag egy tárgy előállításának szentelje magát, mert magának kellett elkészítenie minden tárgyat, amelyre szüksége volt; de bizonyos munkamegosztás, a feladatok ésszerű egymásutánja nála is szükséges volt, hogy ne kezdjen el mindent egyszerre és gyorsan végezzen el egy bizonyos munkát.¹

---

¹ Miután a gazdasági törvények épp úgy érvényesek az egyedül álló emberre, mint az egész társadalomra nézve, világos, hogy azok, akik, mint Macleod, a gazdaságtudományból a csereforgalom tudományát csinálják, tévednek.

Miután a „nyereséget” új, mintegy véletlen gazdasági jelenségnek tekinti, Lassalle jóformán babonák tartja, hogy az ipari vállalatok ezen eredményének olyan nagy fontosságot tulajdonítanak. „A nyereség dogmája – így szól Schulze-Delitzschhez – az ön lelkét valóságos vallásos hévvel tölti be.”¹ Nem csak a gazdasági írók, hanem minden ember térdet hajt a nyereség előtt. Ugyanis az ipar, a kereskedelem és mezőgazdaság terén tett sokféle emberi munka sikeréhez még nem találtak, és nem is fog-nak találni soha másféle mértéket, mint a nyereséget. Csak a nyereség szerint határozhatjuk meg, hogy a termelés munkája jól volt-e tervezve vagy rosszul, jól végeztetett-e vagy sem. A nyereség a legfelsőbb bíró; az tanúskodik amellet, hogy jól termeltünk és nem túl sokat. A „túltermelésnek,” melyet Lassalle helytelenül nevez a modern termelés állandó végzetének, csak a nyereség elmaradása fogja elejét venni. A nyereség az egész társadalmi munka szabályozója, ellenőrzője. Azok a testületek, melyek azt hiszik, hogy elboldogulhatnak nyereség nélkül – mint pl. az állam bizonyos közmunkáknál, továbbá a jótékonyági intézetek – rendszerint csak erőparlást végeznek. Ezzel nem akarjuk kárhozatni azon emberi műveket, melyeket a jótékonyág érzete vagy a vallás sugalnak és melyeknél ki van zárva a nyereség gondolata. De a rendes, általános gazdasági tényekben a nyereség méltán túlnyomó szerepet játszik.

Lassalle szerint az összes burzsoá gazdasági író téved, ha a tőkét, épp úgy, mint a többi gazdasági kategóriát, logikus, örökkévaló kategóriáknak tekinti. A német izgató, azzal a doktrínagyűlölő hévvel, mely a tudomány ellenfeleit jellemzi, ezeket írja:

---

¹ Lassalle fentebbi munkája. 31. o.

A gazdasági kategóriák nem *logikus*, hanem történelmi kategóriák. A tőke termőképessége nem természeti törvény, hanem meghatározott *történelmi* feltételeknek olyan hatása, mely más történelmi feltételek közt eltűnhet és el is kell tűnnie.

És e furcsa tétel támogatására Lassalle egy meglehetősen rosszul választott példát idéz:

Az egyéni izolált munka primitív állapotában, amelyből kiindultunk, a munkaeszköz – az indusnak az íjja – csak a munkás kezében volt termékeny, tehát csak a munka volt termőképes.

Ez az okoskodás nagyon különös. Ha az indus, akinek volt egy íjja, a maga munkaeszközét kölcsönadta a törzs egy másik tagjának, aki elvesztette a maga íjját, kárpótlásul nem köthette-e ki a kölcsönkérő által szerzett préda egy részét? Bizonyosan tudja Lassalle, hogy ilyen alku sohasem fordult és fordul elő a barbár társadalmakban? Ugyanígy áll a dolog a halászra nézve, aki szabadnapján kölcsönadja hálóját valakinek, aki elszakította a magáét. Manapság az az ember, akinek jó puskája van és azt egy napra kölcsönadná valakinek, akinek kevésbé jó puskája van, nem köthetné-e ki magának bér fejében a préda egy részét? Az efféle alku nem természetes-e és a józan ész nem azt mondja-e, hogy ilyen üzleteknek történniük kellett a civilizáció mindenféle állapotában? Más helyen¹ bebizonyítottam, hogy a kölcsön utáni kamat nem más, mint a társulás egy tökéletesebbített formája. Lassalle példája nemhogy az ő tételét, hanem inkább az ellenkező

---

¹ Az *Essai sur la répartition des richesses* c. munkában, 229-252. o.

tételt, a miénket bizonyítja. A tőke termőképes, bárkinnek a kezében van is, feltéve, hogy ez a kéz tud vele élni. Miután a tőke növeli az ember természetes és kezdetleges munkájának termőképességét, a termelés eredményének szempontjából egyre megy, hogy aki a tőkét alkalmazza, megteremtője, tulajdonosa vagy kölcsönvevője-e a tőkének.

Azt az állítást, hogy a tőke nem örökkévaló gazdasági kategória, Lassalle, az ő frivol didaktikájával kimondja, de nem igyekszik bebizonyítani.

Mikor született a tőke, miután nem létezett az emberiség minden korában, a majdnem állatias barbárság korától kezdve? Itt egy igen leleményes elmélet merül fel: a tőke csak a munkamegosztással egyidejűleg születhetett, a munkamegosztás elve pedig csak a rabszolgasággal egyidejűleg születhetett. Íme a genesis. A munkamegosztás, Lassalle szerint, a nagy, az egyetlen gazdasági törvény. Ez nem Lassalle felfedezése, mert azon író könyve, aki rendszerezte vagy talán éppen alapította a mi tudományunkat, Adam Smith munkája azzal kezdődik, hogy leírja a munkamegosztás által eszközölt csodákat.

Hallgassuk meg Lassallet, aki, ha ráteszi a kezét egy igazságra, megkapó lelkesedéssel fejtegeti, de csakhamar megint égbekiáltó tévedést követ el.

A munkamegosztás, úgymond, forrása minden gazdagságnak.¹ Az a törvény, hogy a termelést csak a munkamegosztás teszi szaporábbá és olcsóbbá – ez a törvény, mely a munka természetén alapszik, az egyedüli

---

¹ Úgy kellene mondani, hogy a gazdagság egyik fő forrása, mert tőke, azaz munkaeszköz nélkül a munkamegosztás elvesztené termelőképessége legnagyobb részét.

gazdasági törvény, melyet *természeti törvénynek* lehetne nevezni. Pedig ez nem természeti törvény, mert nem a természet, hanem a szellem birodalmába tartozik; de *épp olyan szükségszerűséggel* van felruházva, mint a villamosság, a nehézség, a gőz ruganyossága stb. *Társadalomtermészeti törvény!* És az összes nemzet közül egy maroknyi egyén a *maga egyéni hasznára* kobozta el ezt a társadalomtermészeti törvényt, mely csak valamennyiünk értelmes természeténél fogva létezik: az elámult, szegény népeknek, melyek láthatatlan kötelékek által meg vannak fékezve, munkájuknak mindinkább növekedő eredményéből csak annyit hagytak meg, amennyit kedvező körülmények közt az indus már a civilizáció előtt nyert, t. i. az élet anyagi szükségletének szigorúan kimért egyenértékét. Ez olyan, mintha néhány ember kijelentené, hogy a nehézség, a gőz ruganyossága, a nap hősege az ő tulajdonuk! Úgy élelmezik a népet, ahogy a gőzgépeiket fűtik és kenik, amennyire t. i. szükséges, hogy *munkaképes* állapotban maradjanak. A nép élelmét egyszerűen csak szükséges termelési költségnek tekintik.¹

Ez a fényes retorika abban a gondolatban összpontosul, hogy a tőkés kizárólagosan egyéni hasznukra foglalták le azt a hatalmas társadalomtermészeti törvényt, a munkamegosztást. Karl Marx hasonlót mond, amikor azt állítja, hogy a tőke tulajdonosai hatalmukba kaparintották a tudományt és csak saját előnyükre aknázzák ki. A világ egy szörnyű, végzetes ellentmondás áldozata: a modern társadalom termelése közös, kooperatív, de a gyártott termékek egyének szerint osztatnak szét, nem

---

¹ Lassalle. Capital und Arbeit, 249. 1.

közösek. A munkamegosztás többet termel, mint az izolált munka, de ezt a túltermelést, ezt az értéknövekedést, mely az egész társadalmat illetné meg, csak a tőkés tulajdoníthatja el.

Könnyű megcáfolni ezt a felfogást. Ha a dolog úgy állna, ahogy Lassalle mondja, akkor a munkások minden kooperatív társulatának, vagy legalább a legtöbbszörnek virágoznia kellene, mert nekik jut az a természetes fölösleg, mely a munkamegosztásból ered, és melyet a munkaadó állítólag magának kaparint minden fáradtság nélkül. Ámde a tapasztalat azt tanúsítja, hogy a legtöbb kooperatív szövetkezet megbukik vagy tengődik, ha kamat nélküli vagy igen olcsó kölcsönöket kaptak is. Egy másik, épp oly kategorikus ellenvetés az, hogy a legtöbb civilizált országban és sok iparágban vannak középrendű munkaadók vagy autonóm munkások, akiknek vannak saját munkaeszközeik és akik néhány munkást alkalmaznak, és nem látjuk, hogy ezek a munkaadók sokkal szerencsésebbek volnának, mint az ügyes és serény munkások, kik bérbe adják karjaikat vagy munkaképességüket. És teljesen tönkreteszi Lassalle tételét az a tény, hogy van sok nagyiparos, sok jól szervezett társulat, akik nem nyerne, sőt vesztenek és likvidálnak. Ez határozottan bizonyítja, hogy az az állítólag természetes és szükségképpen értéknövekedés, mely a munkamegosztásból eredne, és melyről azt mondják, hogy csak a munkaadóknak jut, vagy nem létezik, vagy kevés, vagy pedig nem a gyárosoknak jut, hanem másoknak. Ha Lassalle elmélete igaz volna, akkor az iparosok összeségének, a dolgok természeténél fogva, óriási nyereséget kellene kapniuk; kivételt csak igen kevés embernek kellene képeznie, olyanoknak, akiknek tehetetlensége vagy hanyagsága már rendkívüli. Pedig a tapasztalat azt tanítja,

hogy még a legtöbb tőkével rendelkező iparüzemekben is igen ritkák a nagy sikerek. Ebből az következik, hogy a német izgató állítása minden reális alapot nélkülöz.

Ne hagyjuk még el Lassalle fő tételét. Ő azt állítja, hogy a tőke nem a takarékoság gyümölcse, és tényekkel meg okoskodásokkal bizonyítgatja, hogy hamis a gazdasági írók felfogása. A nagy többség napi munkája, állítja, csak a mindennapi kenyeret szolgáltatja, ami teljesen lehetetlenné teszi, hogy az illetők a jövőre valamit félretegyenek. Lehetetlen ennél kategorikusabb és felülete-sebb állítást kockáztatni. Franciaországban a takarékpénztárak a maguk négymillió betevőjével¹ határozottan meghazudtolják Lassallet. Bármilyen silánynak mondják is a munkások bérét, az bizonyos, hogy igen sok kézimunkás akad, még a legrosszabbul díjazott kategóriák közt is, ki néha a hősiességig menő önmegtadással pénzt rak a takarékpénztárba és kis tőkét gyűjt.

Az első pénz-megtakarítók fiai, ha folytatják apáik szokásait, gyarapítják az örökölt vagyonkát. A pénztakarítás tehát történik, és gyakorolhatja a lakosság minden rétege, még a munkás is. A tényleges érv, mely csak képzelt érv volt, elesik az eltagadhatatlan tények nagy száma előtt.

„A történelmi fejlődés – folytatja Lassalle – mindig sokkal inkább a község ténye volt, mint az egyéneké.” Felvilágosult elme nem is fogja tagadni, hogy minden emberi műben az egyén és a környezet közös ténykedése

---

¹ A takarékpénztári könyvecskék száma 1882-ben 4 324 027-re rúgott; 2 151 000-rel szaporodott 1875 óta; a betétek összege 1 745 757 000 frankra rúgott, azaz 403 frank egy-egy könyvecske után, míg 1875-ben 660 millió volt a betétek összege, azaz 272 frank átlag minden könyvecske után. A betétek összege rendszerint 250 millióval szaporodik évente. (*Bulletin de statistique*, 1883. május, 643. o.)

nyilvánul. De az egyén része távolról sem olyan csekély, mint ahogy állítják.¹ Az emberi faj bölcsőjénél talán túlnyomó szerepe volt a társadalmi tevékenységnek a haladásban, noha az ókor a műszaki foglalkozások különböző találmányait tulajdonnevekhez fűzte, mint Prométheusz vagy Triptolemosz. Az újkor nem ismer felfedezést, mely ne volna névhez köthető. A történelem tele van tulajdonnevekkel: Gutenberg, Kolumbusz, Papin, Watt, Arkwright, Jacquard, Bessemer, Lesseps; ami nagy dolog történt, mindig egy emberben van megtestesítve.

Lassalle tanulmánya a tőke keletkezéséről sok más szempontból is érdekes. Az a fogalom, hogy a tőke felhalmazott munka, az ő nézete szerint legalább külsőleg igaz: csakhogy az, ami fel van halmozva, az a mások munkája, és ezért egy új szót dob a vitába: az *Eigenthum*-mal szembeállítja a *Fremdthum*-ot, a „magántulajdonnal” az „idegen tulajdont”. Csak a másét birtokoljuk. A nyereség – a német izgató szerint – fizetetlen munka; lényeges különbség van a munkamennyiség vagy a munkaidő és a munkabér közt: e fogalmak közt, melyeket rendszerint egymásnak megfelelőknek vesznek, nagy az eltérés.

Lassalle felháborodik azon, ha azt merik állítani, hogy a megtakarított, az el nem fogyasztott tárgy, ez a tagadólagos elem, a tőke forrása. Pedig azt nem lehet tagadni, hogy a megtakarított pénz létezik, és Franciaországban másfél, sőt kétmilliárdot tesz ki évente. Mi a szerepe? Lassalle képtelennek tartja, hogy eltekintve a történelemtől, a tőkeképződés tényezőjeként tüntessenek föl egy tisztán nemleges dolgot, amilyen a megtakarított, tehát el nem fogyasztott érték.

---

¹ Utaljuk az olvasót Proudhon ellenkező nézetére, melyet főntebb reprodukáltunk.

Az érvelés és a tapasztalás azt bizonyítják, hogy Lassalle érvelése gyermekes. Egy bölcslő kimondhatta azt, hogy fenntartani annyi, mint teremteni. A nemzetgazdaság terén bizonyos esetekben ez a meghatározás megkapó igazsággá válik. Azzá lesz, ha élelmiszerekről van szó, melyeket az ipar szakadatlanul termel, még hozzá úgy, hogy a már előállított élelmiszereket megőrizzük és gyarapítjuk azokkal, melyek folyvást előállítatnak: itt tényleg gvarapszik az emberiség rendelkezésére álló készlet. Van egy tonna szenem; ezt elhasználhatom úgy, hogy egyszerre befűtöm lakásom minden szobáját. De én inkább csökkentem a fogyasztást és csak egy vagy két szobát fűtök: a tonna szén felét félreteszem és ipari célokra fordítom, és íme: a megtakarított érték a tőke forrásává lesz. Takarékoskodásom annyit eredményezett, mintha költség nélkül fél tonna szenet termeltem volna.

Van élelmiszer-készletem: elfogyaszthatom, elpocsékolhatom a dínomdánomban; de jobbnak látom szabályozni és korlátozni a fogyasztást. Egy nagy részét a készletnek félreteszem, hogy egy hosszabb időt igénylő munka tartama alatt élelmezsem magamat. A takarékoság itt ismét tőkét teremtett. Ezek igen egyszerű esetek, pedig itt rejlik a tőke rendes forrása: voltaképp mindig így történik, csakhogy bonyolultabb formában.

Vessünk egy pillantást a tőkére, kiált fel Lassalle diadalmaskodva, és látni fogjuk „a gőzgépeket, a talajjavítósokat, a házakat, vagy egyszerűen a munka által szerzett anyagokat, a vasrudakat, a réz és érctömböket, a téglákat és a cserepeket, a kőtömegeket stb. stb. Ha ezeket egyszer megszereztük, lehet-e azokat elfogyasztani, azaz meg nem takarítani?” Nem képtelenség-e feltenni, hogy a tőke, mely rendszerint fogyaszthatatlan tárgyakkól áll, a

nem-fogyasztásból származik? Lassalle felfogása fölöt-
tebb felületes: megállapodik a jelenség külszínénél, és
olyan mélyen se hat, mint egy gyermek észlelése. A pénz,
mely a termékek egyenértéke, nagyon könnyen lehetővé
teszi, hogy a megtakarítás, ez a látszólag negatív tény,
mindenféle tartós tárgyakat teremtsen: vasrudakat, téglá-
lát, cserepeket, házakat stb. Van egy tonna szenem,
amit fűtésnél megtakarítottam; eladom és az árán rende-
lek vasrudakat, téglákat, szövőszékeket, munkaeszközo-
ket. Eladom az élelmiszer-készletet is, amit elfogyaszthat-
tam volna nagy lakomákban, ahol mindent elpocsékol-
nak, de aminek a felét, mértékletes életmódomnál fogva
megtakarítottam; az árért pedig szerzek, azaz készíttetek
deszkákat, téglákat, cserepeket, hogy házamat vagy mű-
helyemet nagyobbítsam, szilárdítsam, szóval hogy tőkét
teremtsek. Kis szőlőbirtokos vagyok és 2–3 hektárnyi
földemen terem vagy száz hektoliter bor, ami 3000 fran-
kot ér. Családommal, barátimmal, vendégeimmel együtt
megihatnám a száz hektoliter nagy részét, a maradékon
vennék húst, kávé, ruhákat és bőségben élnék; de így az
év leforgása után a száz hektoliter borból semmi se ma-
radna. Én azonban jobbnak látom takarékoskodni: csala-
dommal, barátaimmal, vendégeimmel csak tíz hektoli-
tert fogyasztok, kilencvenet pedig eladok; az árából, le-
vonva belőle a művelési költségeket, csak kis részt fordítok
az élelmezésemre vagy a mulatságra; félreteszek
1000–1500 frankot és azon veszek trágyát vagy felszánta-
tom földemnek ugaron maradt részét, megnagyobbítom
az udvart és azonnal itt van a tőke, amelyről Lassalle be-
szél: ház, állandó talajjavítás, gép, és ennek egyetlen kút-
forrása az én mértékletességem. És ez nem kivételes eset;
minden tőke eredetileg ilyen módon született.

Egyébiránt tévedés azt hinni, hogy a megtakarítás tisztán negatív elem. Az volt a pénzfélretevés kezdetleges formájában, de többé nem az, most, hogy a tőkésítés formáját öltötte. A Collège de France egyik tanfolyamában kifejtettem, hogy milyen változás történt, amikor nem gyűjtötték rakásra, hanem tőkésítették a megtakarított értékeket. Kovásszá lett, mely régebben tétlen volt, ma pedig bámulatos erjesztő hatást gyakorol. A modern megtakarított tőke mindig működik, mindig mozgásban van, míg ezelőtt aludt a rejtkehelyén, ahol gyűjtögették.

Minden évben, minden félévben, minden hónapban az emberek a piacra hozzák megtakarított pénzüket, és az ott átalakul munkaeszközökké, tartós művekké; igaz, hogy ezek rendszerint más ember kezében vagy ellenőrzése alatt vannak, de kapunk értéküknek megfelelő címleteket és ezek után élvezünk kamatot vagy osztalékot.

A megtakarított pénz új irányt ad az iparnak, a nemzet munkájának: a munkát, az ipart nem a közvetlenül fogyasztható élelmiszerek, hanem a munkaeszközök, vagyis a tőkejavak termelése felé tereli.

Itt van pl. két ember, kiknek mindegyike 100 000 frank évi jövedelemmel rendelkezik. Az első az egész jövedelmét arra fordítja, hogy fényes ebédeket ad, finom borokat, válogatott ételeket hozat, sok cselédet tart, feleségét és gyermekeit drága ruhákba öltözteti, melyeket minduntalan rontanak, tart szép fogatokat, melyeket váltig cserélget, fizet szeretőket, kik ép oly frivol módon költekeznek, mint ő. A második azonban rendszerető ember: 100 000 franknyi jövedelméből 50 000-et fordít arra, hogy úri módon éljen, a többi 50 000 frankot pedig megtakarítja, azaz aklokat építtet, hogy juhái jobban legyenek ellátva és többet jövedelmezzenek, a patakon töltést emeltet, hogy a rétjeit jobban öntözhesse, irtatja a

földet és szőlőt ültet; vagy pedig a gyárhoz egy épületet toldat és ott több szövőszéket állít, egy régi gőzgép helyébe újat és tökéletesebbet hozat, mely kevesebb szemet fogyaszt, vagy egész egyszerűen vesz az 50 000 frankért vasúti részvényeket, kötvényeket, egy hajózási vagy építési vállalatba fekteti tőkáját. Így történik, hogy ennek az embernek a takarékosága, mértékletessége, ez a látszólag negatív tényező létrehoz mindenféle tartós dolgokat: tanyai épületeket, gátakat, szőlőket, gyárat, szövőszékeket, gőzgépet, vasúti vágányt, tengeri hajót, házat.

A megtakarított tőke a modern társadalomban eltereli a munkát azon nagyon is romlékony fényűzési tárgyak túltermelésétől, melyek a későbbi munkát sehogya se mozdítják elő; az ipart hasznos, tartós tárgyak előállítására ösztönzi, melyek ismét új termelést tesznek lehetővé. Tagadhatjuk-e mármint azt, hogy egy nemzet sorsa egész más lesz aszerint, amint az emberek a jövedelmeiket elpazarolják vagy hasznos befektetésekre fordítják? Az első esetben a nemzet tőkeszegény marad, a második esetben pedig a tőke napról napra nagy mértékben fog gyarapodni.

Bármily éles is az elméje, ezt a jelenséget nem tárgyalja Lassalle, akit elvakított az elfogultság és a szenvedély. Nem vette észre korunknak azt a jellemző vonását, hogy a tőkeképzés, a megtakarított pénz átalakítása tőkévé ma könnyebben és gyorsabban történik, mint azelőtt, és hogy a különbség nem lényegi, csak fokozati.

Miután Lassalle nézete szerint a takarékoság nem játszik szerepet a tőkeképzésnél, ennek más okát kellett találni. Jeleztük már: az a munkamegosztás. Márpedig, a német izgató szerint, a munkamegosztás csak a rabszolgaság által keletkezhetett:

A munkamegosztás által való termelés, az egyedüli, mely a napi szükségleten túl fölösleget nyújt, csak úgy válik lehetségessé, hogy előzetesen tőke gyűjtett és előzetesen is gyakoroltatott a munkamegosztás, mert egyedül ez szolgáltathatja a napi szükségleten felüli fölösleget, melyet az egyéni munka által lehetetlen elérni. Innét van az, hogy a népek, melyek a teljes egyéni szabadságból indulnak ki, mint az indus vadásztörzsek, sohasem juthatnak a tőkegyűjtéshez és így sohasem emelkedhetnek a civilizáció bizonyos fokára... Így tehát az egyéni munka nem eredményezhet megtakarított pénzt.¹

Ebben a passzusban ellentmondás van: miután a munkamegosztás feltételezi az előzetes munkamegosztást, ebből azt kellene következtetni, hogy a társadalom már úgy létesült, hogy gyakorolta a munkamegosztást; márpedig ez nem lehetséges; valószínű, hogy az egyéni vagy izolált munkából a megosztott és kombinált munka stádiuma fejlődött; így tehát fel kell tenni, hogy már az egyéni munka tette lehetővé a megtakarítást.

Lassalle a munkamegosztásnak és kombinált munkának egyetlen forrását a rabszolgaságban látja, és merészen erre a következtetésre jut: „Tehát előny, hogy a rabszolgaság ott szerepelt a művelt népek bölcsőjénél.” És ezt a tételt az ő szokásos leleményességével fejti ki. Egy nagy úrnak pl. van száz rabszolgája; ezek közül 30-an a személyes fogyasztásához szükséges tárgyakat állítják elő; hatvanan mezőgazdasággal foglalkoznak; az utolsó tíz pedig a többi kilencven rabszolgának szükséges munkaeszközöket gyártja. E munkamegosztás sokkal többet jövedelmez az úrnak, mintha az a száz rabszolga mind

---

¹ Lassalle id. munkája, 131. lap.

egyidejűleg, vagy egymásután mindenféle munkát végezne. Így keletkezett volna a munkamegosztás. Később a rabszolgatartó tovább tökéletesíti a munkamegosztást; új munkáscsapatokat formál száz rabszolgája közül: valahányszor haladás történik, gyarapodnak a termékek, melyeket fogyaszthat.

Ezzel fejezi be Lassalle:

Ön tehát látja, Schultze úr, hogy azt, amit az az úr tett, nem lehet takarékoskodásnak nevezni, mert ő csak azt teszi, hogy minduntalan változtatja a termelés irányát, mindig több és több aktív erőt alkalmaz, akiket elvon a fényüzési és szükségleti cikkek közvetlen termelésétől, és közvetett termelésre használja őket, munkaeszközöket, gépeket, szóval mindenemű fix tőkét termel, és minél tovább gyakorolja azt, amit ön takarékoskodásnak nevez, annál jobban özőnlenek hozzá az élvezeti tárgyak.¹

Ez a rabszolgatartó, Lassalle szerint, felettébb értelmes és leleményes ember volt. De ezt az elméletet meg lehet támadni a doktrínák és a történelem szempontjából. Olyan népek, melyeknél a rabszolgaság sohasem létezett vagy korán szűnt meg, pl. a németek, mégis eljutottak a munkamegosztáshoz és a tőkeképzéshez. Csakhamar a rabszolgaság vagy a jobbágyság megszűnése után, Európában egyre terjedt a munkamegosztás elve. A gyarmatokban, ahol a rabszolgaság legtovább tartotta magát, mindig úgy tekintették, mint a munkamegosztás és a géphasználás legnagyobb akadályát.² Lassalle tétele tehát frivolnak tűnhet.

---

¹ Lassalle id. munkája, 134–135. lap.

² Ezt bebizonyítottam a modern népek gyarmatosításairól szóló *La Colonisation chez les peuples modernes* c. munkámban.

A szocialista iskolának rögeszméje el nem ismerni, hogy a gazdagságnak, az egyéni nyereségnek más forrása lehetne, mint a társas munka kombinációja, tagadni, hogy a megtakarított pénznek ereje, a vállalkozó szellemnek fontossága volna. Lassalle, Karl Marx és Proudhon ellenében könnyű kimutatni, hogy a szabad ipar rendszere mellett a munkamegosztás szokásos fokából és a munkák társulásából eredő termelési fölösleg nem a munkaadónak válik javára, hanem árcsökkenés alakjában az egész társadalomnak. Minden haladás, mely társadalmi, azaz általános jellegű, a társadalomnak válik javára: az egyéninek maradt haladás az egyénnek használ.

Történelmi fejtegetése folyamán Lassalle néhány igazságra akad, melyeket fel is tüntet, de amelyek nem bizonyítják az ő tételét.

A tőke autonóm termőképessége, úgymond annak szüntelen reprodukciója nem volt lehetséges a régi társadalmakban, mikor a házi termelés uralkodott és mikor minden munkás vagy minden kis munkáscsoport saját hasznára való szükségleti tárgyakat állított elő. Körülbelül így állott a dolog a középkorban is. Hogyan lehetett akkor tőkésíteni? A birtokos javíthatta-e a földjét, természetelt-e búzát rozs helyett? Nem, mert földje után a rozs tizedét fizette. A kereskedő, aki takarékoskodott, javíthatta, kiterjeszthette-e ipari termelését? Nem, mert amellett, hogy a közlekedési utak hiánya folytán nem voltak piacai, a törvény igen tüzetesen szabályozta, hogy minden „mester” miképp termelhet, sőt kategorikusan meghatározta, hány munkást és inast tarthat. A mások termelésébe való tőkebefektetést lehetetlenné tette továbbá az alkalmak ritkasága, a szokások ellenkező volta: innét van az, hogy a kamatos kölcsön eszméje oly lassan terjedt.

Ezek a megjegyzések a részletekben okosak és helyesek. De nem bizonyítják, amint Lassalle gondolja, azt, hogy a tőke új és véletlen gazdasági kategória. Csak azt tanúsítják, hogy az ókorban és a középkorban a tőkeképzés kevésbé volt könnyű, mint ma, mert gátolták a törvények, a szabályozások, a szokások vagy az előítélet. Nem volt előtte szabad, korlátlan tér. Lehet, hogy egy napon, amikor a tiszta szocialisták vagy a tanszéki szocialisták tanai érvényre emelkednek, a tőkeképzés, a civilizáció nagy hátrányára, épp olyan nehéz lesz, mint volt azelőtt. Ehhez csak az kell, hogy a céhek vagy a törvények által helyreállítsuk „a középkor szilárd gazdasági gépezetét”. A tőkeképzésnek, hogy aktív legyen, arra van szüksége, hogy minden mesterséget vagy iparágat szabadon lehessen gyakorolni. Ha ezt a szabadságot megszüntetik vagy rendszabályozzák, a tőkeképzés, bár nem tűnik el teljesen, összeszorul és átengedi a tért a pénztakarítás kezdetleges, önző, majdnem meddő alakjának, a kincsgyűjtésnek.

A fő dolgot, hogy t. i. a tőke nem a takarékoság gyümölcse, Lassalle nem bizonyította be. Pedig annak a gyümölcse. Ami a megosztott és társult munka szerencsés kombinációit illeti, pillanatnyilag az azokat kieszelt és megvalósított egyéneknek használnak, de idővel, sőt a mai világban igen gyorsan közkincsé válnak, lenyomják az árakat a verseny által; az tehát használ mindenkinek, amit számos frappáns példa bizonyít. Ez is az igazság és a harmónia törvénye; ami a társadalmi kombináció hatása, annak rövid idő múlva csak a társadalom veszi hasznát; ami pedig a tőke közvetetten hatása, az a tőkét teremtett egyének válik előnyére.

III. FEJEZET

Karl Marx tétele a nyereség természetéről

Az előző fejezetekből kitűnik, hogy Lassalle és Karl Marx ellenvetései, vagy inkább tagadása dacára a megtakarított pénz a tőkealakulásnak egyik eleme, vagy éppen egyetlen forrása.

Hivatalos okmányok szerint 1882. december 31-én a francia takarékpénztárak a betevőknek mintegy 1745 millióval tartoztak, és noha a takarékpénztárak sok járadékot vásárolnak betevőik részére, ezeknek készpénzkövetelése 1875 óta 1085 millióval növekedett. Ez tehát mégiscsak egyike a tőke forrásainak.¹

Kimutattuk, hogy nincs semmi ellentmondás abban az eszmében, hogy a tőke, eme pozitív és tevékeny elem, a megtakarított pénzből ered, amely látszólag tisztán negatív elem. Mert a modern világban a valóság itt nem felel meg a látszatnak. A megtakarított pénz, amióta felhagytak a tőkegyűjtés régi módjával, megszűnt negatív elem lenni: nem mondható többé pusztán nem-fogyasztásnak; kedvező irányadás ez az iparra nézve, mert nyersanyagot és munkaeszközt termeltet közvetetten fogyasztásra való tárgyak helyett. Tudjuk, hogy Franciaországban évente 1 1/2 – 2 milliárdot takarítanak meg; ennek köszönhető, hogy rendelnek mozdonyokat, gőzhajókat, vágányokat, nyersanyagot, épületeket, munkaeszközöket, melyeket a következő év megtakarított összegeivel fognak kifizetni. Mindig anticipálják a megtakarított pénzt, amennyiben folyvást kibocsátanak társulati részben befizetett részvényeket és kötvényeket.

---

¹ *Bulletin de statistique*, 1883. májusi füzet 643. o. – Az 1883-iki *Annuaire de statistique* 237. oldala.

Abban, hogy az összegek, melyeket egy nagy ország egész területén megtakarítanak, haladéktalanul, sőt már eleve értékesíttessenek, a legnagyobb szerepet csakugyan a részvénytársulat játssza. A megtakarítás megszűnik pusztá mértékletesség, pusztá nem-fogyasztás és egészen negatív elem lenni és más jelleget ölt; ösztönzött képez arra, hogy tartós hasznú tárgyakat állítsunk elő frivol és múlandó tárgyak helyett. Ezt feledte el Lassalle; azután meg figyelmen kívül hagyta azt is, hogy a kontinens országaiban, de nevezetesen Franciaországban az évente megtakarított pénzek nagy részét a nép takarítja meg.

Rámutattunk, hogy a takarékoság nemzi a tőkét; de vajon ennek nem lehet-e más kútforrása? Vagy az a takarékoság, mely a tőkét nemzi, tán csak a mások munkájának gyümölcset teszi-e takarékbá? Aki pénzt tesz félre, vajon a saját munkája gyümölcset teszi-e félre vagy pedig a kézimunkások munkája gyümölcseinek egy részét, melyet törvényszerűen, de mégis illetéktelenül, méltatlanul eltulajdonított? Ezt a gondolatot fogalmazta meg Lassalle, amikor ezt a megkapó antitézist állította fel: *eigenthum – frembdthum*; saját tulajdon – idegen tulajdon. Ez a felfogása Karl Marxnak is és az összes kollektivistának. A megtakarítás, bármilyenek is az anyagi jótéményei, így nem tarthatna igényt a tiszteletre, mert ha nem is nyers lopás, de ügyes jogfosztást képez. Ez az elmélet megérdemli, hogy behatóan tanulmányozzuk.

A megtakarított pénz, a tőke eme bírálói szerint a nyereségből kerül ki, márpedig a nyereség az, hogy a tőkés eltulajdonítja a munkás munkájának meg nem fizetett részét. E tétel ellen először is egy mellékes ellenvetést kell támasztani. Megengedve, hogy elméletben helyes, mégis csak túlhajtás, mert nem minden megtakarított pénz kerül ki a nyereségből; sokszor a bérért dolgozó a

maga béréből, a kisbirtokos gazda a termése árából, a szellemi foglalkozása után élő ember a tiszteletdíjából teszi félre.

Így tehát a félretett pénznek csak egy része – ha úgy tetszik, a nagyobbik része – képezné a munkás munkájának meg nem fizetett részét, tehát csak ez a rész fakad hibás forrásból; a megtakarított pénznek az a része, mely a néptől ered, tiszteletet érdemelne.

Miután a kollektivisták hosszasan tárgyalták azt a tételt, hogy a tőkés eltulajdonítja a munkás munkájának meg nem fizetett részét, tanaik eme pontjánál meg kell állapodnunk, mert voltaképpen itt van elméletük csomópontja.

Karl Marx és a legtöbb kollektivista szerint a tőke, természeténél fogva, meddő. Csak annyit igényelhet, hogy a termelésből kivehessen annyit, hogy magát fenntartsa: joga lehet arra, hogy törlesztési hányadokat kapjon, de arra nem, hogy kamat, vagy éppen nyereség jusson neki. Ezt a véleményt, melynek Marx pedáns formát adott, a császárság utolsó éveiben tartott nyilvános gyűlések egyik szónoka, Briosne egész naivitással fejezte ki: a háztulajdonosnak, úgy mondta, nem kell házbért kapnia, inkább fizetnie kell a lakónak, aki a házat jó karban tartja és nem engedi elpusztulni. A kollektivisták nem mennek ilyen messze, félúton megállanak; megengedik, hogy a háziúr és a lakó nem tartoznak egymásnak semmivel, ha a lakó arra kötelezi magát, hogy a házat jó karban tartja. Szerintük így áll a dolog a gépekkel és a gyárakkal is; az iparosnak nincs jogcíme kamatra vagy nyereségre; ésszerű igényeinek elég van téve, ha gyárát és annak felszerelését mindig jó karban találja az amortizálás által.

Ha ezt a jogi kérdést tisztába akarjuk hozni, elemeznünk kell a nyereség eszméjét. A nyereség nem valami

egyszerű dolog; nemzetgazdasági értelemben véve különböző elemeket tartalmaz: először is a méltányos díját annak, aki a tőkét teremtette, pusztán azért, hogy belőle hasznot, előnyt húzzon; képviseli továbbá az igazgatásért járó díjat, vagyis annak az embernek a díját, aki idejét a felügyeletnek, az üzlet vezetésének szentelte. Jelzi továbbá a kockázat árát; végül pedig – és talán főképpen – jutalom az a leleményes rendezésért, mely jobb volt a megszokott módoknál, a munkák szervezéséért, a különféle ipari és kereskedelmi kombinációkért.

Ezek a különböző elemek szerepelnek a nyereségben; ebből fakad, hogy a nyereség oly különböző, annyi kockázattal jár és olyannyira változik a különböző években, a különböző iparágaknál, a különböző egyéneknél.

Ami a tőke kamatját illeti, annak a jellege teljesen különbözik a nyereségtől. A kamat általános részesedés, melyet a nyereségből kiköt a tőkés, aki fáradozott, hogy megteremtse a tőkét, aki nem akar fáradni a tőke felhasználásával és aki a tőkét másnak kölcsönzi. Ezért a kamat sokkal állandóbb és egyformább, mint a nyereség. Ezek tiszta fogalmak, és nézetünk szerint, jól megfelelnek a dolgok természetének.

A kollektivisták tagadják eme elemzés helyességét; vagyis inkább, nem veszik észre ezt a fejtegetést és nem törődnek annak megvitatásával. Szerintük a nyereség egész egyszerűen fizetetlen munka, amit a tőkésnek tulajdonítanak. A tőkés a náluk alkalmazott munkásoknak a munkájuk felét vagy kétharmadát fizetik csak meg, a különbözet, vagyis a munka fizetetlen része képezi a nyereséget. Ez a nyereség a munkás által előállított értéknövekedés, melyet a tőkés lefoglal. És ezt a bámulatos tételt hogyan bizonyítják be a kollektivisták? Tényekből merített és elméleti érveket hoznak fel.

Szerintük a munkások a mai világban sokkal nagyobb tizedet és robotot fizetnek, mint régen. A tized a munkás termékéből szedetik; a robot az a fizetetlen munka, melyet a mester vagy az úr a munkástól megkövetel. A civilizáció és a forradalmak, kiváltképp az 1789-i nem tüntették el a robotot és tizedet, hanem inkább konszolidálták és növelték. Ezt az eszmét fejtegeti Karl Marx „gyáros és bojár” című fejezetében, amelyben a tőkést a 25 évvel előtti oláhországi földesúrral hasonlítja össze, és azt állítja, hogy a gyáros több fizetetlen munkát csikar ki a munkástól, mint amennyire a bojár kényszerítette a parasztot a robot címe alatt.

Egy francia szocialista lap, az *Égalité*, mely Karl Marx csapásán halad, sok példát hozott fel e tétel támogatására. A régi társadalomban, a hűbérrendszer alatt a tizedet a termésből szedték el: a földesúr, a pap, a henyélő, a munkástól. Elfogadjuk ezeket a definíciókat úgy, ahogy a kollektivisták felállítják; nem kutatjuk, hogy ez a tized nem felelt-e meg bizonyos szolgálatoknak, mint a közbiztonság feletti őrködés, az idegenek elleni oltalom, az igazságszolgáltatás. A robot, ugyanezen írók szerint, kicsikart, fizetetlen munka volt; hetente 1–3 napra terjedt, tehát a munkaidőnek egy, két vagy három hetedét képezte. Ha hozzávesszük a tizedet, tehát a munkaidő egy-egy tizedét, úgy látjuk, hogy a munkástól kicsikarták valódi termelésének akkora részét, mely egyötöde és a fele közt változott. Több kollektivista író habozás nélkül kijelenti, hogy ezek a feltételek, melyeket barbárnak tekintünk, még nagyon szelídeknek bizonyulnak azok mellett, melyek a mai állítólagos civilizációban rejtőznek.

Ma a robot, azaz a munkástól kicsikart és meg nem fizetett munka, szerintük majdnem mindig meghaladja a

megfizetett munkát. Ezt a meglepő tételt az *Égalité* bebizonyítani igyekszik, igen tüzeteseknek látszó számításokkal. A francia iparban az új robot 12 munkaórából átlag hat órát és hat percet vesz igénybe. Ez már több, mint a régi tized és a hűbérkorszak robotjának maximuma. Bizonyos iparágakban ezek a feltételek, melyek máris szigorúak, még szigorúabbakká válnak. A szövészeti iparban a munkás hét órát és 29 percet szentel megfizetetlen munkának, és csak 4 órát meg 31 percet a fizetett munkának. A bőriparban a robot 8 óra és 48 perc, és a fizetett munka 3 óra 12 perc; a faiparban 9 óra 7 perc a fizetetlen munka, és a munkás csak 2 óra 53 perc munkájáért lát fizetést. Bizonyos más termelési ágakban még rosszabbak a feltételek. A vegyészeti iparágakban a munkanap úgy oszlik meg, hogy 9 óra 45 perc a robotidő és 2 óra 15 perc a fizetett idő; az építőiparban 9 óra a robot és 3 óráért fizetnek: az élelmezési iparágakban a robot 9 óra 54 perc, úgyhogy a munkásnak mindössze 2 óráért és 6 percért adnak bért. De a legnagyobb mértékű robotot teljesíti a munkás a világítási iparágakban, t. i. nem kevesebb mint 10 órát és 40 percet, és csak 80 percét fizetik meg.

Ha ezek a leleplezések alaposak, akkor a mi civilizációnk kimondhatatlanul kegyetlen, és a modern tőkés sokkal embertelenebb, mint a régi földesúr vagy az ötvenes évekből való bojár.

De mi tőrés-tagadás benne! Ezek az állítások bámulatba ejtők. Az mondják, hogy az ipari adatgyűjtések számszerű eredményei. De már első tekintetre tömérdek ellenvetés merül fel: hogy van az, hogy munkások akadnak olyan foglalkozási ágakra, melyekben a robot oly nagy terjedelmű? Honnét van az, hogy mikor a robot, a fizetetlen munka 12 órából átlag 6 órát és 6 percet foglal el, bizonyos iparágak munkásai 10 óra és 40 perc időre

engedik kiterjeszteni? Hát nem azt kellene várni, hogy azokra a foglalkozásokra majd nem akad ember? Másrészt meg a munkaadók miért nem özönlének azon ágak felé, melyekben a munkásokat 8. 9, 10, sőt 11 és 1/2 óráig dolgoztathatják ingyen? A verseny, a szilaj verseny, melyről a szocialisták annyit beszélnek, miért nem teszi egészen vagy legalább megközelítőleg egyenlővé a munkafeltételeket? Hagyján még azokat az iparágakat, melyek monopóliumot képeznek, mint pl. bizonyos városokban a világítás; de hogy van az, hogy a többi foglalkozásnál a robot, ha már annak nevezik, háromszor-négyszer annyi időt vesz igénybe, mint más foglalkozásoknál?

Az, amit a kollektivisták a robotról, a modern társadalom által kicsikart fizetetlen munkáról, az *Eigenthum*-má átváltozott *Frembdthum*ról beszélnek, nagyon rejtélyesen hangzik. Dehát – ezt halljuk felelni – a számok, a hivatalos számok, a burzsoázia által gyűjtött adatok megkapóan bizonyítják a robot és a fizetett munka közti arányt. Nézzük hát ezeket a számokat.

Az ipari adatok azt tanúsítják, mondja az *Égalité*, hogy a mai Franciaországban az ipari termelés 7 milliárd és 130 millió frankra rúg. Ebben az óriási összegben a nyersanyag 4941 milliót képvisel, a tüzelőanyag 191 milliót, a munka által termelt értékfelettel 1994 milliót, amiből 980 millió jut bérekre, 1014 millió pedig nyereségekre és osztaléokra. Ezek a számok körülbelül összevágának: az itt felsorolt összegek összeadásánál előálló főösszeg és a Franciaország összes ipari termelését feltüntető számadat közt van ugyan különbség, de ez olybá vehető, hogy a mellőzött töredékeket képviseli.

Ezeket a számokat hozza föl Guesde az Egalitében. Miután a nyersanyag 4941 milliót, a tüzelőanyag 191 milliót, az értéktöbblet pedig 1994 milliót képvisel, amiből 980 millió jut a bérekre és 1014 millió a nyereségre. Ebből azt következtetik, hogy a nyereség a 12 órás napi munka mellett 6 óra és 6 perc munkájának felel meg, a munkabér pedig 5 óra 44 perc munkájának. Miután pedig a kollektivisták definíciója szerint a nyereség nem más, mint fizetetlen munka, ebből az következik, hogy a tőkés által kicsikart fizetetlen munka a mai francia társadalomban naponként 6 óra és 6 perc munkájának felel meg. Ha ugyanezt a tényt más alakban akarjuk kifejezni, azt mondjuk, hogy minden munkaadó minden munkástól évente átlag 691 frank árú munkát csikar ki, amit nem fizet meg: ez képezi az ipari hasznot, mely átlag 691 frankot tesz minden alkalmazott munkás után.

Szép dolog a statisztika! Először is azt lehetne ezekre a számításokra felelni, hogy majdnem lehetetlen dolog pontos ipari statisztikát összeállítani, hogy abba sokat csempész bele a képzelet, az elfogultság vagy legalábbis a tévedés.

De tegyük fel, hogy az Égalité munkatársának számadatai egészben véve helyesek. Az azokból levont következtetések mégis teljesen hibásak. A 7130 millióból, ami Franciaország összes ipari termelését képviseli, csak a nyersanyagot és a tüzelőanyagot vonja le, hogy kiszámítsa a bérek és nyereségek összegét. Pedig minden higgadt ember be fogja látni, hogy itt sok más dolgot kell levonásba venni: a kezelési költséget, vagyis azt a sokféle kiadást, mely minden termelést terhel; a bizományi költségek, az alkuszdíj, a biztosítás, a levelezés, az utazás, a hulladék, az értékvesztés, a csődök stb. Minden nagy kereskedelmi vagy ipari vállalatnál, bármily gondosan és

ügyesen vezetik is, ez az első tényező nagy szerepet visz. A gépezet jó karban tartása és megújítása nem kevésbé fontos tényező, pedig Guesde úr és munkatársai azt se veszik számításba; amit nem fordítanak nyersanyag és tüzelőanyag beszerzésére, az szerintük mind a munkabérekre és nyereségre megy. Pedig az épületeket jó karban kell tartani, hogy ne roskadozzanak, a gépeket javítani kell, hogy működhessenek: ha elkoptak, vagy valami találmány történt, újakat kell beszerezni. A kollektivisták elfogult szeme mindezeket a szükséges dolgokat nem látja, ami eléggé bizonyítja, hogy milyen felületes észlelők. A munkaeszközök jó karban tartása és megújítása a gyárak egyik legnagyobb kiadási tétele.

Nem beszélünk a tőke kamatjáról, miután annak jogosságát tagadják: de maga Karl Marx, aki élesebben lát, mint sok híve, beismeri, hogy a tőkét törleszteni kell, és hogy a gépeket jó karban kell tartani és javítani, ami bizonyára nem megy költség nélkül.

Ha számításba vennék mindezeket a tényezőket, melyeket Guesde és az Égalité mellőztek, akkor az állítólagos nyereség, amelybe bele van értve a tőke kamatja, legalább felére, vagy talán negyedére apadna. A nyereségre, osztalékra, és hozzáteszem, a kamatra 1014 millió frank helyett 3, 4, legfeljebb 500 millió jutna.

Ez az összeg már nem látszik jelentősnek azok előtt, akik érdemesnek tartják gondolkozni; de ha mellőzzük is a kamat jogszerű, vagyis inkább szükséges voltát, vajon ez a jövedelem ingyenes ajándék-e a henyeségnek, a tudatlanságnak? Lehet-e tagadni azt, hogy az igazgatás is munka? Vagy lehet-e ezt fölöslegesnek tekinteni? Ennek a munkának is megvan a maga fontossága a gyakorlatban: ezt tanúsítja minden tény és főleg ettől függ a vállalatok sikere vagy kudarca.

Az ipari vállalkozónak ez a képessége két külön alakot ölt: az ipari képesség a termelésnél nyilvánul meg abban, hogy takarékoskodunk a nyersanyaggal, a tüzelőanyaggal, illetőleg jól szereljük fel az épületeket és a gépeket, ügyesen rendezzük be a munkát, új, tökéletesebb kombinációkat alkalmazunk. A másik alak a kereskedelmi képesség, az a kényes ügyesség, mely a vételben és az eladásban nyilvánul meg, mely a legolcsóbb piacokon szerzi be a nyersanyagot, és készítményeit ott árúsítja, ahol legtöbb értékük van. Mily ritkák és megbecsülhetetlenek az egyénekben, mily áldásosak a társadalomra nézve ezek a képességek, melyeknek létezését a kollektivisták nem is ismerik! Pedig ha egy országban, amilyen pl. Franciaország vagy Németország, akad száz ember, aki ezt a kereskedői képességet, a velejáró tevékenységet és erélyt nagymértékben birtokolja, akkor az elég arra, hogy abban az országban, anélkül, hogy a munkások száma és minősége cseppet is változna, növekedjen az üzleti forgalom, szaporodjon a munkabérek és nyereségek összege évente néhány száz millió frankkal, sőt egy milliárddal! Bizzunk 40000 katonát egy Hannibálra és azok húsz csatát fognak nyerni; adjunk egy Varronak 60000 edzett, kipróbált harcost, és fel fogják ezeket kaszabolni. Egy helységnek vagy egy nemzetnek ipara hasonló befolyásoknak van alávetve. Ha a kereskedő osztály ügyes, az ország gazdagodik; ha ügyetlen, az ország tönkremegy.

Ezeknek a képességeknek, melyek döntő befolyást gyakorolnak egy nemzet jólétére, fontosságukhoz mért díjazásra van joguk. A műkedvelő, hogy egy Malibrant vagy egy Patti-t halljon, szívesen fizet sokkal többet, mint száz vagy ezer tiszteletre méltó karénes meghallgatásáért; és ezért természetes, hogy egy ember, aki kereskedői vagy ipari képességei által 10, 20 sőt százmillió

franknyival növeli a nemzeti forgalmat, annyi fizetést kap néha, mint száz, sőt ezer közönséges egyén. Csak a rút irigységnek vagy a meggondolatlan érzelgősségnek lehet kifogása egy ilyen szükségszerű tény ellen. Egyike ez azoknak a tényeknek, melyeket nem a szeszély teremt, és melyek a dolgok természetes rendjéből folynak; ez egy valóságos társadalmi törvény.

Két szomszéd gyár közül, melyekben egyforma a be rendezés, a helyzet, egyforma a munkások száma és képessége, az egyik virágzik, a másik hanyatlik. A nyereséget nem mérik szabályszerűen a munkások számához képest, ahogy a kollektivisták mulatságos naivitása képze li. Ha csak egyszerűen felfogadni kellene a munkásokat, hogy mindegyiken 691 frankot nyerjünk, akkor az iparúzó pályája, mely szirtekkel van telerakva, bámulatosan könnyű volna.

A tények és az érvelések egyaránt megcáfolják az Égalité furcsa számításait. Említettük, hogy igen nehéz do log tüzetes ipari statisztikát összeállítani. De a részvénytársulatok által időközönként közzétett jelentések be cses adalékokat nyújtanak. Itt van pl. a Fives-Lille-féle vasgyár, egyike a leghíresebbeknek Franciaországban. Egy időben, mikor a vasipar virágzott, t. i. 1880-tól 1883-ig a Fives-Lille társulat 24000 részvény után részvényenként 30 frankot, összesen 720 000 frank osztalékot fizetett; ebből a kincstár különböző adók címén elvesz vagy tíz százalékot, úgyhogy a részvényeseknek alig marad 660 000 frank. És mennyi munkást foglalkoztat ez a nagy gyár? Legalább 5–6 ezret, sőt talán másfélszer annyit. Az összes nyereség, ideértve a kamatot, eszerint távolról sem tesz 700 frankot minden egyes munkás után, mert hisz alig tesz ki százat. Más gyárak bizonyos években fényesebb sikereket mutathatnak fel, pedig a Fives-Lille

társulat igazgatását jónak tartják. Vannak azonban olyan gyárak, melyek veszteségre dolgoznak. A fentebbi időben egy társulat, mely hasonló a Fives-Lille-társulathoz, és amely nagy hírnek örvendett, a Cail-cég, amely több ezer munkást foglalkoztatott, kénytelen volt likvidálni, miután nyolc éven át semmi osztalékot se fizetett részvényeseinek és a likvidáció után se adhatott nekik semmit.

Nagyon tanulságos példát nyújtanak az 1884-i munkaszünetek tanúságai. Az *Echo du Nord* hivatalos kimutatások alapján kimutatta, hogy 1881-ben a Nord-régió bányáiban dolgozó munkások összesen 20 529 406 frank bért kaptak, míg a részvényesek összesen 2 751 914 frank osztalékot. Itt tehát a nyereség a munkabérnek csak egy nyolcadát képezi és egy-egy munkás után nem tett ki 691 frankot, ahogy az Égalité számította, hanem csak 133 frankot. E számok kapcsán Pernolet mérnök ezeket írta:

A 20701 munkás, akikről itt szó van, 1881-ben – minden munkás után 300 munkanapot számítva egy évre – 6 210 330 napszámot végezett és ezért kaptak 20 529 406 frankot, vagyis naponként átlag 3.306 frankot. Másfelől a 2 751 914 frank, amit a részvényeseknek a tőke után fizettek, egy-egy munkásnap után 0.443 frankot képvisel, vagyis a Nord-régió összes kőszénbányái 1881-ben 20701 munkást foglalkoztattak, akik egy-egy munkanap után fejenként 3.75 frankot kaptak és ebből 0.443 frankot fordítottak a szóban levő ipari intézetek megteremtésére, előkészítésére, jó karban tartására, felszerelésére, igazgatására – megannyi olyan dolog, melyek kezdetben kockázattal járnak, sokáig mit sem jövedelmeznek, sőt néha veszteségszámba mennek, de mindig szükségesek, hogy az ezen iparágból megélő munkásnépnek rendszeres, biztos kenyér nyújtassék.

Sőt már régebben volt alkalmam konstatálni, ugyan- csak a Nord-régióról szólva, hogy ha az évek hosszú során át elért eredmények összegét tekintjük – az évek nem voltak mind kedvezők – akkor a kifizetett osztalék (vagyis a befektetett tőkék járuléka) nem képvisel egy pohár sörnyi értéket minden munkás- nak minden napra. Íme, ennyit áldozott a Nord bá- nyaiban dolgozó munkás arra, hogy megteremtse és jó karban tartsa e vállalatokat, melyek családjának békés megélést biztosítanak! Íme, tüzetes számok- ban kifejezve, hogy miképpen bitorolja a munka gyümölcseit a bőségben élő naplopó; a „jó ige” hir- detői ezt nevezik a tőke zsarnokoskodásának, a pol- gárok tolvajlásának.¹

Néha a vállalat nyeresége annyit se tesz, hogy minden munkás minden nap egy pohár sört ihatna. Az anzini sztrájk alkalmából 1884. március és április havában tar- tott parlamenti bizottság előtt tett nyilatkozatokból ki- tűnik, hogy a híres anzini kőszénbánya-társaságnak, mely 14000 munkást foglalkoztat, az előző évben össze- sen 1 200 000 frank nyeresége volt, azaz minden munkás után 85 ½ frank.

A kollektivistáknak tagadja a vállalkozói tehetség, a kombináló ész és a szellemi munka nagy fontosságát, nem veszi számításba a kockázatot, és tagadja, hogy a tő- kének bármiféle díjra is joga volna. Pedig minden figyel- mes szemlélő észre fogja venni, hogy senki se gyűjtene tőkét, ha nem remélhetne kamatot a tőkéje után; a tőke- gyűjtés egyszeriben megszűnne. Akik annyit gyűjtöttek össze, hogy öreg napjaikra biztosítva vannak a nyomor ellen és gyermekeikre csekély vagyontól hagyhatnak,

---

¹ Az *Economiste Français* 1884. feb. 9-i számából.

megszűnnének takarékoskodni és többet költenének; a csemegefogyasztás nagy mértékeket öltene. Valamicske pénzt még félretennének az emberek, de nem teremtenének tőkét, azaz senki se adná ki kezéből a megtakarított pénzét; az emberek a maguk számára még építenének házakat, de mások számára nem. A meddő pénzgyűjtés megmaradna némileg, de a tőkegyűjtés, a termelést életető tőke alakulása megszűnne. (A pénzgyűjtés és tőke-termelés közti különbséget fentebb kifejtettem.)

A tényleges érvet, amelyre a kollektivisták hivatkoznak, megdöntik a tények. Van a társadalomban sok önálló munkás, sok parasztgazda, cipész, asztalos, órás, akik egyedül dolgoznak, vagy egy-két segéddel (gyakran ezek is a családhoz tartoznak), gépvarrónők és mások; a kollektivisták feltevése szerint ezeknek igen sokat kellene keresniük, miután „minden” munkájuk meg van fizetve, holott a bérmunkások, Marx vagy Guesde szerint, a munkabérnek csak a felét kapják. Pedig nem látjuk, hogy ezek az önálló munkások jobb helyzetben volnának, mint a bérmunkások.

Ha a munkás által eszközölt munka fele szükségképp a munkaadónak válna javára, akkor minden kisiparosnak, kivétel nélkül, jó dolgának kellene lennie, pedig a tapasztalás azt tanúsítja, hogy négy vagy öt közül csak egy-egy boldogul. Miért van az, hogy olyan kevés kisiparos gazdagszik? A kollektivisták feltevése mellett ezek a sűrű bukások megoldhatatlan talányt képeznek azon iparosok tekintetében, akik keresetüket nem prédálják az asszonyokra, nem isszák el és nem is holmi ostoba emberek; pedig van sok középtehetségű iparos, aki nem bír vagyonosodni.

A kooperatív társulatok példája is megcáfolja ezt a tant. Karl Marx és hívei tana szerint ezeknek a szövetkezeteknek virágozniuk kellene, kiváltképp ha az állam vagy valamely emberbarát tőkét előlegez nekik. Nagyszerű sikereket kellene felmutatniuk, miután ennél a szervezetnél a munkás a teljes munkabért kapja, holott a bér munkás, Karl Marx szerint, munkája egyenértékének csak a felét kapja. A kooperatív társulatoknak tehát nagyszerűen kellene virágozniuk. A tapasztalás pedig azt tanúsítja, hogy ez koránt sincs így.

Mielőtt Karl Marxnak azon tudományos érveit taglalnánk, melyek arra vonatkoznak, hogy a tőkének nincs joga kamatra, a tényekből merített érveket akartuk vizsgálni. Bizonyításunk, úgy hisszük, teljesen sikerült; Karl Marxnak és a kollektivistáknak a tényekből merített érve semmit sem ér.

IV. FEJEZET

Karl Marx elmélete az értéknövekedésről

Láttuk a gyakorlati érveket, melyekkel a kollektivisták azt akarják bizonyítani, hogy a tőke nyeresége illetéktelen, hogy csakis a munkás által adott olyan munkát képvisel, amelyért amaz nem kapott díjat. Megcáfoltuk azt a hóbortot, hogy a francia iparban a „robot” a bér-munka 50 százalékát képviseli, hogy a munkás mintegy 1300 frank értékű munkát ad, és ebből a munkaadó illetéktelenül elszed 691 frankot. Úgy hisszük, hogy ezt a különös állítást megdöntöttük.

Elméleti szempontból most behatóan kell boncolni a nyereségnek vagy értéktöbbletnek ezt az elméletét, mert ezen alapszik az egész kollektivista tan. Karl Marx nagy bőbeszédűséggel fejtegette több száz lapon át, nagyon finom és száraz vitát végezve. Feladatunk ezt az okoskodást röviden összefoglalva ismertetni.

Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie c. híres művében Marx egy első fejezettel kezdi, mely az áru és a pénz (Waare und Geld), a csereérték (Tauschwerth) és a használati érték (Gebrauchswerth) fogalmainak van szentelve. Mellőzzük ezt az első részt, mely nem tartalmaz semmi lényegeset. Marx könyvének második része arról szól, hogy a pénz miként változik át tőkévé; a harmadik az abszolút értéktöbblet termeléséről, és a negyedik a viszonylagos értéktöbbletről szól. Látni fogjuk, hogy ezeknek a kifejezéseknek itt milyen különleges értelmük van. A kollektivista tan magva rejlik Marxnak a viszonylagos értéktöbbletre vonatkozó fejtegetésében.

A tőke általános formáját fejtegetve, Karl Marx így kezdi:

Az áruk forgalma a tőke kiindulási pontja. Az áruk termelése, az áruk forgalma, az áruk fejlett forgalma t. i. a kereskedelem képezik a történelmi viszonyokat, melyek közt a tőke megszületik. A modern egyetemes kereskedelemnek és az egyetemes piacnak a XVI. században történt megteremtésétől datálódik a tőke életének modern története.¹

Ez a meghatározás azt hozza fel bizonyítékul, amit éppen bizonyítani kell; vét a történelem és az észlelt tények ellen. Elméleti szempontból nem helyes, mert láttuk, hogy tőke minden olyan tárgy, mely későbbi termelés céljából félretetetik, és minden szerszám, melyet a munka megkönnyítése céljából készítettek. Robinsonnak a maga szigetén tőkéje lehetett, és ő újabb tőkét csinált, azon felül, amit a hajóról magával hozott.²

Ez a konstatáció igen fontos, mert a kollektivisták tagadják, hogy a tőke magában véve produktív lehessen, pedig egész világosan és határozottan az. Ha Robinson egy durva talyigát készített, hogy azzal könnyítse a munkáját, világos, hogy ez a talyiga produktív volt, mert Robinson annak segítségével kisebb fáradsággal kétszer-háromszor annyit szállíthatott, mint amikor nem volt talyigája. Pedig Robinson szigetén nem volt áruforgalom a szó nemzetgazdasági értelmében, nem volt csere, sőt voltaképpen áru sem, minthogy Robinson, aki egyedül élt, nem vásárolt, és nem adott el; pedig van tőkéje, azaz munkaeszköze, melyet nem azért készített, hogy közvetlenül fogyassza, hanem azért, hogy munkája eredményét növelje.

---

¹ *Das Kapital*, 128. o

² L. föntebb 28. o.

Mint Lassalle, úgy Marx is, a tőkét csak egy új átmeneti történelmi kategóriának tekinti, nem pedig permanens ténynek, mely az emberi faj haladásának első tényével egykorú. Legrégibb őseink, a kőkorbeliek, tőkét teremtettek, mert sima kövekből készült formátlan szerszámaik a munka könnyítésére szolgáltak; a kezdetleges barbárság első szerszámai és a varrógép vagy a mozdony közt csak fejlettség tekintetében van különbség, de nem a dolog lényegében. Amit a modern civilizáció teremtett, az nem új jelenség, hanem tetemes és állandó fejlődése annak a jelenségnek, melyet az őskor is ismert

„Az áruforgalom utolsó terméke a pénz”, mondja Marx, és hozzáteszi, hogy „az áruforgalomnak ez utolsó terméke a tőke megjelenésének első formája”. Ez a felfogás helytelen. El lehet, és el kell ismerni, hogy készpénz nélkül is létezhet tőke. Sok társadalomban az arany és az ezüst használata a cserében viszonylag új dolog, legalábbis mint általános jellegű tény. Adam Smith beszéli, hogy az ő idejében vagy egy igen közel eső korszakban Amerika angol gyarmataiban fogyasztási tárgyakért rendszerint más fogyasztási tárgyakat cseréltek be, pl. dohányt cukorra vagy gabonára. A pénz, akár fémből verik, akár pedig egyezmény szerint készül, bizonyára később jött, mint a tőke, mert tőkéje lehetett a magában élő embernek vagy egy olyan családnak is, mely csak azt termelte, amit maga fogyasztott. Noha jelen szokásaink mellett a tőke gyakran jön kapcsolatba a cserével, mégsem áll az, hogy történelmi vagy elméleti szempontból a tőke olyan jelenség, mely függ a pénz vagy a csere tüneteitől.

„Történetileg véve a dolgot – mondja továbbá Karl Marx – a tőke mindenütt ellentétese a földbirtoknak, mint pénz, pénzbirtok, kereskedelmi tőke, uzsoratóke:

Geld, Geldvermögen, Kaufmannskapital und Wucherkapital”. Ez a megjegyzés ellenkezik Lassalle nézetével, miszerint a tőke abból a munkamegsztásból származik, melyet egy rabszolgatartó nagy földesúr kieszelt.

Ha a dolgot nem abszolút, hanem viszonylagos, megközelítő értelemben vesszük, akkor Marx megjegyzésében van bizonyos igazság. De ennek az egészen mellékes igazságnak közgazdasági szempontból nincs fontossága.

Általánosabb érvennyel bír a mai időre alkalmazható következő megjegyzése Marxnak:

Minden új tőke elsősorban a piacon, az árupiacon. a munkapiacon, a pénzpiacon jelenik meg, de mindig mint olyan pénz, mely egy különös folyamat révén tőkévé változik.¹

Marxnak ezt a megjegyzését elfogadhatjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy itt a pénz csak közvetítő, mely csakugyan termelt árukat, vagy termelt árukra való jogot képvisel.

Miután a pénz kényelmes általános egyenérték, egyúttal becslési mérték, ennek következtében minden tőkét pénzben becsülnek, pénzérték szerint olvassák, pénz által képviseltetik, de rendesen mégsem pénz az, hanem másvalami. Mikor azt mondjuk, hogy valakinek 100 000 vagy egymillió frank vagyona van, ez szigorúan véve nem igaz: annak az embernek vannak áruai, földjei, házai, váltói, birtokrészei különböző vállalatokban, és a pénz a vagyonának csak igen kis részét képezi. Azt fogják talán mondani, hogy az az ember, akinek 100 000 vagy egy millió frank vagyona van, ha akarna, tényleg szerezhetne

---

¹ *Das Kapital*, 128. o.

magának 100 000 vagy egymillió frankot pengő pénzben. Ez sokszor igaz, de nem mindig. Mikor azt mondják, hogy Franciaországnak van 150–160 milliárd franknyi tőkéje, ez bizonyára nem azt jelenti, hogy a franciák, ha mindannyian egyszerre rágondolnák magukat, vagyosukat 150–160 milliárd pengő pénzzé alakíthatnák át, mivelhogy a világon létező arany és ezüst összevéve sem tesz ki ennyit.

A pénz itt csak mint közös nevező, mint becslési mód szerepel. Ezt azért jegyezzük meg, hogy megmutassuk a mélyreható és számos helytelenségeket, melyek Marx tának kiindulási pontját képezik.

Hogy a német szocialista okoskodását tovább követhessük, engedjük meg, hogy minden új tőke a társadalomban pénzalakban mutatkozik. De ebből a kiindulási pontból Karl Marx hogyan jut arra a következtetésre, hogy a tőke nyeresége nem más, mint fizetetlen munka? A dedukciók egész tömkelegén át jut oda, és ebbe a tömkelegbe mi is benézünk.

Az áruforgalom közvetetten formája, írja Karl Marx, az, hogy valamely áru átváltozik pénzösszeggé, azután pedig pénzből más áruvá; itt egy közvetítő útján, melyet pénznek neveznek, egy használati értékért cserébe kapunk egy más használati értéket, pl. cipőért kenyert. Ez az áruforgalom kezdetleges formája, az egyedüli, mondja Marx, melyet a nemzetgazdaságtan figyelembe vesz; ez a hajdani eljárások szervezete.

A kapitalisztikus társadalomban a forgalom fogalmi fel vannak forgatva. A pénzért becserélünk árukat, hogy ismét pénzt kapjunk cserébe. Ahelyett, hogy egy használati értékből kiindulva csereértéket szereznénk, majd ennek segítségével fogyasztásra szánt használati értéket, az

történik, hogy csereértéken kezdjük, használati értékhez jutunk, és ezzel más csereértéket szerzünk.

Társadalmunk azért kapitalisztikus, mert a termelésben nem törődnek a használati értékekkel, hanem csak a csereértékekkel, továbbá, mert a pénz a termelésnek kiindulási és célpontja. A termelést az, aki igazgatja, és aki a készítmény tulajdonosává lesz, nem a fogyasztás, hanem a pénzszerzés szempontjából szervezi. Azért időzők hosszabban e finom megkülönböztetéseknél, mert Marx és Lassalle ezekre alapítják rendszerüket; egyébiránt fontosak, és jó azokat szemmel tartani, ha nem vonjuk is le belőlük a kollektivisták hibás következtetéseit.

Az a termelés, melynek célja a pénzt, mely a kiindulási pont, átalakítani áruvá, amely a közvetítő, hogy ismét a pénzhez jussunk, tehát egy oly célponthoz, mely azonos a kiindulási ponttal, képtelenségnek tűnhet. A pénz átalakítása áruvá oly célból, hogy az ismét pénzzé változzon, ez – mondja Marx – tautológia. Másképp áll a dolog, ha áruért becserélünk pénzt, amelyért ismét árut szerzünk. Ha itt a forgalom kiindulási és célpontja az áru, legalább különböző természetű árukról van szó, mint pl. a gabona és a ruha, a dohány és a cipő. Itt a forgalom nem üres dolog, a fáradság nem veszett kárba.

A kapitalisztikus forgalomnál ellenben, ahol a pénzt áruvá alakítjuk át, hogy ebből ismét pénzt csináljunk, a fáradság kárba vész. Képtelenséget művelünk. Ezért a pénz tulajdonosa, amikor ilyen forgatást kezd, arra törekszik, hogy bizonyos mennyiségű pénzből az áru közvetítése által nagyobb mennyiségű pénzt csináljon. Ebben a kapitalisztikus forgalomban nem a fogyasztás, a használati érték a cél, hanem maga a forgalom.

A pénznek, mint tőkének való forgatása öncél, mert az értékszorulat csak a folyvást megújuló forgatás által eszközölhető: ezért a tőkemozgalom nem ismer se véget, se mértéket.¹

A tőkés közvetetlen célja tehát nem a használati érték; nem csak a nyereség a cél, hanem a nyereségnek szünet nélküli növekedése. A tőkést az jellemzi, hogy szenvedéllyel hajhássza a csereértéket. Ezt a szaporulatot, melyet a tőkés a forgalom által szerez meg, Karl Marx értéktöbbletnek (Mehrwert) nevezi. A tőke képes aranytojásokat rakni.²

Marx elemzése elmés és nem érdektelen. Megkapja az olvasót. Csakhogy korántsem helyes minden pontjában.

Először is azt lehet felhozni, hogy a tőkenövelésnek ez a módja csak bizonyos tőkenemekre alkalmazható, mint a kereskedelmi és a pénzügyi tőke, de nem alkalmazható az ipari vagy a mezőgazdasági tőkére. Azután meg a pusztán forgatás nem képes értéktöbbletet teremteni, mert akad nagyon sok ember, aki forgatja a pénzt és nem húz belőle hasznot. Sok kereskedő és bankár tönkre megy. Kiszámították, hogy Franciaországban tíz egyén közül, aki kereskedést folytat, csak kettő gazdagodik meg: kettő vagy három úgy-ahogy megél a jövedelméből, anélkül, hogy a tőkéje jelentősen szaporodna; a többiek elvesztik a saját pénzüket és a másokét.

Nem elég tehát pénzt forgatni, árut vásárolni, és azt megint eladni, ha pénzüket gyarapítani akarjuk. Az igaz, hogy az értékgyarapítás a forgalom célja, de nem képezi a rendes eredményt, és ebből azt kell következtetni,

---

¹ Das Kapital, 135. o.

² Ugyanott, 137. o.

hogy az értékgyarapodás a pénzt vagy tőkét forgalomba hozó egyén személyes tulajdonságainak köszönhető.

Karl Marx távolról sem bizonyította be, hogy a pénz a pusztá forgatás által magában véve szaporulatot idéz elő; nem is iparkodott ezt bizonyítani. Nem döntötte meg a közgazdászok azon okoskodását, hogy értékszaporodás ott van, ahol szolgálatot teljesítenek, mint a nagykereskedésben, a kiskereskedésben vagy a szállításnál. Olyan elv felállítása, amely bizonyításra szorul; íme Karl Marx öröklődésének eredménye.

A német szocialista egyébiránt még tovább is megy. Az értéktöbblet ezen előállítás, mely szerinte egyes-egyedül és szinte csalahatatlantul a tőke forgatásából ered, egyaránt alkalmaztató az ipari és a kereskedelmi tőkére nézve. Ami az ipari tőkét illeti, Karl Marx több fáradságot vett magának a bizonyításra. Tőle ered az a híres tétel, hogy a nyereség nem a tőke termőképességének és a vállalkozó eszességének az eredménye, nem képviseli egy teljesített szolgálat egyenértékét, díjazását, hanem egyes-egyedül onnét ered, hogy a tőkés magáénak veszi a munkás által teljesített egész munkát, de csak egy részéért fizet. Érdekes ezt a tételt behatóan boncolni, mert Marx itt igen nagy leleményt tanúsít, és ritkán történik, hogy a rideg érvelés és éles elemzés látszata mellett valaki annyi frivol álokoskodást fűzzön sorba.

Az iparstatisztikából merített érvek, a kereskedelmi forgalom mechanizmusának leírása nem bizonyították be, hogy a tőke nyeresége egész egyszerűen kicsikart és fizetetlen munkát képvisel. Lássuk most, hogy Karl Marx miképpen elemzi az ipari folyamatot, és nézzük, vajon a német szocialista itt jobban tudja-e bebizonyítani eszméinek helyességét.

Ámító módszeréhez híven egy állítólagos axiómából indul ki. Az egyszerű egyenértékek kicserélése nem gazdagít, mondja; ahol egyenlőség van és egyenérték, ott nincs nyereség; Wo Gleichheit ist, ist kein Gewinn; a két cserélő nyerhet a használati érték szempontjából, de nem a csereérték szempontjából. Hogy bizonyítsa azt, hogy igaza van, Marx, az ő szokásos tudományos apparátusával sok íróra hivatkozik, akik a közönséges nemzetgazdaság (Vulgaroekonomie), a bölcelet vagy a történettudomány terén működtek. Galiani, Letrosne. Condillac, Mercier de la Rivière vonulnak el szemeink előtt Marx könyvének jegyzeteiben: „Dove é egualita non é lucro,” mondja az egyik. A csere természeténél fogva egyenlőségi szerződés, mely egyenlő értékekről kötöttik,” vélekedik Letrosne. „Tehát nincs mód meggazdagodni, miután annyit adunk, amennyit kapunk.” Mercier de La Rivière ünnepélyesebben fejezi ki magát:

Az eladó rendesen nem drágíthatja meg az áruát, ha csak rá nem áll arra, hogy ő is drágábban fizeti a más eladók áruát, és viszont a fogyasztó rendszerint csak úgy fizetheti olcsóbban az árut, ha az általa kínált tárgyak árának hasonló csökkentésére rá áll.

És Karl Marx, aki alaposan szeret eljárni, még más írókra is hivatkozik. A sűrű idézetek alapján a szocialista író arra a következtetésre jut, hogy a csere nem okozhat értéktöbbletet, nem változtathatja a pénzt tőkévé. Ez az állítás igaz a kezdetleges társadalomban divó egész egyszerű cseréről, amelyet csereberének neveztek. Itt a két félnek rendszerint csak az a haszna van, hogy oly értéket kapnak, mely jobban megfelel ez időszerinti szükségletüknek, több kényelmet nyújt nekik, de nem növeli gazdagságukat.

De nem így áll a dolog a mai társadalomban, ahol a kereskedelem helyettesíti a csereberét, ahol a csere többé nem véletlen, mellékes ténye a termelőnek, hanem szokásos ténye, főfoglalkozása, mestersége az emberek bizonyos kategóriájának. A cserélők egyikének az a mestersége, hogy eleve összegyűjti a tárgyakat, kitalálja a társadalom többi tagjainak az ízlését, odamegy a más cserélőkhöz vagyis fogyasztókhoz, megkíméli őket sok fáradságtól, felkeresi őket hirdetéseivel, alkuszaival, kirakatával felkelti figyelmüket; sokat fáradozik, nagy tevékenységet fejt ki, kockáztat. spekulál, jól vagy rosszul; a folytonos csere neki nyereséget vagy veszteséget okoz, aszerint, amint helyesen vagy helytelenül látott, jól vagy rosszul kombinált, aszerint, amint buzgalma a társadalomra nézve hasznos vagy hiábavaló.

A dolognak ezt a színezetét, bármily helyes és szembetűnő is, Marx nem veszi észre. Ő az elméjében azt határozta meg, hogy a tőkés természeténél fogva henye ember, kinek nincs értelmisége, és aki nem hajt semmi hasznot a társadalomnak. A pénztulajdonos, mondja, a tőkés hernyója. Árúkat kell vennie értékük szerint, hogy azokat eladja értékük szerint, és mégis értéktöbbletet kapjon, tehát nagyobb értéket, mint amekkorával a művelet kezdte. Csak a művelet végeztével változik át a hernyó tőkéssé, mert a tőke jellemző vonása az, hogy értéktöbbletet teremt.

A forgatás magában véve nem teremtheti ezt az értéktöbbletet. Honnét származik tehát emez? A titok ott rejlik, hogy megveszi és kihasználja a munkás munkaerejét. A munkaképesség, munkaerő (Arbeitskraft) alatt érthető azon fizikai és szellemi tehetségek összesége, melyek az emberben megvannak, és melyeket ez mozgásba hoz, mikor használati értéket akar teremteni.

Hogy a pénztulajdonos a munkaerőt a piacon mint árut, azaz mint eladó tárgyat találja, több körülménynek kell összehatókoznia. A munkaerő tulajdonosának szabadnak kell lennie, hogy a munka vevőjével szemben egyenlő jogi személy lehessen. Az is szükséges, hogy a munkaerőt a tulajdonosa ne használhassa egyenest a saját céljaira. Itt tehát más formában ismételve találjuk Lassalle híres szavát: „Az egész modern termelés azt kiáltja a munkásnak: előleg, előleg.” Ezen előleg nélkül a munkás teljes jogi szabadságot élvez, mely a teljesen csatlárd szerzódéseknek a látszólagos törvényszerűség szentesítését adja. A fentebbi feltételek találkozásá bizonyos különös körülmények műve, melyek csak a mi „kapitalisztikus” civilizációnkban fordulhatnak elő. A fő feltétel az, hogy az ember hosszú idő óta meg legyen fosztva a munkaeszközöktől. A természet nem teremt egyfelől pénz vagy árutulajdonosokat, és másfelől munkaerő-tulajdonosokat. Karl Marx arra utalhatott volna, hogy a munka vevője és annak eladója jogilag egyenlők ugyan, de gazdaságilag nem. Felhozhatott volna bizonyos formulákat Smithtől vagy Turgottól; nem teszi, mert nem szereti a pusztá banalitást, és a szónoki periódusok szükségét nem érzi annyira, mint Lassalle. Őt a sofisztikus dialektika szörszálhasogatásai gyönyörködtetik.

Hosszas gazdasági evolúciónak kellett történnie, úgy mond, hogy létrejőjön a munkaerőpiac. Mi történik ezen a piacon, mely általánosabb valamennyinél? Itt van a vevő és az eladó, mi lesz a munkaerő ára? Az ortodox vagy közönséges gazdasági iskola, ahogy ezt a szocialista író lenézően elnevezi, azt feleli, hogy a kereslet és a kínálat határozza meg az árat. Marx ezt a magyarázatot ki nem elégítőnek nyilvánítja, mert az szerinte tautológia. Mint minden más árunak, úgy a munkaerőnek is van értéke,

mely nem függ a szerződéstől és a szerződés előtt létezik. Ez az érték a termelési költség. És milyenek az emberi munkaerő termelési költségei? A jó karban tartás és a reprodukció költségei, vagyis a család eltartása és a gyermekek nevelése. Ezek a különböző költségek minden mesterségnél mások, de az emberi munkaerő átlagos termelési költsége meghatározható fogalom. Karl Marx mindezeket a pontokat igen leleményesen elemzi.

A munkaerő csereértékét tehát a jó karban tartás és a reprodukció költségei határozzák meg. Visszatérünk tehát Lassalle híres „vastörvényéhez.” Tanuként hívhatjuk Ricardót, Malthust, Turgot-t. A deklamációnak óriási tér nyílik. Bármennyire halad is az ipar, a munkabér állandóan nem emelkedhet azon színvonal fölé, melyet a munkaerő jó karban tartásának és reprodukciójának költségei határoznak meg.

Itt is olyan érvet hoznak fel, melyet előbb bizonyítani kell. Az állítást mi sem igazolja. A szóban levő jó karban tartási költség rendes időben minimális munkabért képez, nem pedig természetes munkabért. Saját szemeinkkel látjuk, és a statisztika is bizonyítja, hogy sok országban, sőt talán valamennyiben a munkás bére, azaz a munkaerő ára meghaladja azt, ami a munkaerő megtartásához szorosan véve szükséges. Ha Marx képlete helyes volna, akkor az a tagadhatatlan javulás, mely ötven-száz év óta a munkás nép összességének sorsában észlelhető, érthetetlen, természetellenes tény volna. Pedig általános tény, tehát természetes, és miután a természetes az igazi, bizonyára Marx definíciója a téves. Ha választanunk kell egy konstataált általános tény és egy pusztá képlet közt, kénytelenek vagyunk elvetni a képletet.

Akik annyiszor hivatkoznak a Malthus-féle törvényre, mely szerint az emberiség szaporodási képessége

folytán az emberek mindig számosabbak, mint amennyi megélhet, azok nem gondolják meg, hogy a Malthus-féle törvény, ha ugyan létezik, fiziológiai és nem gazdasági törvény. Feltéve, hogy az a törvény konstatáltatik, hogy olyan világos, mint minden más természeti törvény, akkor olyan veszéllyel fenyegeti az emberiséget, melyet nem fog elhárítani semmiféle társadalmi kombináció. Azokat a bajokat, melyek a Malthus-féle törvénytől fogva sújtanak az emberiséget, épp oly kevéssé hárítja el a kollektivismus, mint a mostani gazdasági világrend. Sőt a kollektivismus még közelebb hozná az e törvény által előidézendő katasztrófát, mert ha a vagyontokat egyenlőbbekké teszi, a társadalom egy bizonyos töredékénél megszünteti a fölösleget, mérhetetlen módon mozdítja elő az emberi faj elszaporodását. A kollektivisták vagy tekintsek a Malthus-féle törvényt hamisnak és ne beszéljenek róla, vagy pedig, ha igaznak, élettani szempontból helyesnek tekintik, akkor ismerjék el, hogy a kollektivista rendszer közelebb hozná e törvénynek rettentő következményeit. A nemzetgazdasági vita sokat nyerne azon a napon, amelyen elismernék, hogy Malthus állítólagos törvénye egyáltalán nem bír a nemzetgazdasági törvény jellegével, hanem pusztán élettani feltevés. Ha fizikailag igaz, akkor az emberiség jövőjét nagy veszéllyel fenyegeti, hasonlóval ahhoz, melytől bizonyos természettudósok a föld fokozatos elhidegülése vagy a nap hőségének csökkenése folytán rettegnék. Igazán gyermekes dolog e törvény ötletéből deklamálni a gazdaságtudomány ellen, amely nem tehet róla.

Karl Marx, aki bölcész akar lenni, nem fakad ki heves ócsárlásokba, mint Lassalle. De érvelése, ha szigorúan komoly látszata van is, mégis teljesen téves. A megélés eszközeinek összeségét, a munkásnak és családjának

szükséges összes tárgyakat, sem ő, sem Lassalle nem tekintik olyan mennyiségnek, mely minden időben, minden országban egyforma. Más áruktól eltérően, a munkaerő értékének meghatározásában Marx szerint van egy történeti és erkölcsi elem. Ennek a vallomásnak olyan jelentősége van, melyet szerzője nem vesz észre, pedig ez voltaképp halomra dönti az egész rendszert: a munkaerő előállításának költségei, ha egyszer elismerjük ezt a történeti és erkölcsi elemet, megszűnnek változatlanok lenni és függnék részben a munkás akaratától, vagyis inkább azon osztályétól, melyhez a munkás tartozik.

Ez első megjegyzés után lássuk Marx további dedukcióit: a munkaerő értéke az élelmiszerek bizonyos mennyiségének értékével azonos. A munkaerő becserélhető értéke tehát egyenlő ama különböző tárgyak értékével, melyekre a munkásnak szüksége van. Igaz, hogy ezeket a különböző tárgyakat nem fogyasztja teljesen egy nap alatt, pl. a ruhát, a nevelést; de ezeknek egy napra eső értékét ki lehet számítani.

Ha a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ezeket a fogyasztási tárgyakat, melyek a munkaerő jó karban tartásához és reprodukciójához naponta szükségesek, elő lehet állítani napi hat óra munkával, amelyért 3 frankot fizetnek, akkor a munkás munkaerejének csereértéke 3 frank. És Marx szerint ez történik most. A munkás fogvasztásához szükséges tárgyak összesége 6 órai munkát képvisel és 3 frankba kerül.

E premissza után, amely bebizonyításra szorul, Marx felszólít, hogy figyeljük meg vele együtt a termelés folyamatát. A pénztulajdonos, aki tőkessé készül válni, összevásárolt mindent, ami a termeléshez szükséges: gyapotot, gépeket, festéket, munkaerőt. Az ipar jelenlegi szervezetének két szembetűnő jellemző sajátága van: a

munkaerő eladója, azaz a munkás, a munkát a vevő, azaz a munkaadó ellenőrzése mellett végzi és nem válik készítményének birtokosává; Marx helyesebben tette volna, ha „készítményük”-ről. közös készítményről beszél, mert ismét bizonyításra szoruló állítást kockáztat, midőn azt állítja, hogy a munka eredménye, amelyhez a gép és a felszerelés is járult, csakis a munkás terméke. A munkás, aki dolgozik, mielőtt fizetnék, hitelez a tőkésnek. A kifejezés meglepő és részben igaz: ebből egyes mellékes következtetések folynak, így pl. hogy igazságtalanság a munkást sokáig várakoztatni a bérre, pedig ez történik, ha csak kéthetente vagy éppen havonta fizetik.

A tőkés dolgoztat; tőkéje két részre van osztva, melyek aránya változik az iparágak, idők és országok szerint: az egyik részből fizette a nyersanyagot, az épületeket, gépeket és munkaeszközöket, és ennek Marx azt a furcsa nevet adja, hogy állandó tőke; a másik rész a munkások fizetésére szolgál és ezt Marx változó tőkének nevezi.

Miután ezeket a kifejezéseket ilyen önkényesen meghatározta, taglalja a termelési eljárást. A gyártás folyamán teljesen elfogyasztanak sokféle tárgyat: nyersanyagot, gyapotot, olajat, kenőcsöt, festéket, szemet stb., ezenkívül részben fogyasztanak el más tárgyakat, gépeket, melyek kopnak és romlanak. Az ipari műveletnek, mely ezeket a tárgyakat fogyasztja, reprodukálnia kell azok teljes vagy részleges értékét a készítmény értékében. De itt a készítmény értéke nem lehet más, mint a fogyasztott tárgyak összesített értéke, minden érték többlet nélkül. Itt vannak pl. a gépek; a készítmény értékében benn kell foglalva lennie a gépérték egy részének, annak, mely a gép jó karban tartásához szükséges és annak, ami szükséges, hogy a gépet más egyenértékűvel pótolhassák, ha majd elkopott; de többet nem. Marx elismeri,

hogy a gép árát törleszteni kell, de az árának kamatját nem ismeri el.

Ezt is be kell előbb bizonyítani, úgy, mint mindent, amit Marx állít. Sőt ez az állítás teljesen észszerűtlen. Hivatkoznak Briosne francia szocialistának a bérbeadott házról szóló álokoskodására: a lakó a háztulajdonosnak csak annyival tartozik, hogy a házat jó karban tartsa; sőt mi több, a lakó, Briosne rettenthetetlen állítása szerint, azt is mondhatná, hogy a háztulajdonosnak nem kapnia, hanem fizetnie kellene házbért, miután a lakó, aki a házban lakik, azt jó karban tartja és megóvjá a pusztulástól. De ahogy senki se építene házat, hogy annak használatát ingyen juttassa a lakónak, úgy nem készíttetne senki gépet se, ha az ára után nem kapna kamatot vagy nyereséget.

A gép növeli munkaképességét a munkásnak, aki azt használja, akinek kölcsön adják; csak azért készítették, azzal az igen méltányos és jogos szándékkal, hogy az, aki készítette vagy az, aki megvette és a gépgyáros jogutódja lett, hasznot fog látni a munka termőképességének növekedéséből. Robinson Crusoe nagy fáradsággal készített egy talyigát; ez 30–40 óra munkájába került, amiért nem kapott közvetlen díjat; azon idő alatt megfosztotta magát szabadidejétől és a fogyasztási cikkektől, melyeket nagyobb bőségben szerezhetett volna, ha nem gyűjt tőkét a jövőre. Most, hogy van talyigája, munkája könnyebb lesz és jobban fog fizetni. De íme, angolok és spanyolok jönnek a szigetre; földet kell hordaniuk, hogy hajlékot építhessenek; Robinsontól kölcsön kérik a talyigát; azt mondják, hogy jó állapotban fogják neki visszaadni és ki fogják javítani. Ez nem elég, mondja Robinson; ezzel a talyigával kétszer annyi munkát fogtok el-

végezni, mint amennyit ugyanannyi idő alatt végezhetek, ha pusztá kézzel dolgoztok; munkátoknak ezt a nagyobb eredményét a talyigámnak köszönhetitek, és nekem, aki azt készítettem, jogom van rá, hogy nekem abból részt juttassatok; azt a többletet, melyet talyigám által érhetek el, megosztjuk; a felét vagy a kétharmadát adjátok nekem és még mindig nyerni fogtok; ha nem tetszik, készítsetek magatoknak talyigát. Ki mondhatja, hogy Robinson zsarolást követett el? Igaz, ha nagylelkű vagy jőtevő akar lenni, ingyen kölcsönözheti a talyigát. De ha a jog terén akar maradni, pedig ez kell, hogy a társadalmi viszonyok alapja legyen, akkor kétségtelen joga van attól, aki az ő talyigáját kéri, azt követelni, hogy a talyiga által okozott termelési többletből neki részt juttasson. A kölcsönvett talyiga segítségével dolgozó ember munkájának eredménye nem pusztán ennek az embernek a munkája: közös terméke az ezen embernek és Robinsonnak, aki a talyigát készítette és kölcsönözte. És amit ennél a talyigánál látunk, az ismétlődik végtelenül komplikált formákban minden gépnél, minden munkaanyagánál, minden tőkénél.

Annak az embernek, aki a gépet készítette, vagy annak, aki vette és helytartója annak, aki készítette, joga van arra, hogy – Marx stílusában szólva – megkapja a gép után a használati értéket, márpedig a használati értéke az, hogy a munkás termőképességét növeli; eszerint a gép előnyt szül, melyet kamatnak vagy nyereségnek neveznek. Tegyük fel, hogy a gép nem volna élettelen, hanem élő tárgy, mely a maga tulajdonosa, mely a maga érdekében alkudozik: bizonyára senki sem tagadná el tőle a részt abból a termelési többletből, melyre ő képesíti a munkást. Az a talyiga, ha élőlény volna, így szólna ah-

hoz, aki kölcsön kérte: „Az én önkéntes közreműködésem által, mert nem te készítettél, hat óra alatt olyan munkát végeztél, amely máskülönben, nélkülem, tizenkettőt igényelt volna; így tehát általam hat órát nyertél; osztozzunk ezen a többleten, melyet csak nekem köszönhetsz, add nekem a felét vagy kétharmadát, azaz adj nekem a fáradságomért három vagy négy munkaórának megfelelő készítményt és még mindig nyersz.” Nem akadna egy törvényszék sem, mely ennek az élő talyigának igazat ne adna: az, aki a talyigát készítette, vagy aki vette és birtokolja, éppen olyan helyzetben van, mint volna a talyiga, ha lelke, esze és akarata volna.

Karl Marx tehát benne van abban a teljesen észszerűtlen feltevésben, hogy az, amit ő állandó tőkének nevez, nem termel értéktöbbletet. Mily meggondolatlan hivalkodás! A tőke, melyet ő állandónak mond, nevezetesen a gépek és az épületek, értéktöbbletet termelnek; csak emiatt léteznek, csak ebből a célból létesítették. Ha a gép nem termelne értéktöbbletet, ha nem növelné a munkás termelőkéességét, ha az épület nem adna értéktöbbletet az által, hogy a munkás, a naptól és esőtől megóvva, háborítatlanul dolgozhat, akkor minek is készítenék a gépet, mi okból költenének épületre?

De nem remélhetjük, hogy Karl Marx kinyissa a szemét: ő szándékosan behunyta és folytatja az álmát. Az oly bizarrul állandónak elnevezett tőke szerinte nem termel értéktöbbletet. Az értéktöbbletet a változónak nevezett tőke szolgáltatja, t. i. az a része, melyet munkabérekre fordítanak. Honnét jön az, hogy a változó tőke azal a sajátsággal bír, hogy értéktöbbletet termel, holott idősebb testvére, az állandó tőke, erre képtelen? Karl Marx ezt a talányt meg fogja nekünk fejteni.

Az ipari művelet be van végezve, mondja. A munkás naponta 6 órát dolgozott; a tőkés eladja a készítményét és nem lát értéktöbbletet; jajgat, kiabál, hogy többé nem szedik rá stb. Van is oka a panaszra, mert érthetetlen, hogy ez a szegény tőkés, aki annyit fáradozott, minek takarékoskodjon tovább, minek vásároljon gépet és nyersanyagot, minek ügyeljen a munkára és a gyártásra, minek árusítsa a készítményeket, kockáztasson, bajlódjék, gyötörje az eszét, tisztán csak azért, hogy az ipari művelet, a „circulus”, befejeztével egyszerűen visszakapja a kifizetett munkabéreket, a nyersanyag és kőszén árát, a gépek és épületek fenntartási és törlesztési járulékát, minden értéknövekedés, minden nyereség nélkül? És még csak kamatot se lásson! A szerencsétlen tőkésnek bizonyára joga volna azt mondani, hogy többé nem szedik rá, és hogy bezárja a gyárat. Semmit se veszítene, mert akár működik akár pihen a gyár, az neki egyre megy. Ki veszítene? Csak a munkások, mert gépek és épületek híján pusztá kézzel, szabad ég alatt kellene dolgozniuk, ami a munkát fárasztóvá, kétes sikerűvé és kevésbé jövedelmezővé tenné.

Ha a dolog úgy történne, ahogy itt leírtuk, az értéktöbblet nem létezne, és ennek az volna a következménye, hogy a tőke, nem kapván kamatot, felhagyna a termeléssel: nem kölcsönözné oda az épületeit, a gépeit, az eszét, az igazgatási munkát. Íme itt keletkezik Marx szerint az annyira keresett és bírált értéktöbblet.

A munkás munkaerejének csereértéke a feltevésben egyenértékű 6 óra munka termékével, mert 6 munkaóra elégséges ama tárgyak termelésére, melyeket a munkás fogyaszt: de a munkaerő használati értéke a tőkésre nézve hol 10, hol 12, hol 14 óra, vagyis a munkanap ennyi

ideig tart. De, mint minden csereberélő, a tőkés a vásárolt tárgy csereértékét fizeti és a használati értékét fogyasztja; így keletkezik az értéktöbblet; fizet 6 órát, és fogyaszt 10, 12 vagy 14 órát, és itt van a 4, 6 vagy 8 óra. Marx átlagosan 6 órát mond, amelyeket a tőkés eltulajdonít anélkül, hogy fizetne érte, és ime itt van a nyereség.

Miképpen magyarázza meg Karl Marx, hogy a munkás így rááll arra, hogy kétszer annyi munkát ad, mint amennyire szüksége volna, hogy megélhessen? Erről hallgat az író, pedig a kézimunkás részéről olyan lemondás ez, amely nem természetes. Azt, hogy a munka használati értéke kétszer akkora, mint a csereértéke, Marx az ipari procedúra megfigyelésével igyekszik bebizonyítani.

A munkamegosztás, a műhely és a gyár berendezése nagyban növelik a munkás termelőképességét, de nem szaporítják a fizetését, mert az, a feltevés szerint, egyenértékű a kézimunkás és családja megélési költségével. A termelésnek ez a növekedése társadalmi termék, eredménye a teljes egészében vett társadalomnak, találmányoknak, felfedezéseknek, kombinációknak, és mégis csak a tőkés veszi hasznát.

Marx tévedése alapos és könnyen cáfolható. Nem a tőkésnek, hanem – az árak csökkenésénél fogva – csak a fogyasztónak válnak hasznára a műszaki kombinációk, a köztulajdonná vált ipari berendezések. A tőkés abból nem húz hasznot, csak amennyiben az ő személyes fogyasztásáról van szó.

Hasonlóképp áll a dolog Marx azon állításával is, miszerint a tőkés a maga kizárólagos előnyére koozza el a tudományt, és megfosztja a társadalmat a felfedezések ingyenes használatától. Ez a tétel is hamis. Igaz, hogy olyan országokban, ahol rendezve van a szabadalmi jog, a feltaláló – és ez rendszerint nem a tőkés – kizárólagos

haszonélvezője a leleményes, hasznos találmánynak, melyet kieszelt. De ezt a jogot nem mint tőkés, hanem mint feltaláló élvezi, és ezt is csak egy bizonyos, meglehetősen rövid ideig, rendszerint 15–20 évig. A szabadalmak kérdéséről sokat lehet vitatkozni: nagyon ortodox nemzetgazdasági írók, mint pl. Michel Chevalier, úgy nyilatkoztak, hogy a feltalálónak nincs joga semmiféle szabadalomra. Egyes iparos országok, mint pl. Svájc, csakugyan úgy határoznak, hogy a műszaki eljárások nem képezik azok tulajdonát, akik felfedezték. De bármilyen nézet és gyakorlat uralkodik is e tekintetben, az bizonyos, hogy közvetlenül, vagy olyan idő múltával, mely az emberiség történetében nem számít, 15–20 év múlva, ami ott egyenértékű az emberi élet egy órájával, minden találmány ingyenes köztulajdonná válik, melyből minden ember hasznot húz, és melyre senkinek sincs kizárólagos szabadalma.

A tőkés tehát nem tulajdoníthatja el a gazdasági és műszaki találmányokat és intézményeket, melyeket mindenki ismer, sem pedig a tudomány felfedezéseit; nem itt rejlik a nyereség forrása. A verseny és az ebből folyó árcsökkenés következtében csak a fogyasztók veszik hasznát annak, ami általánosan elismert társadalmi haladás.

V. FEJEZET

Karl Marx tanának folytatólagos boncolása

Miután Karl Marx elmélete az értéktöbbletről a kollektivistá tan magvát képezi, vissza kell arra térni még egyszer.

Említettük, hogy a híres német szocialista író szerint a tőke két részre oszlik: az egyik, melyet „állandónak” nevez, nem teremt értéktöbbletet; a másik pedig, melyet „változónak” mond, igenis teremt.

Ez az értéktöbblet állítólag úgy ered, hogy a tőkés a munkásnak a munkanap csereértékét fizeti, és e munkanap használati értékét használja. Márpedig a csereértéket a munkáscsalád megélhetési költsége határozza meg, mely körülbelül hat órai munkát képvisel, míg a használati értéket a munkanapnak 10–12 órai tartama képviseli.

E premisszák után Marx, folytatva az elemzést, két különféle okot talál, melyek az értéktöbbletet módosíthatják és növelhetik. Az első ok, amely kettős természetű, abból áll, hogy a munkás termelőképesége általában véve növekedik; ezt a növekedést előidézhetik a tudomány vívmányai, a feltalált gépek, a feladatok új kombinációja, szóval a műszaki berendezkedés, vagy pedig másrésről a munkanap meghosszabbítása, illetve ami ezzel egyenértékű, a munka intenzitásának növelése a munkatartam változtatása nélkül. Az itt felsorolt körülmények növelik az értéktöbbletet, mely a tőkés nyereségét képezi, és Marx az értéktöbbletnek ily eredetű szaporulatát „abszolút értéktöbbletnek” nevezi el.

Egy második ok más módon növelheti az értéktöbbletet; ez a munka termelőképeségének növelése a mun-

kás által fogyasztott tárgyak révén. Ezzel a munka esere-
értéke csökken, minthogy ezt – a feltevésben – a kézi-
munkás megélhetésének költsége határozza meg. A
munkás nem dolgozik kevesebbet, mint azelőtt; a tőkés
előnyére való értéktöbblet növekszik; Marx ezt „vi-
szonylagos értéktöbbletnek” nevezi, mely a munkás
munkája értékének csökkenéséből ered.

E két rendbeli okok folytán, melyek egyike az abszo-
lút, másika a viszonylagos értéktöbbletet befolyásolja, a
munkás arra van kárhóztatva, hogy mindig áldozat le-
gyen; ha valami találmányról vagy felfedezésről van szó,
neki csak annyit kell dolgoznia, mint azelőtt; ha a ga-
bona, a ruha vagy a szén ára leszáll, akkor megfelelő mó-
don száll alá a munkás pénzbeli bére is, az értéktöbblet
pedig, azaz a tőkés nyeresége, ugyanannyival növekszik.

Karl Marx ezeket az eszméket kifejti, alrészekre osztja,
mellékes körülményeket hoz fel, incidenseket szúr
közbe, újból csoportosítja és kurta formulákba foglalja
össze, olyan tetszelgő szörszálhasogatással, melynek pár-
ját csak a középkori dialektikában találjuk.

Ha ezt az egész tényt nem is lehetne érveléssel megcá-
folni, megdönténék azt a legáltalánosabb és legjobban
konstatált mindennapi tények. Mikor a gabona, a ruha,
a tüzelőanyag ára alább száll, a munkások bére nem csök-
ken megfelelő mértékben. A munkások jobban élelme-
zik magukat, jobban ruházkodnak, mint azelőtt. Sűrűb-
ben fogyasztanak bort, húst, kávé, dohányt, harisnyát,
cipőt, zsebkendőt. Közhellyé vált az összehasonlítás a
mai és az azelőtti kézimunkás állapota közt. Igaz, hogy a
munkásoknak nem minden osztálya részesült egyfor-
mán a javulásban, de kilenc tizedrészük nagy hasznot
húzott belőle. Nem szólok itt a csekély kisebbségről, me-

lyet a szűkölködők, a különböző mesterségek keretén kívül állók képeznek; ezeket a szegényeket, akik a nyugati országokban a lakoságnak mintegy huszad- vagy harmincadrészét alkotják, nem lehet a szó szoros értelmében vett munkásokkal azonosítani; egyébiránt azt is lehetne állítani és bebizonyítani, hogy a társadalomnak e legalsó fokán is, ahol nincs rendes munka, a nyomor nem olyan nagy, nem olyan lealázó, mint volt régebben.

Áttérve egy másik szempontra, mondhatjuk, hogy az ipari haladás, bármit mond is Karl Marx (és John Stuart Mill, aki jóval előtte analóg nézetet fejezett ki), a legtöbb foglalkozási ágban lehetővé tette a munkanap rövidítését, úgyhogy ez a legtöbb iparágnál csak 9 vagy 10 óra és ritkán 11 óra, holott azelőtt 12, 13, sőt néha 14 órára terjedt. Később visszatérünk arra a fontos kérdésre, melyet Karl Marx szintén felvet, és mely arra vonatkozik, hogy a munkaidő rövidítésének hatását szerinte ellensúlyozza vagy éppen meghaladja a munka nagyobb intenzitása.

Ha mellőzzük a tényeket és csak az eszmékhez tartjuk magunkat, Marx elmélete ellen azt a lényeges ellenvetést hozhatjuk fel, hogy az ilyen egyszerű módon szerzett ipari nyereségnek, mely az abszolút és a viszonylagos értéktöbbletből ered, körülbelül egyformának, elmaradhatatlannak kellene lennie mindenütt. Pedig úgy látjuk, hogy az a nyereség a legváltozandóbb dolog; néha igen nagy, de ez ritka eset; rendszerint szerény, sőt gyakran teljesen eltűnik.

Az ipari nyereség nem a tárgy és tárgy közti arányt jelzi, amint Marx állítja, hanem az ember és tárgy közti viszonyt. Tárgy és tárgy közti arányt látunk a kamatnál, mely egy és ugyanazon országban, egy és ugyanazon időben az egyforma biztosságot nyújtó és egyforma könnyűséggel mozgósítható befektetésnél állandó színvonalon

áll; de ez a kamat alacsony. A nyereség, mondjuk, ember és tárgy közti viszonyt jelez. A tőkés nem pusztán megtestesült tőke, amint Marx hiszi; élőlény az, aki jó vagy rossz tulajdonságai által a nyereséget növeli vagy csökkenti, az értéktöbbletet gyarapítja vagy eltünteti. A nyereségnek, miután változása sokkal jobban függ az egyénektől, mint az iparágaktól, nem lehet tehát az a pusztán mechanikus eredete, amelyről Karl Marx beszél.

Könnyű lesz a nyereség különböző természetes okait felsorolni anélkül, hogy ez írónak tárgyától eltérnénk.

Az abszolút és viszonylagos értéktöbblet meghatározása után a német szocialista arra a következtetésre jut, hogy a tőkés az ipar által kizsákmányolja a munkást. A munkásnak ezt a kizsákmányolását mérlegelni lehet; a kizsákmányolás foka és mértéke változik. Mint a rabszolgaság idejében, a tőkés a munkástól a lehető legnagyobb értéktöbbletet akarja kivenni; gondolatainak nincs is más tárgya. A tőkés hasonlít az Antillákon látható rabszolgatartóhoz és a jobbágyság megszüntetése előtti alduai bojárhoz. Mindig új meg új elmés módot eszel ki, hogy alattomosan növelje az értéktöbbletet, hamis módon eltulajdonítsa mások munkáját, eleven munkát szívjon föl (*lebendige Arbeit einsaugen*). A munka-kizsákmányolás mai mértéke mintegy 100%, azaz a tőkés a munkás munkája felét megtartja anélkül, hogy megfizetne érte; de minden körülmény hozzájárul a kizsákmányolás fokának növeléséhez: a mechanika haladása, mely az abszolút értéktöbbletet növeli, valamint a munkás megélhetéséhez szükséges tárgyak olcsóbbulása, mely a viszonylagos értéktöbbletet gyarapítja. A kapitalisztikus alapon szervezett társadalomban a civilizáció egész menete hozzájárul ahhoz, hogy a munkást mindig jobban és

jobban kizsákmányolják, és hogy a munka termékéből neki mindig kevesebb és kevesebb jusson.

Rettenthetetlen állításaiban Karl Marx olyan ellenvetésekbe ütközik, melyek egy kevésbé öntelt, kevésbé gögös elmét nyugtalanítanak; pl. az, hogy Senior és Wilson angol nemzetgazdák bebizonyították, hogy a gyárosok nyeresége a munkanap 10 vagy 11 órai idejének utolsó órájában termeltetik. Wilson és Senior ezen állítása nem bizonyítja, hogy a munkanapot nem lehet rövidíteni; ezt ma már tapasztalásból tudjuk, miután Angliában és másutt a munkanapot 9 és 9 ½ órára szorították, anélkül, hogy az ipar megszűnt volna. De a tényekből, melyeket a két angol nemzetgazda allegált, és amelyek igazak voltak, amikor írtak, az következik, hogy a munkás munkájának az a része, mely a munkaadó nyereségének felel meg – feltéve, hogy az a nyereség bizonyos mértékben rendszeres, aminek pedig nem mondható – korántsem képviseli a munkanap felét. Karl Marx, ahelyett, hogy érveket hozna fel, Seniort gúnnyal illeti és sértegeti, pedig e tudósnak eredeti és szabatos felfogása másforma cáfolatot érdemelt volna.

A szocialista író, mikor leírja, hogy a tőkés milyen szerepet játszik a modern iparban, a sofizmák halmazátát hozza föl:

„A személyesített tőke, vagyis a tőkés – mondja többek közt – azon van, hogy a munkás rendben és illő intenzitással teljesítse munkáját.”¹ Ez az eljárás, hogy a tőkést személyesített tőkének mondja, az iparosban csak konkrét alakot öltött tőkét lát, a legnagyobb mértékben ellenkezik a tényekkel. Ez kényelmes mód arra, hogy ki- szorítsa a vitából a szellemi és erkölcsi tulajdonságokat,

---

¹ *Das Kapital*, 315. o.

melyek az ipari és kereskedelmi cégek intézésében oly nagy helyet foglalnak el.

A tőkés, Marx szerint, új lény a világon. Azelőtt a munkaadó, a „mester”, aki néhány munkást tartott és maga is hozzálátott a munkához, nem olyan volt, mint a mai tőkés. A törvény, melynél fogva a mester csak bizonyos számú munkást tarthatott, lehetetlenné tette a tőkealakítást. Az igazi tőkés akkor született, mikor – a termelés növekedésével – megszűnt ez a korlátozás; mikor a munkamegosztás terjedésével a kézművesmester megszabadult a személyes kézimunkától és kénytelen volt egész idejét arra fordítani, hogy mások munkáját szervezze és ellenőrizze, a nyersanyagot vásárolja és a készítményt árusítsa. Ezek a körülmények teremtették meg a tőkést.

Vajon ez-e az egyetlen teendője a tőkésnek, vagyis jobban mondva – mert a német kollektivista mindent összezavar – az iparosnak, a gyárosnak? És ha ez volna egyetlen szerepe, mi ennek az igazi fontossága, mennyi-féle teendőt foglal magában? Mihelyt a Marx által jelzett körülmények együtt vannak, a tőkés vagy a gyáros igen lényeges tényezővé válik a társadalomban. Rá van ruházva az ipari műveletek igazgatása. Miből áll voltaképpen ez a hivatás? Karl Marx passzívnak, mindig egyformának képzei. A tőkésben holmi felügyelőt, afféle porkolábot lát. Milyen szűk látókörű, hamis felfogás! Pedig Marx amellet maradt, és erről a dolgról igen hosszasan okoskodik.

Nagy leleményességgel, mely félig helyes, félig meg téves, kifejti a kooperáció elméletét a szó kezdetleges értelmében, olyan értelemben, hogy vagy az erők együttműködnek, vagy a munka felosztása párosul az erők társulásával, ami két korrelatív tény. Az izolált emberi

munka igen keveset bír termelni, és a tőkés ezt az izolált munkát veszi meg. Kombinálva az emberi munka végtelenül többet termel, és a tőkés ezt a munkamódot használja. Tíz ember egyesülve az izolált ember munkájának tízszeresénél többet állít elő; néha 20, 30, sőt százszor annyit végeznek, mint egy munkás, aki magában dolgozik. A közösen végzett emberi munka kiváló termelékenységgel bír; ez a tömeg, a társadalom termékenysége. A kombinált munkának az izolált munka fölött az ad olyan nagy fölényt, hogy a nyersanyag olcsóbb, a feladatok leleményesen vannak rendezve, a műveletek el vannak különítve és amellet egyfolytában folynak; a munkás a termelés bizonyos részletéhez különös tehetséget szerez; és e fontos körülményekhez még sok más járul.

Eddig az elemzés egészen helyes volt; egyébiránt nem tartalmaz semmi újat. De most következik a hiba. Marx szerint a tőkés tulajdonítja el a társas munkának azt a különös erejét, mely különbözik az izolált munkák összegétől, és mely, egy fikció folytán, a tőke sajátyszerű, természetes erejének látszik.

Ez Marx kedvenc tétele, melynél végtelen kedvteléssel időzik. A gépek és módszerek javulásának, a tudomány haladásának szerinte csakis a tőke veszi hasznát. Ezek mértéke szerint növekedik a nyereség. A munkabér mitsem nyer e szerencsés körülmények által, valamint az egészében vett, a tőkéseken kívüli társadalom sem.

Karl Marx itt mitsem talált fel. Sok lapon egyszerűen körülírta Proudhonnak egy eszméjét. Elméletének ezt a részét illetőleg, a híres francia polemista plagiátorának lehet őt tekinteni.

Ezt írta már Proudhon negyven évvel ezelőtt:

Minden vállalatnál a vállalkozó a személyes munkáján kívül csak az eszmét mondhatja jogosan magáénak; a végrehajtás, mely számos munkás közreműködésének eredménye, a kollektív hatalom hatása, melynek szerzői, akik cselekvésükben épp olyan szabadok, mint a főnökük, mitsem termelhetnek, ami őt ingyen illetné meg. Pedig azt kell tudni, hogy az egyénenként fizetett munkabérek összege egyenértékű-e a kollektív hatással, amelyről szólok: mert ha nem egyenértékű, akkor meg van szegve Say azon axiómája, hogy „minden termék annyit ér, amennyibe kerül.”

A tőkés, azt mondják erre, a munkásoknak kifizette a megegyezés szerinti munkabért, tehát semmivel se tartozik nekik. Ha pontosan akarunk szólni, azt kellene mondani, hogy fizetett annyiszor egy napot, ahány munkást foglalkoztat, ami aztán egészen más dolog. Mert azt az óriási erőt, mely a munkások egyesüléséből, erőfeszítéseik összevágó harmóniájából ered; a költségkímélést, mely a műhely szervezettségének köszönhető, a termelésnek azt a szaporodását, melyet a vállalkozó előre látott ugyan, de amelyet a szabad erők valósítottak meg – azt nem fizette meg. Kétszáz gránátos egy mérnök vezetése alatt néhány óra alatt egy obeliszket ráemelt a talapzatára; vajon egy embernek, ha kétszáz napig dolgozik is, ez sikerülhetett volna-e? Pedig a vállalkozó számlájában a munkabér összege egyforma volna mind a két esetben, mert ő a kollektív erő hasznát magának foglalja le. Ez vagy bitorlás, vagy tévedés: más nem létezik. (Qu'est-ce que la propriété? 111. fejezet.)¹

---

¹ Proudhon, *Système des contradictions économiques*, 4. kiadás. I. kötet, 243. o.

Proudhon tehát már egy negyedszázaddal előbb írta meg azt, amit Marx most oly hosszasan fejteget.

A tévedés olyan vastag, hogy fölösleges is volna tovább szólni, ha Marx szofizmáit és szeszélyes ötleteit sok elfogult egyén nem tekintené megannyi tudományos fogalomnak és következtetésnek. A társadalom oly nagy hasznot húz minden technikai haladásból, hogy idővel csakis ő élvezi minden eredményét és a tőke nem foglalhatja le a maga javára. A versenyt, az árcsökkenést a német kollektivista, aki elsáncolta magát a tételébe, nem látja vagy nem akarja látni. A munka szervezetében, a feladatok kombinálásában történt minden javítás igen rövid idővel csakis a fogyasztónak válik javára. Innét erednek a bámulatós árcsökkenések, melyeknek ez a század tanúja volt: a vas, az acél, a fonál, a kötött árú, a tüll, sok háztartási szer megkapó példát nyújtanak rá, hogy a műszaki felfedezések és tudományos javítások, melyek a mostan iparrendszer mellett előfordulnak, az egész társadalomnak válnak javára. Ez az árcsökkenés kategorikusan bizonyítja, hogy a tőkés vagy a gyáros nem kobozhatja el a maga javára azt az eredményt, melyet a kombinált munka nagyobb termőképességének köszönünk.

A nyereség fő eleme egészen más, és íme rámutatunk. A társadalom a tárgyakért, ezt Marx jól értette meg, az átlagos, rendes termelési költséget fizeti, melyet a termelők többsége megfizetett. Sőt azt mondhatni, hogy a társadalom a legmagasabb előállítási költséget fizeti, amely szükséges, hogy a piac kellően el legyen látva. Az ipari nyereség fő eleme tehát az, hogy valamely gyáros, szerencsés kombinációk vagy találmányok által, a versenytársai által fizetett átlagos előállítási költségen alul bír előállítani: ez a leleményesebb, ügyesebb, éberebb élvezi a

különbözetet az ő önköltsége és versenytársainak önköltsége közt.

Itt rejlik a nyereség, mely a haladás hajhászásából ered. A tőkés, vagyis inkább az iparos azt keresi, hogy melyik piacon szerezheti be a nyersanyagot a rendes áron alul, egy bizonyos cikk előállításánál milyen új kombináció által takaríthat meg munkát, milyen vegyi vagy mechanikus eljárás által lehetne valamely cikk előállítását könnyebbíteni, minőségét javítani. Az iparosnak folyvást keresnie, hajszolnia kell a javítást, mert csak így tehet szert nagy vagyonra. Ez a gondolat foglalkoztatja az elméjét éjjel-nappal. Míg a munkás a kézimunka befejezése után többé nem gondol a napi foglalkozására, pihen, szórakozik vagy legalábbis elfeledi a munkáját, addig az iparos, aki boldogulni akar, örökösen a termelés tőkéletésítésén törli az eszét. Nem csak akkor gondol rá, mikor az irodájában van, hanem egész életén át. Látszólagos szünóráiban, szórakozásai és mulatságai közepeit ez a gond ostromolja. Lassalle, aki őszintébb, mint Marx, egy nevezetes, humoros passzusban fejezte ki, hogy azokat, kik a termelés élén állnak, mint gyöttri az örökös gond. Összehasonlítja a régi földesurat a mai gazdag tőkessel, egy Reichenheim nevű gazdag bankárral, és ezeket írja:

Az élvezeteket, melyek bőségben környezik, a földesúr élvezheti, és ezt becsületesen teszi; teljesen élvezi, gondatlanul, vidáman és sokkal emberibb módon, mint ahogy manapság történik, amikor pl. az ön Reichenheim barátját, ki az operában Beethovent vagy Mozartot hallgatja, egyszerre elfogják a tőkésítés gondjai, melyek megmérgezik egész életét.¹

---

¹ *Capital und Arbeit, oder Bastiat-Schultze*

Reichenheim helyébe – aki barátja Schultze-De-litschnek, akihez Lassalle ezeket a sorokat intézi – te-gyünk egy gyárost, aki virágoztatni akarja a maga iparát, és a leírás majdnem egészen hű lesz. A gyártás tökélete-sítésének gondja, ha nem mérgezi is meg, de legalább be-tölti minden jó iparos életét, és csak igen kurta időközö-ket enged a teljes pihenésre.

Ha a gyáros a haladás folytonos hajhászása által any-nyira jutott, hogy az ő cikkeinek önköltségei jóval cseké-lyebbek, mint versenytársainak rendes önköltségei, ak-kor nagy vagyont szerez; máskülönben szerény nyere-ségből kell megélnie, és ez teljesen megfelel az igazságos-ságnak.

Az a szerencsés iparos, kinek szellemi munkája oly termékeny volt, örökké megőrzi-e okos kombinációi-nak, hasznos találmányainak előnyét? Bizonyára nem; ez a kedvezmény sohase marad meg neki örök időig; csak rövid ideig élvezi. A versenytársak egymást szemmel tartják, mint a kengyelfutók, akik mérkőznek. Az iparos, aki cikkeinek önköltségét alább tudta szállítani, készít-ményeit valamivel olcsóbban kínálja, hogy többet árul-hasson. A legyőzött versenytársak kifürkészik ezen áren-gedés okát, csakhamar rájönnek, gondolkoznak és addig gyötrik az elméjüket, amíg ki nem puhatolták verseny-társuk titkát.

A tapasztalás tanúsítja, hogy ez a fürkészés mindig eredményre vezet. A haladás új eszköze köztudomásúvá lesz; az új kombináció titka kiszivárog, az új eljárásokat és fortélyokat előbb-utóbb eltanulják. A mai mozgalmas, kíváncsi, szabad társadalomban, hogy is lehetne azokat titokban tartani? Néhány év múlva, 5, 10, 15 esztendő el-teltével – tovább ritkán vár – a gyáros elveszti találmánya előnyét és új fogást kell kieszelnie.

A verseny és az általa előidézett árcsökkenés folytán utóvégre az egész társadalom veszi hasznát minden találmánynak, minden felfedezésnek, minden műszaki kombinációnak, mely köztudomásra jutott,¹ és az egyének, akiknek eleinte szabadalmuk volt, ettől meg vannak fosztva. Ezért mondhattuk, hogy az ipari nyereség ember és tárgy közti viszonyt jelez, nem pedig tárgy és tárgy közti arányt; innét van az, hogy a régi iparágakban, melyeknek módszerei, fortélyai ismeretesebbek, állandóbbak, a nyereség csekélyebb, mint a kevésbé ismert, új iparágakban, hogy kevesebb hasznot nyújt a régi, mint az új kereskedelmi ág.

Karl Marx elmélete a nyereségről összedől, mint a kártyavár. Hasztalan iparkodik azt támogatni, elmélkedve a munkanap tartamáról, arról, hogy a tőke minként erőlködik a munkanapot meghosszabbítani, hogy a gyermekeket és a nőket mind nagyobb számban foglalkoztatják, hogy a gépek milyen válságokat idéznek elő, hogy a munkanap megrövidítése folytán, ennek mintegy váltsága fejében, a munka mennyivel intenzívebb lett. Marx ezekről tanulságos észleleteket, érdekes okoskodásokat ír le, óriási túlzásokat is követ el. De elfelejti, hogy csak most haladtuk túl a nagyiparnak azt az időszakát, melyet kaotikusnak neveztem, és hogy a nagyipar jellege mindegyre emberibb és enyhébb lesz. Nem veszi tekintetbe, hogy a munkásnak, ami pedig teljesen be van bizonyítva, több a szabadideje.

---

¹ Minden feltaláló úgy jár, hogy találmánya előnyét minden percben elvesztheti az egész társadalom javára. Az 1884-i parlamenti vizsgálóbizottság előtt Tolain kifejtette, hogy a munkás, aki új szerszámot vagy új fortélyt eszelt ki, és így rövidebb idő alatt több munkát végezhet, nagyobb ügyességének fölényét csak ügyel-bajjal óvhatja meg soká. Hasonló helyzetben van a gyáros.

De mindezek a tények, melyeket tanulmányozni fogunk, csak mellékesek. Marx a könyvnek tisztán elméleti részében mitsem bizonyított be abból, amit bizonyítani akart. A második részben egyszerűen azt fogja konstatálni, hogy fordulnak elő bajok és visszaélések. Lássuk, hogy szerencsésebb lesz-e ebben a feladatban, mely összehasonlíthatatlanul szerényebb, mint az a feladat, amelyben már kudarcot vallott.

VI. FEJEZET

A termelés kapitalisztikus szervezetének hatásairól

Az előző fejezetek a Marx-féle elmélet legdogmatikusabb részének voltak szentelve. Most munkájának legmegkapóbb részeihez jutunk, ahol a termelés kapitalisztikus szervezetének tulajdonított hatásokról van szó. Hogy a kollektivisták mit értenek a „termelés kapitalisztikus szervezete” kifejezés alatt, arra alig szükséges emlékeztetni: ez a formula szerintük nem azt a társadalmat jellemzi, amelyben sok a tőke, hanem azt a társadalmat, ahol a tőke, azaz a munkaeszközök összesége, nem a kézimunkásoké, nem is az összeségé. t. i. az államé, hanem kizárólagos, ellenőrzés nélküli tulajdona a vállalkozóknak vagy tőkéseknek, akiknek száma mindig csekélyebb és csekélyebb.

Ennek a kapitalisztikus rendszernek fő jellemvonása az, hogy a termelés minden ágát a gépek lepik el; a munkások, ahelyett, hogy munkaerejüket saját hasznukra fordíthatnák, kénytelenek azt bérbe adni; végül az, hogy felülkerekedik és növekszik az ipari nyereség, amely Marx szerint nem más, mint fizetetlen munka. E különféle körülményekből, melyek olyannyira előnyösek a tőkére nézve, az következik, hogy a munka után éheznek, és a munkásosztályra a lehető legtöbb fizetetlen munkát igyekeznek kiróni. Szüntelenül azon van, hogy meghosszabbítsa a robotidőt.

A tőke azon örökös igyekezete, hogy növelje a maga osztályrészét, három módon nyilvánulhat meg, és ezek kifejtésében válik Marx elemzése leleményessé és tanulságossá.

Az első mód a legismeretesebb: a munkanap meghosszabbítása. Ismerjük a panaszokat, melyeket a gazdasági írók és moralisták 40–50 évvel ezelőtt e tárgyban hangoztattak. Szívreható leírásaikra még sokan igen jól emlékeznek. A 14 és 15 órás munkanapok általánosak voltak, kivételesen akadtak 16–17 órás munkanapok is. Bizonyos országokban, milyenek pl. Svájc, még ma is dívik a 13 órás munka;¹ Franciaország északi részeiben a 13 órás munka szokásos. Ez messze meghaladja az ember erejét, nem fér össze az erkölcsi egészséggel, kizárja az észbeli tehetség gyakorlását, a családi élet szükségleteit. Ezek a hosszú napok a nagyipar azon időszakát jellemezték és jellemzik, melyet kaotikusnak neveztem.² Azokat mindig csak múltó tüneménynek kellett tekinteni. El múltak vagy elmúlóban vannak két erő működése folytán: az egyik az együttesen működő munkások ereje, mely bizonyos feltételeket szab a tőkének, a másik pedig a törvényhozás ereje. Ami a felnőtteket illeti, ott előbbutóbb elég lett volna a munkások ereje. A kisipar terén ez szállította le Franciaországban a munkaidőt tíz, sőt kilenc órára. Kis idővel elérte volna a nagyipar terén is.

Karl Marx szem elől téveszti a munkásoknak e kollektíve működő erejét. Pedig ez az erő igen nagy, és napról napra növekszik. Két körülmény gyarapította és gyarapítja most is. Az első az, hogy a munkások nagy számban gyűlnek össze minden nap, eszmét cserélnek, közelednek, ismerkednek, összebeszélnek és társulnak. A materiális együttlét sok esetben előkészíti az erkölcsi egyesülést, és az érdekazonosság esetében biztosítja azt.

---

¹ Említsük meg, hogy egy 1877-i svájci törvény a gyárakban való munkanapot 11 órára szállítja le, csakhogy talán nem alkalmazzák azt szigorúan.

² *Essai sur la Répartition des richesses* c. művem XI. fejezetében.

Noha a törvények gyűlöletes módon ellenezték ezt, a munkások a társulás által idővel mégis megteremtettek egy kollektív erőt, mely sokkal nagyobb, mint az izolált egyéni erők összesége. Itt van helye azon megjegyzésnek, melyet Karl Marx megírt arról, hogy száz egyén társas munkájának milyen fölénye van száz elszórt egyén munkája fölött.

A szabadelvű, humánus szellem nem tagadhatja, hogy a munkások kollektív ereje, bármily ijesztővé kezd is lenni, jogosultsággal bír; csak azt kell óhajtani, hogy fékezze azt az ész és okosság, mert minden erőt megdönt, tulajdonosa kárára fordít az esztelen, túlságos használat.

A munkások erejét egy másik körülmény is növelte; amint a bérük emelkedett és meghaladta azt, ami szükségleteikhez feltétlenül szükséges volt, fölös keresetük egy részét félretehették és hadikincset gyűjthettek, amelyből támogathatják sztrájkoló társaikat.

A munkások gyakran helytelen mértékben, túl sűrűn alkalmazták a sztrájkot, minduntalan kellő számítás és előrelátás nélkül; másrésztől azonban a gazdasági írók könnyelműen vagy elfogultan méltatták ezen eljárás hatásait. Egészben véve a sztrájkok mégiscsak javították a munkások helyzetét; gyakran szereztek nekik magasabb béreket, rövidítették a munkaidőt és emellett jelentősen növelték a kézimunkás függetlenségét és méltóságát; azt eredményezték, hogy a munkaadó sokkal jobban tiszteli a munkást.¹

A sztrájkok nagyobb száma azt jelzi, hogy az illető országban a munkabér meghaladja a megélhetés költségét, mert máskülönben a munkás nem volna képes ellenállást kifejteni, főképpen olyan országban, ahol nincsen

---

¹ L. *Essai sur la Repartition des richesses* c. művem XIX. fejezetét.

törvény a szegények ellátásáról. Adam Smith híres szavát, hogy a munkások egy hétig se bírnának megélni munka nélkül, mindinkább megcáfolják a tények. A társadalmi, politikai és gazdasági bajok dacára a sztrájkok azt tanúsítják, hogy a munkás helyzete javult. Ezt különösen akkor tanúsítják, mikor nem képezik a kétségbeesés kitörését, hanem rendszeresen szerveztetnek. Pedig ezt az utóbbi jelleget nem lehet eltagadni, mikor a sztrájk támadó természetű, mikor t. i. a munkás, ahelyett, hogy egyszerűen védené a pozícióját, támadja a munkaadót vagy a fogyasztót, és az eddigieknél előnyösebb feltételeket akar elérni. Nem kell tehát azt hinni, hogy a sűrű munkabeszüntetések a munkásosztály nagy nyomorúságáról tanúskodnak.

A munkaidő tartamának leszállításához hozzájárultak más körülmények is, amelyeket itt nem kell taglalnunk. A filantrópikus szellem, mely a társadalomban mindinkább érvényesül, a társadalom és a kormányok jó hajlama, mely a munkások iránt egyre erősödik, szintén hozzájárult és hozzájárul azon fölös munkaórák megszüntetéséhez, melyek a nagyipar kaotikus időszakát jellemezték.

A törvényhozás beavatkozásának – akár a felnőttekről volt szó, mint pl. Franciaországban és Svájcban, akár pedig kizárólag a gyermekek és nők érdekében történt, mint pl. Angliában – közvetve vagy közvetlenül az a hatása volt, hogy a munkanap rövidebb lett. Más helyen¹ leírtam a gyárakra vonatkozó angol, francia és svájci törvényeket és fölösleges volna erre itt visszatérni. A munkaidő Angliában, a nagyiparban, heti 56 órára csökkent; ha a hét nap 168 órájából levonunk naponként 9 órát az

---

¹ *Le travail des femmes au XIXe siècle* c. milvemben.

alvásra és az étkezésre, marad 104 óra; a kézimunkának szentelt 54 óra tehát csak a felét veszi igénybe annak az időnek, mely nem okvetetlenül szükséges a testi igények kielégítéséhez. Párisban az 1871 és 1881 közti virágzó korszakban sokszor lehetett látni, hogy a munkások, kik 9–10 órai napi munka mellett 7–14, sőt 15 frankot kerestek naponta (a mesterségek szerint), hetente 2–3 napig szüneteltek. Ez nagy visszaélés volt, mely a munkás erkölcsi és testi egészségének épp annyit ártott, mint a nagyipar keletkezésének kaotikus korszakában a túlságos munkaidő.

Ha a tényekkel kell számolnunk, akkor egész bátran alaptalannak nyilváníthatjuk Marxnak azt a tételét, hogy a „kapitalisztikus” termelés a munkást mindig több és több munkára kényszeríti. A túlságos munkaórákat számúzték a nagy műhelyekből, és úgy látszik, már csak azoknál a mesterségeknél fordulnak elő, melyek legkevésbé vannak alávetve a kapitalisztikus szervezetnek, pl. egyes kisipari ágaknál és főleg a házimunkánál. Az ingről szóló megható, szívszorító vers olyan helyzetekről szól, melyek a nagyiparban nem fordulnak elő.¹

De habár nyilvánvaló tények cáfolják is meg, Marx mégsem ejti a tételét, és itt látjuk az ő nevezetes szörszálhasogató tehetségét. A tőke, mely fizetetlen munka, azaz nyereség után áhítozik, két más, sokkal alattomosabb, sokkal hatásosabb módot is ismer arra, hogy kiszívja a munkás munkáját és ingyen tulajdonítsa el annak nagy részét. Az első mód abból áll, hogy az ügyes munkásokat egyre sűrűbben helyettesíti középszerű munkásokkal, valamint a férfiak helyébe nőket és gyermekeket állít. A

---

¹ E tárgyról bővebb részletek olvashatók *Le travail des femmes au XIXe siècle* c. művemben.

tehetség és erő e folytonos kiszorítását, a munkásszemélyzet fokozatos értékcsökkentését veszteség nélkül eszközölheti a tőkés, sőt a gépek segítségével sok nyeresége is van emellett. A gép az a rettenetes eszköz, mely lehetővé teszi tulajdonosának azt, hogy a fizetetlen munkát a fizetethez képest folyvást növelhesse.

A szóban forgó helyettesítésnek az a következménye, hogy a napszám jelentősen csökken, két oknál fogva. Azelőtt a munkásnak gondoskodnia kellett az egész családról és munkabére ehhez képest volt kiszabva. Ha a család átlagosan öt személyből állott (a férj, a nő és három gyermek, ezek közül kettő 7–14 éves), valamennyiük élelmének a családfő béréből kellett kikerülnie. Most, hogy a nő is dolgozik, és hogy az idősebb gyermekek könnyű munkákkal szintén keresnek valamicskét, a családfő munkabére felével csökkenhet anélkül, hogy a család megakadna. A munkás bére tehát csak az ő személyes szükségletei, nem pedig a család igényei szerint szabatik meg. Más szóval az történik, hogy most a család összes tagja dolgozik ugyan, de a család, egységként véve, nem kap nagyobb bért, mint azelőtt. A családfő béréből levonják azt, amit a családtagoknak adnak. Több a munka, több a testi és erkölcsi fáradság, de az igazi jólét nem javul: íme, a nők és gyermekek munkájának szomorú következménye a munkáscsaládra nézve. Az érvet nem Marx eszelte ki, sokszor hozták fel, és a munkások már a publicisták előtt hivatkoztak rá.

Karl Marx és a szocialisták szerint – akár az elmélet, akár a gyakorlat emberei – egy másik ok is járul ahhoz, hogy a nők és gyermekek bére leszállítsa a férfiakét, és ez az, hogy a nőnek kevesebb a szükséglete, mint a férfinak. Nem bocsátkozunk részletekbe, de tény, hogy a magában álló asszony és a leány olcsóbban tudnak megélni és

ruházkodni; a kölcsönös segélyegyletek tapasztalatai az általános felfogás ellenében azt látszanak bizonyítani, hogy a nő ritkábban betegszik meg, mint a férfi. Már akár a fizikum kisebb igényei, akár a mértékletes életmód vagy a takarékoság okozzák, az bizonyos, hogy egy nőnek a megélhetés kevesebbe kerül, mint egy férfinak. Ebből az következik, hogy mikor nőket vesznek be valamely iparágba, amelyben eddig nem működtek, mint pl. a nyomdászat, a férfiak munkabére csökkenni kezd.

Azáltal, hogy a gépek használata lehetővé teszi az egyes munkásokat középszerűekkel, azután pedig a férfiakat nőekkel és gyermekekkel helyettesíteni, a tőke le tudta nyomni a munkabéreket és emelni tudta a fizetetlen munkaórák számát, azaz a nyereséget.

Ami a nyereséget illeti, Marx érvelésének alaptalansága nyilvánvaló. Bebizonyítottuk, és különben a tapasztalat is tanúsítja, hogy az a megtakarítás, mely a termelésben általános jellegű, nem növeli a nyereséget: csökkenti az árucikk önköltségét, és a verseny hatása folytán annak kereskedelmi árát. Az első iparos, aki nőket és gyermekeket alkalmazott egy iparágba, ahol azelőtt nem működtek, ideig-óráig nagyobb nyereséget élvezett ezáltal; de azután tíz, száz iparos követte a példáját; szervezete megszűnt titok és szabadalom lenni, és így a nyeresége ismét alábszállott a régi színvonalra, nála és versenytársainál. A termelésben történt általános jellegű javításoknak csakis a társadalom veszi hasznát, melyet a *fogyasztó* képvisel.

Karl Marx egész érvelése egyébiránt vagy helytelen, vagy óriási túlzásokkal van tele. Nem kell azt hinni, hogy a nagyipar szervezése és a gépek feltalálása előtt a nők nem dolgoztak. A régi civilizációkban óriási munkát végeztek; a kezdetleges népeknél most is teszik. Látunk ott

nőket, akik szántanak, rőzsét gyűjtenek, terheket hordanak, vontatnak, segítenek az építkezésnél, szőnek és fonnak. Nem lehet tehát azt állítani, hogy a helyzet teljesen megváltozott. Századunknak egyik balga mániája azt hinni, hogy megváltoztatta a dolgoknak nemcsak a formáját, de a lényegét is. A kisiparban, a házi iparban a nők dolgoztak, sőt néha túlságosan sokat. És így vagyunk a gyermekekkel is.

E tény konstatálása fontossággal bír; és ha ez nem bizonyítaná Marx állításának túlzott voltát, bebizonyítaná annak alaptalanságát a tapasztalat és az érvelés más szempontból is. Téves az a tétel is, hogy mikor a család összes tagja dolgozik, a család összessége nem kap nagyobb bért, mint amennyit a családfő egymaga kapott. A tények azt bizonyítják, hogy a legtöbb mesterségnél a férfiak bére fél évszázad óta változatlan maradt, még ha összevetjük az élelmiszerek árával is, mely egyébiránt nem nagyon drágult.¹ A mesterségek legtöbbszöréről szólunk, mert meglehet, hogy az egyik vagy a másik iparágban a férfiakat nőkkel helyettesítették. A férfi bére mindig arányban igyekszik lenni a termeléssel. Ha igaz volna is – pedig nem igaz – hogy a nők és gyermekek versenye a férfiak bérét változhatatlanná teszi, sőt csökkenti, még akkor is állna, hogy a munkáscsaládnak előnyére válik az összes családtag munkája. Ha egy országban, melyben 30–40 millió egyén él, a termelésben részt vesz 3–4 millió egyén, akik addig csak fogyasztók voltak, akkor a termelésnek nyilván gyarapodnia kell, és kétségtelen, hogy a munka általános növekedése mellett a termékek árának

---

¹ L. *Essai sur la Repartition des richesses* című művem, továbbá Levi Leone és Giften vizsgálatának eredményét, melyet a *pénzügyminisztérium* közzétett a *Bulletin de statistique* 1884. februári és márciusi füzetében.

csökkennie kell, miután a nagyobb termelés dacára a fogyasztók száma változatlan marad. A tényleges bérnek tehát emelkednie kell, ha a névleges bér változatlan marad, sőt csökken is. A termékek árának ez a csökkenése okozta, hogy a munkáscsalád tagjai most harisnyát, cipőt viselnek és fehérneműt, függönyöket, szőnyeget használnak, és némi rendszeret mellett tisztességes, sőt elegáns lakással rendelkeznek.

Azonfelül nagy túlzásokat írtak a férfimunkának női és gyermeki munka általi helyettesítéséről. A mechanikus szövőszékek használata előtt a szövést mindig a nők végezték, most csak részben végzik, mert kiszorították őket a férfiak. A mosás azelőtt kizárólag az ő dolguk volt, most csak részben teljesítik. Ha a férfiak mellé nők kerülnek a szövészethez, sőt a nyomdászathoz is, viszont a férfiak kerülnek a nők helyére a legtöbb fogadóban és a nagy árucarnokokban. Új mesterségek, melyek csak férfiaknak valók, hallatlan méreteket öltenek, pl. a bányák, kohók, vasutak. A nők számára nehezebben találnak foglalkozást. Marx eszméje tehát ellenkezik a tényekkel és teljesen nevetségessé válik, mikor a német szocialista a maga szokott merész nagyzásával azt állítja, hogy Angliában a nők száma jobban szaporodik, mint a férfiaké. Tudjuk, hogy a nők száma minden nemzetben meghaladja valamivel a férfiakét. Ennek okát abban kell keresni, hogy a férfiak közt nagyobb a halandóság, a balsétek, a háborúk, a hajótörések folytán, és hogy a férfiak sűrűbben vándorolnak ki, akár véglegesen, akár ideiglenesen. De azért a két nem közt mégis helyre áll az egyensúly. Franciaországban az 1881-i népszámláláskor, noha a háború által okozott pusztulásokat a férfi nem tíz év alatt nem heverhette ki teljesen, a női lakók száma 18 748 772-re rúgott, a férfiaké pedig 18 656 518-ra: a

nőké tehát 92000-rel. azaz fél százalékkal volt nagyobb. Ha számításba vesszük a távol időző katonákat, a tengeren levő hajósokat, a végleg vagy ideiglenesen elköltözötteket, úgy látjuk, hogy a két nem közti egyensúly majdnem teljesen helyre van állítva.

Nincs itt a helye, hogy hosszasan szóljunk a gyermekek és nők munkájára vonatkozó törvényekről; ezek a törvények bizonyos mértékben korlátozták a férfimunkának női és gyermeki munka által való helyettesítését. Azokat a törvényeket más helyütt¹ taglaltuk és jobbra helyeseltük. Mindenkinek helyeselnie kell azt az intézkedést, hogy 12 éven aluli gyermekéket egyáltalán nem, 16–18 éveseket pedig naponta csak hat órán át szabad a gyárakban foglalkoztatni. Ami a felnőtt nőket illeti, azok nagykorúak, de azért állíthatni, hogy – miután más állapotba jöhetnek és ilyenkor túlságos munka által nemcsak a maguk egészségét, de gyermekük jövőjét is veszélyeztetik – az állam nem lép túl a maga hatáskörén, amikor nem engedi meg, hogy a nőket éjjel foglalkoztassák, és amikor kimondja, hogy munkájuk tíz vagy legfeljebb tizenegy óránál tovább nem tarthat. Ezekben az esetekben az állam közbelépése nem önkényes: nem a felnőtt egyént védi saját kihágásai ellen, hanem azt a lényt, aki nem képes magát védeni, magát helyesen vezetni, t. i. a gyermeket, a serdülő ifjút és az anyaméhben levő csecsemőt.

A három módszer közül, melyeket Marx szerint a telhetetlen tőke avégből alkalmaz, hogy mindig több és több fizetetlen munkát zsaroljon ki, a két elsőt taglaltuk és kimutattuk, hogy az elmélet tarthatatlan.

---

¹ L. *Le travail des femmes au XIXe siècle* c. művemben.

Hátra van a harmadik mód, mely abból áll, hogy a gyári munka mindig intenzívebb mértéket ölt.

Miután a törvények és a sztrájkok folytán a munkásokat 10-11 óránál tovább nem lehet napjában dolgoztatni, a ravasz, alattomos tőke másfelől keres kárpótlást: szakadatlanul növeli a munka intenzitását. A gépek mind sebesebben dolgoznak. A percenként megtett forgások száma folyvást növekszik. Kisebb izomerőt, de óriási idegerőt kell kifejteni. A figyelemnek mindig ébren kell lennie. A kérlelhetetlen gép szédítő sebességgel forog és egy másodpercnyi pihenést sem enged. Az elme nem nyugodhat; iszonyú küzdelemre kel a gép a munkással és emez kimerül. Egy szövőszék helyett most kettőt, hármat, négyet kell igazgatnia. Tíz óra alatt végzi azt, amihez azelőtt tizenegy, tizenkét, sőt tizenöt óra kellett. Mig egyes meggondolatlan nemzetgazdák ennek az állítólagos haladásnak örvendenek, a higgadt emberbarát, a gondolkozó higienista elszomorodik miatta.

Karl Marx bírálatának ez a legmegkapóbb pontja. Megjegyzései a munkának egyre növekedő intenzitásáról figyelmet érdemelnek. A felületes szemlélők csakugyan félreérthettek egy jelenséget, mely nem tekinthető teljesen szerencsésnek, örvendetesnek. A 9–10 órás munka néha kimerítőbb lehet, mint a 12 órás munka. Ahogy a ló, mely vágat vagy üget, csak feleannyi ideig dolgozhat, mint az a ló, mely lassan ballag a szekér előtt, úgy az embernél is számításba kell venni a munka tartama melleit annak intenzitását. A párizsi népies nyelv képlete szerint megtörténik olykor, hogy a munkás „felémészti magát”. Ez a modern iparnak sajnálatos irányzata; de csak irányzat, melyet meg lehet állítani. A törvények szerepe korlátozva van; előírják az elkerülhetetlen egészségügyi óvórendszabályokat, az ipari ügyekbe való

túlságos beavatkozás nélkül; megállapítják a felelősséget; a munkaadót kártérítésre kötelezik a balesetekért, melyek olyan gyárakban történtek, ahol nem foganatosították a megfelelő óvintézkedéseket. A munkások, akik ma nagykorúak, tanultak, a legtöbb országban szabadon gyülekezhetnek, társulhatnak és szövetkezhetnek, szabadon kiköthetik, hogy a munka intenzitása nem haladhatja meg azt a határt, melyet az emberi erő megóvása megszabott. Egyesülésük által elég hatalmasak arra, hogy e tekintetben érvényre juttassák jogos követeléseiket. Alapot gyűjthetnek, pénztárakat alkothatnak, új esetekre terjeszthetik ki a kölcsönös segélyegyesületek működési körét. Az iparnak nem képezi elkerülhetetlen, végzetszerű következményét, hogy a munka intenzitása rövid idő alatt tönkre tegye a munkás erejét, munkaképességét.

De ha a bírálat egyes részleteire nézve igaza van is, azt a tételt, hogy „a nyereség fizetetlen munka”, Marx korántsem szilárdította meg. A munka intenzitása az ipari nyereséget általában épp olyan kevésbé fogja állandóan növelni, mint a munka tartama. Ha ez az intenzitás csak egy gyárban érvényesül, akkor annak a gyárnak tulajdonosa hasznot húz belőle; de ha általános tényvé válik – ami csakhamar megtörténik – akkor a szaktársaknak és a termelés minden ágában résztvevő tőkéseknek versenye okvetetlenül olyan értékcsökkenést von maga után, mely arányban áll a munka intenzitása által elért haladással.

Az ipari nyereség tehát, a már fentebb fölállított szabály folytán, mely megdőnti Marx egész érvelését, nem növekszik állandóan; a termelésben történt változás, akár a gépekre, a módszer javítására, a feladatok kombinálására, akár pedig a munka tartamára és intenzitására

vonatkozik, változatlanul hagyja az iparos nyereségét, ha egyszer a változás általános jellegűvé lett; a verseny és az árcsökkenés folytán csakis a fogyasztóknak válik előnyére; szóval, az ipari haladás csakhamar kisiklik a gyáros vagy tőkés kezéből, aki azt a maga előnyére akarná elkobozni: közjóvá válik.

Minden világos látású és részrehajlatlan olvasó el fogja ismerni, hogy Karl Marx fáradozása a nyereség eredetéről és természetéről felállított tétele bizonyítására kudarcot vallott. De meglehet, hogy sok embert meg fognak kapni a részletekre vonatkozó, mintegy mellékes megjegyzései. Utolsó szemrehányása egyike a legkomo-lyabbaknak; azzal vádolja ugyanis a kapitalisztikus termelést, hogy mindig túlbő munkáslakosságot igyekszik teremteni és hogy modern társadalmunk hemzseg a foglalkozás nélküli emberektől. A modern kor jellemvonása ez? Olyan vonás, melyet másutt nem látunk? A történelem ennek az ellenkezőjét látszik bizonyítani. A középkorban és az újkor kezdetén nem hiányoztak a csavargók, naplopók, koldusok. A krónikások elbeszélései, a rájuk vonatkozó mindenféle rendeletek, a poor law, melyet Angliában Erzsébet alatt hoztak – mindez azt bizonyítja, hogy az a salak, mely nem tud a társadalommal összeolvadni, nem a mi korunknak különleges terméke. A középkori pórlázadások, a nagy társulatok, Richelieu és Colbert rendeletei, melyek arról szólnak, hogy a koldusokat nyakon kell csípni és a gyarmatokba szállítani, döntő bizonyítást tesznek arról, hogy ez a seb már régi keletű. A középkor „szilárd szerves gépezete” dacára, melyet Schäffle emleget, akkor is volt sok foglalkozás nélküli ember.

A mesterségek és testületek megváltoztathatatlan ke-
retei, a céhszabályok sok embert taszítottak ki a társada-
lomból, melynek megváltoztathatatlan osztályzatai közt
nekik nem jutott hely.

Ez a történeti érv fontos. De olyan írónál, amilyen
Marx, aki az eszméket önmagukban taglalja, nem lesz fö-
lösleges kutatni, hogy milyen érveléssel bizonyítja be azt,
hogy a kapitalisztikus termelésnek jellemző vonása,
hogy fölös munkás lakosságot és így számos munkanél-
küli proletáriatust létesít. Ez a tétel összefügg a tőkéről
adott defníciónal.

Tudjuk, hogy Marx a tőkének két különálló kategó-
riájáról beszél: az állandó tőkéről, melyet az épületek, gé-
pek, nyersanyagok, tüzelőkészlet stb. képeznek, és a vál-
tozó tőkéről, mely a munkabérek fizetésére fordítatik.
A tőke egyre növekszik, de Marx szerint az állandó tőke
sokkal jobban növekszik, mint a változó tőke. Ez igaz; ezt
sokszor jegyezték meg a fix és a forgó tőkéről, amely szo-
kottabb kifejezések egyébiránt nem felelnek meg telje-
sen Marx elnevezéseinek. A művelt nemzetnél egyre nö-
vekszik a fix tőke, az épületek, gépek, vasutak, javított
földek mennyisége. Ezt láthatjuk, ha ilyen szempontból
összehasonlítjuk Angliát Törökországgal. Anglia min-
den termékéhez, mint pl. a csalánszövet, a papír, az
agyagedény, Angliában százszorta több a fix tőke, mint
Kína, Japán és Perzsia azonos termékeihez.

Ez a folytonos növekedése az állandó tőkének, hogy
Marx tágabb körű elnevezését használjuk (mely a fix tő-
két és a nyersanyagot, meg a tüzelőszert öleli fel), nagy
jótétemény a társadalomra nézve általában, de a mun-
kásnak különösen. Ez tette lehetővé a termelés óriási
gyarapodását, és a gyártmányoknak, ha nem is teljesen

megfelelő, de mégis arányos árcsökkenését. Ez tette lehetővé, hogy a lakosság minden osztálya jobb bútorzattal bír, jobban ruházkodik. És Marx abból, hogy az állandónak mondott tőke gyorsabban növekszik, mint a munkabérekre szánt változó tőke, mégis azt következteti, hogy a tőkék felhalmozódása foglalkozás nélküli főlős lakosságot eredményez.

Nézetünk szerint ez is egyike azon nagyszámú merész állításoknak, melyekben a kollektivisták maguknak tetszelegnek. Mi sem bizonyítja a helyességét. A művelt országokban a forgó tőke is gyorsabban igyekszik gyarapodni, mint a lakosság. Franciaország lakóinak száma 50 év óta csak egy negyedrésznivel növekedett, és ki merné állítani, hogy a munkabéreknek szentelt tőke ez idő alatt nem kétszereződött meg? Marx tétele egyébiránt más formában ismétli azt a téves eszmét, melyet sok angol nemzetgazda fejezett ki, köztük igen híresek is, akik azt hiszik, hogy létezik holmi munkabérialap, melyen a kézimunkások összességge osztozkodik. Ilyen alap, amely bizonyos időpontban változatlan, nem létezik. Megcáfoltuk ezt a feltevést, melyet annyi gazdasági író tényként fogad el. A munkásokat a folyamatban levő termelés fizeti, és azt, hogy a termelésből mennyit lehet elvonni munkabérekre, nem lehet szabatosan, változhatatlanul előre meghatározni; a munkabér sok októl függ, de különösen attól, hogy a nyereség az országban bizonyos adott pillanatban milyen kamatnak szokott megfelelni, és attól, hogy a termékekért milyen árat lehet kapni. Azt hinni, hogy van egy bizonyos tőke, melyet félretesznek, hogy abból a munkabéreket fizessék, hogy ezt a tartalékfélét változó tőkének nevezik, mint Marx teszi, vagy munkabérialapnak, McCulloch és Stuart Mill szerint, pusztán agyrem, melynek a tények nem felelnek meg.

A foglalkozás nélküli fölös lakosság elméletét Marx még egy jelenségre alapítja, mely sok embert döbrentett meg: ez a gépek által előidézett folytonos néphullámlás. A tőkés mindig megtakarítani igyekszik a kézi munkát; ez a folytonos gondolata, és magában véve nem is rossz dolog, mert a megtakarított munkaerőnek nem kell azért foglalkozás nélküli munkaerővé lennie. Igaz, hogy néha azzá válik, legalábbis ideiglenesen. A gépek csakugyan hasznos működésük mellett azzal a hátránnyal járnak, hogy a munkapiacra zavart idéznek elő, és bizonyos műhelyekből, legalábbis ideiglenesen, kiszorítanak bizonyos számú munkásokat. A nemzetgazdákat és emberbarátokat sok ideig foglalkoztatta ez a komoly kérdés. A tényt magát nem lehet teljesen tagadni, de a következményeit nagyon túlozva írták le, pedig azok ma már sokkal kevésbé komolyak, mint voltak a század elején, az első gépek megjelenésekor. A munkások kiszorítása nem történik olyan hirtelen, olyan erőszakosan, olyan nagy mértékben. A művelt nemzeteknél a gép már meghonosodott az ipar minden ágában, és az új gépeknek nem a munkás pusztá keze ellen kell küzdeniük, hanem a régi gépek ellen, melyek hosszabb ideig bírnak ellenállni. A régi gépezetet, ha valamivel silányabb is, nem dobják mindjárt a lomtárba, fokozatosan javítják, és a lakosságnak ideje van az új viszonyokhoz alkalmazkodni, más foglalkozást keresni. A lakosság egyébiránt jobban éberkedik. Nem makacskodik, mint a régi szövők és tákácsok; nem kezd reménytelen harcot az új gép ellen.

A gyors és olcsó közlekedés lehetővé teszi neki, hogy olyan helyeket keressen fel, ahol sok a munka. És noha minden évben feltalálnak egy csomó új gépet, 30–40 év óta mégsem láttunk olyan általános csapásokat, mint

amilyeneket Angliában és Franciaországban az új szövőgépek idéztek elő.

A gépek elterjedése által okozott bajok színgazdag leírásával Karl Marxot megelőzte már Proudhon.

A jövedelmek költözése, a munka és a bér megszűnése krónikus, állandó, meg nem szüntethető csapás, afféle kolera, mely hol Gutenberg, hol meg Arkwright neve alatt lép fel; itt Jacquardnak, ott James Wattnak, majd meg Jouffroynak nevezik. Egy ideig ilyen formában pusztított a szörnyeteg, majd más alakot öltött, és a nemzetgazdák, akik azt hiszik, hogy távozott, azt kiáltják, hogy ez semmi sem volt! Nyugodtak meg vannak elégedve, hogy ha dialektikájuk egész nyomatékával a kérdés pozitív oldalára fektettek súlyt, és szemet hunynak a bomlasztó hatás előtt.¹

Elfogadjuk Proudhon képletét, noha szörnyen túloz. Ha a gépek terjedését a sújtó hatás miatt a kolerához lehet hasonlítani, viszont azt tudjuk, hogy a kolera, amióta helyi jellegű lett, sokat veszített veszélyességéből, enyhébb lett, és az emberek jobban tudnak ellene védekezni. Igaz, hogy Sismondi panaszai, melyek Proudhon előtt íródtak, méghozzá hevesebb hangon, méltán megrémíthették nagyapáinkat, de a lefolyt félszázad tapasztalatai mindent rendes kerékvágásba zökkentettek. Nem tagadjuk, hogy a gépek hirtelen behozatalának egy ideig zavaró, felforgató következményei vannak; de jobban előkészített, kiterjedtebb, plasztikusabb környezetbe hozva, az új gépek nem idéznek elő olyan váratlan és mélyreható bajokat, mint régen. A csapásokat enyhíti a felület

---

¹ *Contradictions Economiques*, 1. kötet 149. o.

kiterjedése. Proudhon Jouffroyt említette, a gőzhajó fel-
találóját; a gépipar ezen része sohasem haladt oly nagy
mértékben mint 1860-tól 1870-ig. De vajon a vitorlás ha-
jók hirtelen tűntek-e el? Árbocaikat szétszedték-e, hogy
befűtsenek velük, vagy deszkákat gyaluljanak fájukból?
Korántsem; a vitorlás hajók még léteznek, csak lassan
fogynak; kevesebb vitorlás hajót építenek. Manapság is
Angliában vitorlás hajókon ugyanannyi ember van el-
foglalva, mint gőzhajókon. Ezt tanúsítja a következő an-
gol statisztika: ¹

Vitorláshajók

Év	Szám	Tonna	Hajósok száma
1877	17 101	4 138 149	123 563
1878	16 704	4 076 098	120 085
1879	16 449	3 918 676	115 177
1880	16 183	3 750 442	108 668
1881	15 223	3 569 168	102 498

Gőzhajók

Év	Szám	Tonna	Hajósok száma
1877	3218	1 977 489	72 999
1878	3390	2 160 026	75 500
1879	3580	2 331 157	78 371
1880	3789	2 594 135	84 304
1881	4088	2 921 785	90 405

---

¹ Annual statement of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1881, 265. o.

A fentebbi évek azok, melyekben a gőzhajózás a legrohamosabban fejlődött. És itt is látjuk, hogy a vitorlahajózás nem enyészik el rohamosan. A hajósokat nem dobják hirtelen a nyomorba. Ha öt év alatt 21000-rel csökkent a vitorlášhajókon alkalmazott emberek száma, tehát közel egy ötöddel, viszont a gőzhajókon alkalmazottaké 17500-al szaporodott, tehát egyenértékű számmal, úgy, hogy az átalakulásnak öt évre terjedő időszakában az angol kereskedőhajókon alkalmazott egyének összes száma 196 562-ről 192 903-ra csökkent tehát 3659 egyénnel vagyis $1\frac{3}{4}\%$ -kal. Milyen exaltált elme tekintheti ezt nagy csapásnak a munkásosztályra nézve? A fiatal emberek közül valamicskével kevesebben léptek a tengerészeti pályára, egy pár száz idősebb hajós valamivel hamarább hagyta ott a hajót, és a kikötőkben, dokkokban keresett munkát. És ez a nagy ipari forradalom majdnem minden rázkódás nélkül ment végbe.

Ez ma az általános törvény: a gépek meghonosulnak anélkül, hogy többé embereket zúznának; egyes embereknek zavart, pillanatnyi kellemetlenséget okozhatnak, kizavarva őket fásult nyugalmukból vagy a rutin ösvényéből, de mélyre menő, tartós bajt nem okoznak. Marx, Proudhon és a tőke többi kritikusa nem veszi észre, hogy a tőke milyen pártfogója és gyámja a munkásnépnek.

A régi gépekbe fektetett tőke, amikor önmagát védi az új gépek ellen, egyúttal védi a munkásokat is, akiket foglalkoztat. Azért, mert a gőzhajó több előnyt nyújt, a vitorlášhajót a tulajdonosa nem veti azonnal a lomtárba, hanem tovább járhatja, csak hogy most már nem 6, 7 vagy 8%, hanem csak 3, 2. sőt 1% kamatot nyer utána. Az iparos, kinek kezdetleges rendszerű mule-jenny gépei vannak, nem fogja azokat ócskavasként eladni, hogy új gépeket vegyen, nehogy teljesen elveszítse a tőkét, mely

sokjába került; még néhány évig használja a régi gépeket, munkaeszközeit csak fokozatosan alakítja át, hogy kímélje a pénzt és a munkást. Így vagyunk a legtöbb ipar-ággal. A tőke, a még el nem kopott régi gépek formájában erélyesen küzd az újabb találmányok ellen; védpajzsa a kézimunkásnak; csak lassan tágít, és az átmenet kíméletesebb, mint mikor a kézmunkás az első szövőgép ellen küzdött. Ez a tőke jótévő szerepe; Karl Marxnak szándékosan behunytt szeme nem látja ezt meg.

A fix tőke növekedése egyébiránt nemcsak abból áll, hogy a kezdetleges gépet tökéletesebbel helyettesítik; a már létezőkhöz új gépeket tesz, és így a munkakeresletet nemhogy csökkentené, inkább növeli. Kétségkívül igazuk van azoknak, akik bírálgatják a nemzetgazdasági írók túlzott magasztalásait a lancashirei szövők elszaporodásáról. Azok az írók, kik századunk közepe táján a nemzetgazdaságtan mestereinek műveit és tanait kommentálták, meggondolatlan visszaélést űztek az összehasonlításokkal, és nem törődtek azzal, hogy az összehasonlítás tényezői helyesek-e. Dunoyer sokkal kevesebbet bizonyított, mint amit gondolt, amikor azt írta, hogy Lancaster hercegségnek, melyben 300 000 lélek lakott 1750-ben, 672 000 lakosa volt 1801-ben, 1831-ben pedig 1 336 000, és hogy a szövőipar, mely azelőtt 40000 munkást foglalkoztatott, a gépek feltalálása után másfél millió munkást számlált. Ez az okoskodás hamis és felületes. Először is nem könnyű megolvasni azokat a háziasszonyokat, akik naponta néhány órán át az orsót pörgették; azután meg az angol szövőipar óriási fejlődését annak kell tulajdonítani, hogy Britannia az egész világot látja el szőtt árukkal. Kína és India gunyhóiban, és néhány európai országban is akadhatnak emberek, akiket a lancashirei „selfacting”-ek és „powerloom”-ok megfosztottak régi biztos és

jövedelmező keresetüktől. Dunoyer érvelése tehát nem bír teljes bizonyító erővel, mert kivételes esetre vonatkozik.

Ahogy Proudhon mondja:

A gazdasági írók vétenek az igazság ellen, amikor egész határozottan állítják, hogy a termelés egyszerűsítése sehol sem eredményezte azok csökkenését, akik valamely iparágban keresetet találtak.¹

A higgadt és okosan ítélő gazdasági írók nem is kockáztatnak ilyen helytelen állítást. Csak azt állítják – és ebben igazat is ad nekik a tapasztalás – hogy a munka minden ágában a gépek, a termelés szaporítása által, csökkentik az önköltséget, hogy az árcsökkenésnek megfelelően terjed a fogyasztás, és hogy egy olyan találmány után, mely csökkenti egy bizonyos készítményhez szükséges munkát, sok kilátás van rá, hogy az alkalmazott munkások száma nem lesz kisebb, mint azelőtt, sőt hogy idővel emelkedni is fog. A nemzetgazdák, kik bizonyos idő óta figyelemmel kísérik az ipar viszontagságait, megjegyzik még, hogy művelt népnél, melynek ruganyos elméje van, mely bővelkedik tőkében, és melynél a munka minden ága többé-kevésbé hatékony gépekkel van felszerelve, a tökéletesebbített gépek behozatalának csak fokozatos hatása van, mely távolról sem okoz olyan zavart a munkások tömegében, mint azelőtt.

A szabadalmak, melyek úgyszólván fedezik a régi fenyegetett iparágak visszavonulását, szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy az új gépek és új módszerek ne terjedjenek hirtelen, és az átmenet lassabban történjék.

---

¹ *Contradictions Economiques* I., 150. o.

A foglalkozás nélküli fölös lakosság – ha nem vesszük figyelembe a gyengéket, betegeket, nyomorékokat, tehetetleneket – csak Karl Marx és növendékei képzeletében létezik állandóan. A tétlenségre és nyomorra kárhoztott fölös lakosságot Marx az ipar hadserege tartalékának nevezi és összehasonlítja a tettelg szolgáló sereggel. Szerinte a kapitalisztikus termelésnek okvetetlenül szüksége van erre a tartalékra.

A statisztikai adatok nem erősítik meg ezeket az állításokat. Biztos inkább csak az a tény, hogy a kézimunkások költözése és a munkaszünet leginkább azokban az iparágakban fordulnak elő, melyeknek, hogy a szocialisták nyelvén szóljunk, nincs kapitalisztikus szervezetük. A „holt évad” különösen a kisiparban és a házi munkáknál fordul elő.¹ A munkás, ott, ahol saját szakállára dolgozik, sokkal jobban van kitéve a válságoknak, mint ott, ahol a tőke és a gépek oltalma alatt áll. Ezek a gépek nem akarnak szünetelni, vagy csak a legvégső esetben szánják rá magukat. A gépek legjobban biztosítják a munkást az ipari válságok ellen. A kézimunkás, aki egyedül áll, munkaadó nélkül, saját szerszámaival dolgozik, teljesen ki van téve minden gazdasági zűrzavarnak, melyet a divat változása vagy a megrendelések gyérülése idéz elő. Nincs senki, aki ott állna mellette, hogy enyhítse a sors csapásait, senki sem fáradozik azon, hogy neki munkát szerezzen, mikor a rendes vevők elmaradnak. A tőkés, akit érzéketlennek tüntetnek fel, és aki kénytelen a gépeit jó karban tartani, a piacait védelmezni, rászánja magát, hogy hosszú ideig veszteségre dolgoztasson.

---

¹ Az olvasó erről bővebb részleteket találhat *Le travail des femmes au XIXe siècle* c. művemben.

Nem igen szerencsések a példák, melyekkel Marx az ő tételét bizonyítani igyekszik. Hosszasan beszél a „Wandervolkról”, t. i. a közmunkáknál és főleg a vasutaknál alkalmazott munkásokról, és némely angol grófság „vándor földművelőiről”, az „agricultural gangs” név alatt ismeretes mezei munkásokról. Elfelejteti, hogy itt nem a gépekkel dolgozó nagyipar forog szóban. A közmunkát, legalábbis a vasutaknál, még főleg emberi kezek végzik, melyek kezdetleges szerszámokkal, ásóval, kapával, taligával dolgoznak; méginkább áll ez a mezőgazdaságról. Azután meg ez a szervezet voltaképp nem egészen rossz; a közmunkák, ha szabályosan, mérséklettel teljesítik, nem gyakorolnak káros hatást a munkásnép helyzetére; az sem okoz bajt, hogy a mezei munkások időszakonként költözködnek, hogy bizonyos munkákat végezzenek; az időszakonkénti vándorlásoknak ezt a rendszerét nem a mi századunk fedezte fel, nem is Anglia; ősrégi dolog az és az ókori civilizációkban is sűrűn fordult elő.

Az a népség, ami munkát jár keresni, egyébiránt nem képez fölös számot a termelés szükségleteihez képest. Nincs az foglalkozás és kereset nélkül. Ha a modern iparnál azt kifogásolják, hogy a munkásnak nem nyújt állandó, végleges helyzetet, tartós foglalkozást, ez túlzás és jelentős tényekkel ellenkezik. A modern ipar sok szilárd keretet teremtett, ahol a munkás nyugodtan nézhet a holnap és az aggkor elé, és jövője biztos, amennyire ez az emberi sorsnál lehetséges. Ezen állandó keretekben a proletárok közül száz meg száz ezrek, sőt milliók találnak menedéket. Itt vannak pl. a vasúttársulatok, a biztosító intézetek, a nagy árucarnokok, a hajózási társulatok és más ipari vállalatok, ahol a munkások és a hivatalnokok nem napszámra, nem hetekre, még csak nem is évszámra, hanem úgymondg életfogytiglan találnak alkalmazást.

Ha figyelmesen boncoljuk, Marx legtöbb szemrehányása elenyészik; ami megmarad, az olyan állapotra vonatkozik, mely nagyrészen ideiglenes, a létesülés és átalakulás azon első időszakára, melyet a nagy ipar kaotikus időszakának neveztem. A kölcsönös segélyegyesületek, a társulati szellem, az önkéntes, szabad biztosítások fejlődése, a közoktatás javulása, az ipari élet igényeiről és eshetőségeiről tett folytonos tapasztalatok ezeket a bajokat meg fogják szüntetni vagy még enyhíteni fogják.

A tények Marxnak különösen azt az állítását döntik meg teljesen, mely úgyszólván a többi állítások összefoglalása. hogy t. i. a pauperizmus annál jobban terjed, minél jobban fejlődik a gazdagság. A pauperizmus szerinte az ipar hadseregének rokkantjait képviseli. A német szocialista igen hosszasan beszéli erről a tárgyról. Azt fejti ki, hogy a munkanélküli emberek száma és az ipari találmányok fejlődése közt korreláció van. A munkásosztály egy részének kényszerű tétlenségre való kárhóztatása a másik rész túlságos munkája által, az egyes tőkészek megdagodásának eszközévé válik, és egyúttal az ipar hadserege tartalékának megalakulását oly gyorsasággal sieteti, mely megfelel a társadalmi akkumulációnak. Hogy milyen hatalmas ez a tényező a lakosság viszonylagos fölöslegének alakulásában, azt többek közt Anglia is tanúsítja. A munka megtakarítására szolgáló műszaki eszközök óriásiak. Ha tehát a munkát holnap ésszerű mértékre szorítanák, és a munkások különféle rétegeinek, a kor és a nem aránya szerint adnák ki, akkor a mostani lakosság egyáltalán nem volna elégséges ahhoz, hogy a nemzeti munkát a mostani mértékben folytassa. A munkások nagy többségét, akik most nem termelők, át kellene alakítani „termelőkké.”

Ez gyermekes okoskodás; a munkások minduntalan felhozzák, amikor azt állítják, hogy mindenkinek jutna munka, ha a munkaidőt 2–3 órával megrövidítenék. Nem ügyelnek arra, hogy a termékek ára emelkedne, és hogy ennek folytán a piac szűkébbre szorulna, nevezetesen a kivitelre dolgozó iparágaknál; a többi iparágaknál – a termelés csökkenése folytán – a nemzet közt felosztható termékek összege csekélyebb volna, és így a tényleges bérnek is szükségképp alább kellene szállnia. Ez persze nem azt jelenti, hogy a munka idejét és intenzitását örökre a mai mértékre kellene szabni, és hogy azokat nem lehetne csökkenteni. De a tények helyes megfigyeléséből az következik, hogy a hirtelen, mesterkélt általános mozgalom, melynél fogva egy országban, vagy éppen valamennyi országban egyszerre csökkentenék a munka tartamát és intenzitását, a fentebb jelzett következményeket vonná maga után, feltéve, hogy bizonyos új műszaki találmányok azt nem okozzák, hogy változatlan munkaidő és munkaintenzitás mellett a termelés mégis növekszik.

Marx sok példával igyekszik bebizonyítani a kapitalisztikus akkumulációról felállított „törvényt”, hogy t. i. ez az akkumuláció az oka is, okozata is a foglalkozás nélküli fölös munkástömeg alakulásának. Sok példát hoz fel, nevezetesen az angol ipar történetének 1846 és 1866 közti időszakából; a tények legtöbbször, a túlnépes lakások, a költözködések, nem bizonyítanak a fejezet címét képező tétel mellett. Anélkül, hogy a szerzőt követnénk példái közé, két lapon könnyen bebizonyíthatjuk, hogy állításai teljesen tévesek, hogy a tőke felhalmozódása, az ipar fejlődése nem idézik elő szükségképpen a foglalkozás nélküli lakosság elszaporodását. Az angliai szegényekről szóló statisztika cáfolhatatlanul bizonyítja ezt.

Az alábbi kimutatásból ugyanis két fontos tény derül ki. Az 1849 és 1888 közti időszakban, melyben Anglia és Wales ipara és gazdagsága szembetűnően növekedtek, a szegények száma bizonyos arányban abszolút csökkent, viszonylagosan pedig majd felével csökkent; ha a munkaképes felnőtt szegények kategóriáját nézzük, azt látjuk, hogy az abszolút szám felével vagy egy jó harmaddal csökkent, a lakossághoz arányítva pedig egyharmadát se képezi az időszak elején konstataált létszámnak. Így tehát Marx fikciója, az ipar hadseregének foglalkozás nélküli tartalékaról elenyészik. Miután a szegényekről szóló törvény Angliában kötelezővé teszi a szegények segélyezését, és nem lehet feltenni, hogy az utóbbi évtizedben, melyben a humánus érzelmek és a filantrópia oly nagy lendületet vettek, az illető hivatalnokok kevésbé lettek volna nagylelkűek, mint elődeik, a bizonyíték döntő súllyal bír.¹

A segélyezett szegények száma

Év	Munkaképes felnőtt szegények	Más szegények	Összesen	Anglia és Wales lakossága
1849	201 644	732 775	934 419	17 564 000
1850	151 159	739 384	920 543	17 773 324
1851	154 525	706 368	860 893	17 982 849

---

¹ Egy író, aki a „keresztényszocialisták” iskolájához tartozik, az *Essai sur la Repartition des Richesses* állításainak megcáfolása végett azt bizonyította, hogy a hivatalos pauperizmus azért mutat csökkenést, mert a szegényekről szóló törvényt 1834 óta szigorúbban kezelik, és mert a munkás irtózik a „workhouse”-tól. Ez a felfogás teljesen téves; csak az 1834-et nyomban követő évekre alkalmazható. De húsz év óta a törvényt alkalmazó tisztviselők sokkal humanusabbak lettek és a segélyt főleg otthon nyújtják. Így pl. 1883-ban 165 000 egyént segélyezett a „workhouse”-ban és 528 000-et otthon.

Év	Munkaképes felnőtt szegények	Más szegények	Összesen	Anglia és Wales lakossága
1852	137 318	697 106	834 424	18 193 206
1853	126 220	672 602	798 822	18 404 368
1854	136 277	682 060	818 337	18 616 310
1855	144 500	706 869	851 369	18 829 000
1856	152 174	725 593	877 767	19 042 412
1857	139 130	704 676	843 806	19 250 416
1858	166 604	741 582	908 186	19 471 293
1859	137 418	723 052	860 470	19 686 701
1860	136 761	714 259	851 020	19 902 713
1861	150 526	739 897	890 423	20 119 314
1862	167 646	778 520	946 166	20 352 140
1863	253 499	889 125	1 142 624	20 590 356
1864	186 750	822 539	1 109 289	20 834 496
1865	170 136	801 297	971 433	21 085 138
1866	149 320	771 024	920 344	21 342 864
1867	158 308	799 865	958 173	21 608 286
1868	185 630	848 344	1 033 974	21 882 059
1869	183 162	856 387	1 309 549	22 164 847
1870	194 089	885 302	1 079 391	22 457 766
1871	189 839	892 087	1 081 926	22 760 359
1872	153 753	823 911	977 664	23 067 835
1873	127 697	759 648	887 345	23 356 414
1874	114 324	714 957	829 281	23 648 604
1875	115 209	700 398	815 587	23 944 459
1876	97 065	652 528	749 543	24 244 010
1877	92 806	635 544	728 350	24 547 309
1878	97 927	644 776	742 703	24 854 397
1879	118 933	681 493	800 426	25 165 336
1880	126 228	711 712	837 940	25 480 161
1881	111 369	691 957	803 126	26 055 406
1882	106 280	691 334	797 614	26 406 820
1883	105 357	693 939	799 296	26 762 974

E kimutatásnak,¹ mely egy általános jelenséget bizonyít, mégiscsak más értéke van, mint a tőkét bíráló szocialista által felhozott, összefüggéstelen, töredékes számoknak. Rettenetesen sújtó csapás ez a frivol kártyavárra, melyet Marx oly leleményesen felépített. E kimutatásnak minden tényezője, minden számoszlopa a szocialista doktrína ellen bizonyít. 1849-től 1888-ig, 84 év alatt, ami elég idő arra, hogy az észleletnek bizonyító ereje legyen, Anglia és Wales lakossága 17 564 000 lélekről 26 762 000 lélekre szaporodott, tehát 9 200 000 lélekkel, vagyis 53%-kal növekedett. De ugyanezen idő alatt jelentősen csökkent az összes rendbeli szegény együttes száma. Ez a létszám 1883-ban 153 000 lélekkel, azaz 14 százalékkal volt kisebb, mint 1849-ben. Azt fogják talán mondani, hogy az 1849-i év a nyomor szempontjából kivételes év volt. De hisz 1849-től 1859-ig minden évben nagyobb volt a szegények száma, mintsem 1883-ban, kivéve az 1853-i évet, amikor a két szám majdnem egyenlő. Az 1860 és 1869 közötti időszak minden évében szintén nagyobb volt a szegények száma, mint 1883-ban. Vagy tán azt fogják felelni, hogy az 1883-i év volt kivételes év? Ezt sem lehet mondani, mert 1876 óta a legtöbb esztendőben csekélyebb volt a szegények száma, mint 1883-ban, amely évben az ipar pangott, sőt szinte válságon ment keresztül. Íme egy első, kategorikus, kétségbevonhatatlan cáfolat Karl Marx elmélete ellen. De van egy második, még erősebb cáfolat. A pauperizmus csökkenése még sokkal rohamosabbnak mutatkozik, ha a szegények számát összehasonlítjuk a lakosságéval.

---

¹ Ez a kimutatás kombinálva van két kimutatásból, melyeket egy ultrademokratikus munka, a *Financial Reform Almanach* közölt az 1884. évfolyam 114. és 118. lapjain.

Angliában és Walesben. 1883-ban száz lakosra nem egészen 3 szegény jutott, 1849-ben pedig $5\frac{1}{3}\%$; az 1849 utáni években az arány valamivel kisebb volt, de még mindig körülbelül 5%; azután egyre csökken; igaz, hogy nem szabályosan (mert a kereskedelmi válságok is befolyásolják a szegények létszámát, és mert a társadalmi jelenségek nem egyenes, hanem tört vonalban haladnak), de azért a csökkenés szembetűnő és majdnem folytonos, habár közbe-közbe megszakítást szenved is. Ha a szám 1876 után bizonyos mértékben emelkedik a nagyobb üzleti pangás folytán, ez az emelkedés nem igen érezhető, és 1873 óta a segélyezettek arányszáma a lakosságéhoz képest sohasem érte el az 1849 és 1859 vagy az 1860 és 1870 közti időszak arányszámát.

A fentebbi kimutatásból egy utolsó, még sújtóbb bizonyíték derül ki. A szegények két kategóriája (felőtt munkaképes szegények és másféle szegények) közti arány megváltozott. A munkaképes segélyezett szegények száma 1849-ben 201 000-re rúgott, és az ötvenes években az ezen kategóriába tartozó szegények száma nem szállt le 126 000 alá. A rákövetkező évtizedben. 1860-tól 1869-ig e szegények száma 136 000 és 253 000 közt ingadozik. De már 1874 és 1883 közt a felőtt munkaképes szegények száma 92 000 és 126 228 közt változik. Ez utolsó évtized maximuma kisebb, mint a két előző évtized minimuma, vagy legalábbis csak 8 egységgel haladja meg a minimumok egyikét, az 1853-it. Pedig az összes lakosság 50%-kal gyarapodott.

Ezek a tények megdöntik Karl Marx gyermekes és szofisztikus tételeit. Hogyan lehet még beszélni az ipar hadseregének azon foglalkozás nélküli tartalékáról, amely állítólag egyre gyarapszik? Hogyan lehet azt állítani, hogy a tőke felhalmozódása a kényszerű tétlenségre

kárhozott munkások számát folyvást növeli? Ha ki lehetne fürkészni azt a 92 000 vagy 126 000 egyént (az utolsó évtized minimuma és maximuma), a 27 milliányi lakosság szegényeit, akkor látnánk, hogy legtöbbjüknek, ha munkaképesek, valami hibájuk van: renyhék, rossz magaviseletűek, rosszakaratúak és majdnem valamenynyien ilyen hibák miatt maradnak ki az ipar hadseregének soraiból. A felnőtt és egészséges szegények számának ezt a csökkenését talán a kivándorlással fogják magyarázni? De hisz Anglia és Wales (ami nem tévesztendő össze a hármaskirálysággal) inkább a bevándorlók, mint a kivándorlók országa!

E számok teljesen megdöntik Marx tételét, de megdönti azt a tapasztalat és az érvelés is. A nagyipar nem szül foglalkozás nélküli fölös lakosságot, miután az iparosoknak még a válság éveiben is érdekükben áll folytatni a munkát, nehogy végleg elveszítsék a munkásokat és gyárberendezésük pusztulásnak ne induljon; ahelyett, hogy elküldenék munkásaik felét, amint azt a kisiparos teszi ilyenkor, azt szokták tenni, hogy a munkaórák vagy munkanapok számát csökkentik, nem 10–12 óráig, hanem csak 5–6 óráig, vagy hetente csak három napon át dolgoztatnak. Így aztán az erős válság idején, legalábbis a gyáriparban, a munkások zöme nem jut teljes nyomorba, hanem csak szerényebb viszonyok közé. Marx tételének alaptalanságát az is bizonyítja, hogy a munkánélküli munkások száma még a nagy ipari pangás idején se válik óriásivá; sok munkás kevésbé van ugyan elfoglalva, mint azelőtt, de azért nincs teljesen munka nélkül.

A gyáripar egészben véve orvosszer a teljes munkaszünet ellen. Ha a kisipar nem is marad oly teljesen munkaszünetek nélkül, azért mégse szül egyre növekedő pauperizmust. Tanúsítja ezt a kimutatás, mely feltünteti,

hogy mekkora volt a szegények száma Párizsban a múlt század vége óta. Tudjuk, hogy Párizs sohasem volt szegények szűkében, és a „cour des miracles”-t híreből rég ismerjük. A régi monarchia fővárosában mindig is nagy számmal voltak a koldusok és csavargók. Nem megyünk vissza a középkorig, csak a nagy forradalomtól kezdve nézzük a párizsi pauperizmus egyes fázisait.

A forradalmi időszámítás X. évében, azaz a konzulátus alatt (1803-ban), mikor a rend helyre volt állítva és ismét kezdődött a jólét, Párizsban 43 552 szűkölködő család volt, azaz 111 626 egyén. Azt hiszik, hogy Párizsnak akkor 547 416 lakosa volt, jutott tehát egy szűkölködő ötöt lakosra. 1803-tól 1814-ig nem látunk javulást. A restauráció visszaadja az országnak a békét, rendezzi a pénzügyi viszonyokat, megindítja a közmunkákat; a gyáripar első szárnypróbálgatásait látjuk, és e különböző okok behatása alatt csökken a pauperizmus. Párizsban 1813-ban 5–69 lélek és 1818-ban 8.08 lélek után jutott egy szűkölködő, a hozzávetőleges számítások szerint. A későbbi népszámlálások a következő tüzetesebb eredményeket adták:

1829-ben 1 szűkölködő 13.02 lélek után.

1841-ben 1 szűkölködő 13.30 lélek után.

1850-ben 1 szűkölködő 19.38 lélek után.

1856-ban 1 szűkölködő 16.50 lélek után.

1863-ban 1 szűkölködő 16.94 lélek után.

1864-ben 1 szűkölködő 16.16 lélek után.

1866-ban 1 szűkölködő 17.12 lélek után.

Ez utóbbi évben 111 357 szűkölködő volt, akik 42 098 háztartást képeztek. És 1880-ban, mikor Párizsnak kerek-számban 2 250 000 lakosa volt (az 1881-i népszámlálás

2 239 000 lelket konstatált), a segélyezett szűkölködők száma 123 735 lélekre (46 815 család) rúgott, azaz egy szűkölködő jutott 18 lakosra, kevesebb mint a forradalom óta valaha, kivéve az 1850-i évet; de ekkor még nem tartoztak Párizshoz a külvárosok, melyekben aránylag legtöbb a szegény. A 13., 14., 15., 19. és 20. kerületekben abszolút és viszonylag legnagyobb a szegények száma, és ez az öt kerület nem tartozott a régi Párizshoz, mely csak a 12. kerületig terjedt bezárólag.

A szegények száma Párizsban 1880-ban nem volt nagyobb mint 1803-ban és az ezt követő években, pedig időközben a lakosság megnégyszereződött. Az arányszám egyharmaddal kisebb, mint a restauráció végén és Fülöp Lajos uralkodása első éveiben. Tegyük hozzá, hogy az 1880-ban segélyezett 46 815 családfő közt volt 28 690, aki végleges vagy évi segélyt kapott, és 18 125, akit ideiglenesen segélyeztek. A férfiak Párizs szegény lakosságának csak gyöngye részét képezik; 123 735 között csak 25 092. Pedig a férfiakat csak a nőkkel, a fiú és leánygyermekkel állítjuk szembe, holott valószínű, hogy az említett 25 092 egyén közt sok az aggastyán; talán felét képezik a számnak.

Ilyen adatokkal szemben hova lesz Karl Marx „törvénye”, mely szerint a tőke felhalmozódása folytán a foglalkozás nélküli, nyomorban sinylődő munkásnép száma egyre növekszik? A tények megcáfolják ezt az elméletet, A pauperizmus helyzete Párizsban annál nagyobb jelentőséggel bír, mert a vasúti vonalak szaporodása sok vidéki szegényt hozott ide, akik azt hiszik, hogy itt könnyebben tesznek szert keresetre. Desprez kórházi orvos, aki jól ismeri a közjótékonyági ügyeket, egy levélben, melyet az *Economiste Français* 1884. február 2-án tett közzé, megjegyzi, hogy a Párizsban megtelepülő vidéki

munkások idehozzák szegény rokonaikat, akik azután a közjótékonyság terhére vannak. Ezért a Párizsban segélyezett szegények, akik vidéken születtek, sokkal nagyobb arányszámmal bírnak, mint a vidéken vagy külföldön született párizsi lakosok általában. Az 1881-i népszámlálás szerint 2 289 928 főnyi lakosság közül 807 060 született Párizsban vagy a külvárosokban. vagyis az összes lakosság 36%-a: az 1880-ban segélyezett 46 815 családfő közül pedig csak 10 792 volt (tehát 23% és nem 36%), aki Párizsban vagy a Seine-départementben született. Erre azt felelik, hogy nemcsak a családfők születés-helyét kellett volna kutatni, hanem az összes családtagokét, mert akkor a párizsi születésű szűkölködők arányszáma meghaladná a 23 százalékot. Ez bizonyos, de ha figyelembe vesszük azt, hogy a felnőtt nők és férfiak a párizsi szűkölködő lakoságnak több mint a felét képezik (25 092 férfi, 41 291 nő. 28 499 fiú és 28 853 leány), akkor arra a következtetésre jutunk, hogy még mindig nem értük volna el a 36%-ot, a Párizsban élő vidéki születésűek arányszámát.

Ha a párizsi pauperizmus helyzetét összehasonlítjuk az angol helyzettel, látjuk, hogy milyen helytelenek Marx megjegyzései, vagyis inkább érvelései, és milyen alaptalan a vád, melyet a különböző rendbeli szocialisták (a „tudományos” vagy szentimentális szocialisták) fel szoktak hozni. A való helyzet nem olyan keserves, amilyennek e búsuló vagy felháborodott írók látják, és a társadalmi pokol inkább csak az ő sötét képzeletükben létezik, nem pedig a modern nemzetgazdasági szervezetben.

VII. FEJEZET

Schäffle és a kollektívizmus a valóságban

Tanulmányoztuk a kollektívizmust bíráló, tagadó fejtegetéseiben, és úgy hisszük, megcáfoltuk a modern társadalom ellen felhozott szemrehányásainak legtöbbjét. Könnyen kimutathattuk, hogy milyen szofizmák az értékről, a tőkéről és a munkabérről adott „tudományos” okoskodásai. Immár át kell térnünk az egész tan pozitív oldalára és a javaslatba hozott megoldási módozatokra. E kárhuzatos társadalom helyére, mely bezárja mozgó kereteibe a művelt népeket, vagyis inkább a majdan megdöntött társadalom helyébe mit fognak állítani? Nem kis fontosságú kérdés ez. A mai nyomor helyett mit cseréljünk be? Miben nyilvánul majd meg az emancipáció és mit fizetünk majd érte?

Itt Marx már nem lehet többé kalauzunk; kénytelenek vagyunk búcsút venni tőle, hamis, gúnyos, üres dialektikájától. Eltűnik előlünk. A tőkéről szóló munkája homlokára ezt írhatta volna:

„Ama Szellem vagyok, mely egyre csak tagad.”

Goethe ezt a megkapó formuláját Mephistóval, a sötétség és kárhuzat szellemével mondatja. Karl Marx tagad, és összes bölcsesége nem megy túl az ismételt tagadáson; képzelete megakad, amikor arról van szó, hogy az új társadalmat miképp kell szervezni.¹ Lassalle, az ő csillogó, csábító szavú versenytársa szintén nem segíthet rajtunk sokat. Az állam által segélyezett munkás-szövetkezetekről szóló elmélete nyers vázlat maradt; nem akarta

---

¹ Marxra is ráillik Proudhon mondása Louis Blancról: „Ami a könyv bölcsészeti értékét illeti, az éppen akkora maradna, ha a szerző minden lapra kövér betűkkel ezt az egy szót írta volna: *Tiltakozom.*” (*Contradictions économiques*, I. kötet, 217. o.)

azt szabatosan kidolgozni, nem színezte ki részletekkel az emberiség jövődöbeli földi életének képét.

Más kalauz kínálkozik, aki szerényebb hangon szól, aki a formában és magatartásban nem mutat forradalmi jelleget, hanem rábeszélően, kérőően beszél, nem buzdítja a népet lázadásra, rombolásra, hanem mint volt miniszter a minisztereknek igyekszik tanácsokat adni. Schöffleről akarunk szólni, akiről e könyv elején sűrűn volt szó, és akinek munkáit a német és olasz gazdasági írók figyelmesen tanulmányozzák. *Die Quintessenz des Socialismus* c. könyvecskéje az egyetlen munka, amely a jövőbeli társadalom épületének tervét feltüntetni igyekszik.

A „szocializmus” szó alatt Schöffle az új szocializmust, azaz a kollektívizmust érti, melynek semmi köze a század első felétől való írók szentimentális vágyaihoz és nagyralátó ábrándjaihoz.¹

Mielőtt Schöffle nyomán boncolnánk a rendszert, foglaljuk össze röviden a már tett megjegyzéseket. A mai társadalmi szervezetet, a kollektivisták szerint, a kispolgárok ipari rendszerének hanyatlása jellemzi; a kollektívizmus nem időszakonkénti osztozkodás; nem zárja ki a gépeket, a tőkét. Akkor hát micsoda? Néhány idézet Schöffletől elég szabatosan fogja megmagyarázni.

---

¹ A derék Spuller, Párizs város képviselője, amikor 1884. február havában a franciaországi munkások helyzete tárgyában kiküldött 44-es parlamenti bizottságban az elnöki széket elfoglalta, kijelentette, hogy nem fél a szavaktól, és mondhatja, hogy „a vizsgálat alaposan szocialisztikus szellemben fog vezetetni”. Ez proudhonnéria vagy filiszterség. A jámbor Spuller azt hiszi, hogy nagy dolgot művelt, ha a forradalmi írók elől elveszi azt a szócskát, Ön nem tudja, mi az a socializmus; hallgassa meg Schöfflet, majd ő megmondja. Milyen balga divat azt a látszatot keresni, hogy a szavak iránt megegyezünk az emberekkel, akik ellen küzdünk!

Íme röviden összefoglalva, úgymond, a szocializmus programja, a nemzetközi szocialista mozgalom igazi célja:

A *magántőkét* – azaz a magán spekuláció által való termelést, mely nem ismer más társadalmi szabályt, mint a szabad versenyt – pótoljuk a kollektív tőke által, vagyis olyan termelési mód által, mely miután az *összes termelési eszközök* a társadalom összes tagjainak *együttes birtokát* képezik, a nemzeti munkának egységesebb szociális, *kollektív* szervezetét hozná létre. Ez a kollektív termelés megszüntetné a mostani versenyt, mert a gazdaság termelésének együttesen (társadalmilag, cooperative) végrehajtható részeit hivatásos intézetek vezetésének rendelné alá, és e vezetés mellett eszközölné a közös (szociális) készítmények felosztását az összes termelő közt, minden ember munkája társadalmi használati értékének mértéke szerint...

A mai kapitalisztikus államban az, akinek tőkéje van, szabadon kezdhet bármilyen vállalatot a nemzeti termelés egy részével, mégpedig saját érdekében, és nincs alávetve semmiféle más befolyásnak, mint a szintén nyereséget kereső versenytársak – úgyszólván – hidrosztatikus reakciójának.

A szocialista államban a termelés és forgalom szervezésének eszközei (azaz a tőke, a termelési eszközök összessége) közös tulajdonát képeznék a társadalomnak, melynek kollektív közegei egyfelől a munka elkülönített erőit összeállítanák és a kollektív munka szervezetébe olvasztanák, másfelől pedig a társadalmi együttműködés összes termékeit az egyesek munkájának aránya szerint szétosztanák. így tehát nem létezne többé magánüzlet, magánvállalat, hanem csak az összes munkások szervezett együttes

munkája, a kollektív tőkével társadalmilag létesített termelési és csereintézetekben. A tőkések nyeresége és a munkások bére közti viszony megszűnne...

Az egyes termelési ágakhoz szükséges eszközöket a hivatalos vizsgálat állapítaná meg, mely kezelné az eladásokat és igazgatná a termelést. A társadalmi ipart így szabályoznák. A netáni hiányt vagy fölösleget időközönként ellensúlyoznák, és a fölösleget raktárakba tennék, melyek valóságos közraktárak volnának.

Tagadhatatlanul ez a legáltalánosabb értelemben vett *kollektivizmus*, szembeállítva a *kapitalizmussal*.¹

Íme az általános fogalom elég határozottan kifejezve. Schäßfle hozzáteszi, hogy az új rendszer megszüntetné a kölcsöntőkéket, a hitelt, a föld- és házbért, a tőzsdét, az árukereskedelmet, a piacot, a hirdetményeket, a reklámot, főleg pedig az ércpénzt. Meghagyná, legalábbis elméletben, az egyéni szükségletek szabadságát, a fogyasztás szabadságát, a pénzmegtakarítást, az öröklést. Mindenkinek átlagos jólétet szerezne, és nem zárna ki a személyes érdem jutalmát. Sőt tovább megy, megengedné a személyes érdem általánosan elismert arisztokráciáját.

Vizsgáljuk, hogy az itt jelzett állapot elég világos-e, nincs-e tele ellentmondásokkal, összefüggés nélküli tételekkel, lehetetlenségekkel. Tekintsük a kollektivistá társadalmat különböző gazdasági jelenségeiben, a különböző gazdasági kategóriák szempontjából, mint a termelés, a forgalom, a javak felosztása és fogyasztása; kutassuk, hogy a kollektivizmus milyen szerepet juttat az ipari

---

¹ A. E. Schäßfle: *Die Quintessenz des Socialismus*. 2. és 3. o.

haladásnak és a szabadságnak; e vizsgálatban helyet kell hogy találjon egy másik fejezet, mely arról szól, hogy milyen viszonyban fog állni a kollektivista állam a többi államokkal (akár megtartják ezek a mai gazdasági szervezetet, akár pedig az új rendszert fogadják el), mert egy állam nem termelhet mindent, és kénytelen más államokkal csereviszonyba lépni. Különös, hogy a kollektivista elméletek szerzői ezzel a kérdéssel nem törődtek; itt olyan nehézségekbe ütköztek volna, melyeket legyőzhetetleneknek lehet tekinteni.

A kollektivista írók rendszerük fölényének egyik okát abban látják, hogy a termelésben a mostani verseny töredékes, öntudatlan, „anarchikus” cselekvését az egységes, tudatos cselekvés helyettesíti. Vajon ez a helyettesítés csakugyan nyujtaná-e az összes remélt előnyöket? Az összehasonlítás, melyet a társadalom és az emberi test funkciói közt oly sűrűn szoktak felállítani, ellene szól e reménynek. Az emberi test sok szerves mozgást eszközöl – sőt ezek a legfőbbek – anélkül, hogy az akarat és a reflexió működnék. A tüdő levegővel telik meg, tisztítja a vért, a szív dobog, a gyomor és a belek emésztenek, a máj, az agy és a különböző szövetek kiválasztják a vérből az elemeket, melyekre szükségük van, anélkül, hogy az akarat és a gondolkodás csak legcsekélyebb befolyást is érvényesítene. Jobb volna, ha ez másképp történné, ha a gondolatnak és akaratnak folyvást ügyelnie kellene ezen állandó funkciók szabályszerű teljesítésére? Ki nem veszi észre, hogy az ember így sokat vesztené a szellemi szünetből, az erkölcsi nyugalomból, a méltóságból anélkül, hogy az állati élet szabályossága és biztossága szempontjából bármit is nyerne?

A testünkben folytonosan teljesített funkciók ezen első és nagy fontosságú kategóriáján kívül, mely felsőbb

lényünket nem foglalkoztatja, a szokás és az ösztön még sok cselekedetet végez, melyek igen fontosak, és melyek szintén öntudatlanul hajtódnak végre, anélkül, hogy az akarat és a gondolkodás működnék. Ezek rendszerint a leglényegesebb aktusok, melyek leginkább mondhatók célhoz vezetőknek. A legkiválóbb bölcsestízek és természettudósok, Herbert Spencer és Darwin iparkodtak ezen ösztönszerű tények jelentőségét kellő megvilágításba helyezni. Ha ezek helyett meggondolt, akart aktusokat kellene végeznünk, az egyén a legnagyobb veszélyben forogna; igaz, hogy meg tudna élni, de izgalmas, nyomorúságos életet folytatna, mert a gondolat és az akarat a legtöbb esetben elkésnének.

Érdekes konstatálni, hogy a kollektívizmus és a szocializmus milyen éles ellentétbe jutnak a modern bölcsestízzel és a természettudománnyal. Azok a gyermekes szociális rendszerek, melyek az egyének ösztöne és szabad akarata helyére néhány törvényhozó lassú, megbízhatatlan elméjét akarják állítani, és melyek feltételezik, hogy a társadalom különböző tagjainak képességei legalább megközelítőleg egyenlők, nyilvánvaló ellentétben állanak a század összes bölcseste és természettudósa által konstatált tényekkel; ellentétben állnak főleg az evolúció tanával, melynek alaptételét lehet kifogásolni, de amely a részletekben annyi leleményes és tanulságos észleletet tett.

A társadalomban épp úgy, mint az emberi testben, a legtöbb funkció – a megszokottabbak, azok, melyek nélkül az élet félbeszakadna – önként, öntudatlanul teljesítetik. A törvényhozó és tanácskozó testületek ott nem bírnak közbelépni, legfeljebb zavarólag hatnának azok folyamatára; így vagyunk a fenntartás valamennyi mindennapi tényével. A szokásnak és az ösztönnek, melyek

sohasem szunnyadnak, azokban nagy részük van. Az a szokás és az ösztön egyébiránt a mindig éber magánérdekkel függ össze.

Első látszatra meg sem lehet érteni, hogy olyan nagyvárosok, mint London és Párizs, rendszeresen élelmezhetik magukat anélkül, hogy a hatóság tetteleg vagy legalább rendeletekkel beavatkozna. A leleményes és csábító Fénélon. a *Télemakhosz*-ban meg is írta, hogy a kormánynak ezer meg ezer intézkedést kell tennie, hogy a szeretett Salente megélhetése és virágzása biztosíttassék. A régi monarchia alatt meghatározták, hogy Párizs környezetének bizonyos körvonaláig minden terményt Párizs élelmezésére kell szánni. És íme azt látjuk, hogy London 4 ½ millió lakója, Párizs 2 ½ millió lakója mindeneste nyugodtan aludhat el; sem az egyeseknek, sem a hatóságnak nincs gondjuk az élelmiszerek megérkezése miatt. Az árucsarnokok és piacok mindig bőven vannak el látva; a hozatal egy napig sem szünetel. „Il mondo va da se”, mondta Galiani. Emberek. akiknek fogalmuk sincs a nemzetgazdaságról és a statisztikáról, és akiknek eszük ágában sincs a közérdek, minden nap megfelelő mennyiségben szállítják azt a sok terményt, a mit Párizs 24 óra alatt elfogyaszt.

Ha azonban az állam jut abba a kényszerűségbe, hogy egy pár ezer embert kell áthelyeznie, pl. hadosztályi vagy dandárgyakorlatokra, akkor az ő tudatos előrelátása mellett is rengeteg bajába kerül, amíg őket kellően elláthatja. A szokás, az ösztön, a magánérdek csodákat művelnek, míg az állami érdek semmire se megy. A vércsepp eljut minden szervhez, és anélkül, hogy tudná, elhozza neki a tápláláshoz szükséges elemeket; a társadalmi parányok is, melyeket embereknek nevezünk, teljesítik szó nélkül a szerepüket, nem gondolnak azzal, hogy mit művelnek

a többiek, de azért egy embercsoport se marad híjával annak, ami a megéléséhez szükséges.

Nos hát a kollektivizmus azt állítja, hogy a szokást, az ösztönt, a magánkezdeményezést pótolni fogja a társadalom gondolkozása és előrelátása, vagyis a zavaros tanácskozás, amit folytatni fog néhány egyén, akiket a véletlen vagy a nép szenvedélye összehoz, hogy „kormány” elnevezés alatt képviseljék és vezessék a társadalmat. Ez éppen olyan kísérlet, mintha az agy és az öntudat lassú, meggondolt vezetésének akarnák alárendelni a vérkeringés és az emésztés tényeit.

Csakugyan olyan anarchikus és összefüggés nélküli volna a magánkezdeményezés, melyet annyira ócsárolnak? Oh nem! Egészen szabályszerűen működő erő ez, mely bizonyos törvényeknek van alávetve. Tudjuk, hogy az emberi akarat nem engedelmeskedik a véletlennek, nem működik vakon és minden következetesség nélkül, hanem szabályosan működik, bizonyos indító okok behatása alatt. Ha a magánkezdeményezés formájában meg akarja azt szüntetni, vagy mással akarja helyettesíteni, mert anarchikusnak tartja, akkor a kollektivizmus tagadja a tudományt. Tudjuk mindannyian, hogy a magántények teljes szabályossággal történnek; a házasságok és a vétkek száma, a postára tett és ott elvesztett levelek közti arány bámulatos egyformasággal ismétlődnek. Korunk egyik legkiválóbb bölcsészeti írója, Buckle, az angol civilizáció történetének bevezetésében meglepő kimutatást közölt ezekről az egyéni tényekről, melyek társadalmi tényékké válván, összeségükben elvesztik önkényes, szeszélyszerű jellegüket.

Az öntudatlan erő nem lesz szükségképpen összefüggés nélkül, anarchikusan működő; sőt valószínű, hogy rendezettebb, állandóbb, következetesebb, mint olyan

erő, mely csak az ész, illetve az észnek tekintett tehetség behatása alatt működik. Ezt az alapigazságot feledi a kollektívizmus.

Az egyéni elv termékenységét gazdasági tekintetben el kell ismernie. Schäffle meghatározó őszinteséggel vallja ezt be.

A szocializmus – úgymond – képes lesz-e valaha a maga terén olyan nagy mértékben, vagy még nagyobb mértékben megvalósítani az egyéni elvnek azt a nagy lélektani erejét, azt a gazdasági termékenységet, melyeknél fogva a magánérdek a társadalmi termelés funkciójának teljesítésére ösztönöz? Ezt a kérdést döntőnek tekintjük, de még el nem döntöttek.

A kollektivisták író felsorolja a feltételeket, melyeket a szocializmusnak teljesítenie kellene, hogy ezt a nehezen elérhető célt megközelítse, és kétségbeejtő komorsággal így folytatja:

Ha ezeket a feltételeket nem teljesíti, akkor a szocializmus aligha jut el a nemzeti termékek igazságosabb elosztásához, és valószínűleg nem éri el, hogy olcsóbban termeljen, mint ahogy termelt a kapitalisztikus rendszer a magánérdek ösztökélése és az árak szabályozó ereje folytán, nem csak a költségek összege, hanem a munkák és izolált javak helyének és idejének specialis műszaki értéke alapján.

A szocialista teoretikus valóban kedves naivitást tanúsít, így folytatva:

A szocialista program ma még nem nyújtja ezeket a biztosítékokat; egyelőre nincsenek kellően tisztázott fogalmi a munkaverseny szükséges szervezéséről.

Pedig kétségtelen, hogy ha a tőkés verseny hatalmas ösztönző hatása elmaradna, a munkások versenyének annál erősebben, annál méltóbban kell megnyílnia.¹

Furcsa reformátorok, akik oly kevéssé vannak tisztában reformjaikkal és annyi kételyt táplálnak az előnyökről, melyek a tervezett reformokból az emberiségre hárulnának!

Ha a magánkezdeményezés és a tőkék versenye gazdasági tekintetben olyan termékenyek és "a termelésnek olyan hatalmas impulzust adnak," akkor ezek a vak, öntudatlan erők mégsem működnek olyan értelmetlenül, mint ahogy mondják, miután az értelmetlen erők egymást lerombolják és csak felforgatást eredményeznek.

A kollektivizmus első hibája az, hogy nincs benne filozófia. Manapság furcsa gondolat az öntudatlan erőket összetéveszteni az értelmetlen vagy anarchikus erőkkel.

A nehézség bizonyára öntudatlan erő, mint minden természeti erő; pedig a világegyetem fenntartását és általános harmóniáját eszközli. A magánkezdeményezés, mely határozott indító okok után indul, mely távolról sem rabja a véletlennek vagy a szeszélynek, a gazdasági életben ugyanolyan szerepet játszik, mint a nehézség törvénye a fizikai világban. Lényegileg harmonikus, szabályos erő, mely összetartja a társadalmat és sokkal gyorsabban és hathatósabban gondoskodik minden ember megélhetéséről, mintsem tehetnék azok az erők, amelyekkel helyettesíteni akarják.

A kollektivisták azt hiszik, nagy dolgot mondanak, ha azt állítják, hogy a termelést egységesen, társadalmilag,

---

¹ *Quintessenz des Socialismus*, 32. o.

tudatosan akarják szervezni. Azt javasolják, hogy termelést igazgató bizottságok és állandó értekezletek működjenek.

A kollektivista rendszer szerinti termelés tárgyában három kérdés merül fel:

1. Az igazgatás és a bizottságok összpontosított eszközeivel hogyan fogják a termelést a fogyasztás szükségleteivel arányba hozni?

2. A termelés tényezőit hogyan fogják felszólítani és rábírní, hogy a termelés gazdaságos legyen?

3. Hogyan fogják eszközölni a haladást az ipar és a mezőgazdaság terén?

Ez a két utóbbi kérdés össze is foglalható.

Az írók nem magyarázzák meg, hogy a termelést vezető és a vizsgálatot eszközölő bizottságokat hogyan fogják megalakítani. Az általános szavazati jog vagy a szűkebb választási jog, a kormány kinevezése vagy a kooperáció útján fogják-e kiszemelni a férfiakat, akik a szó szoros értelmében a polgárok élete és halála fölött fognak dönteni? Tudjuk, hogy a demokratikus elmélet szerint a választás a tömegeből mindig a legképesebb egyéneket szemeli ki. Ez gyermekes felfogás, amely nagy csalódásoknak tesz ki, és amelyet a tapasztalás eddig egyáltalán nem szentesített. A választók csálhatatlansága, a választottak képessége és tisztasága tekintetében bizonyára nem fognak hivatkozni Franciaországra, ahol a politikai és törvényhatósági testületek hemzsegnék tudatlan, naív, jellemtelen, önző és rövidlátó emberektől. Úgy látszik, hogy a minden rendbeli testületek szakértelme és erényessége tekintetében az Amerikai Egyesült Államok sem áll jobban. De fogadjuk el, bármilyen gyermekes is, azt a felfogást, hogy a választók mindig Ariszteidészeket és Szolónokat szemelnek ki.

Megalakulnak tehát a vizsgáló és termelésvezető bizottságok az ország legokosabb és legnemesebb embereiből. Nincs bennük egy megvásárolható jellem, egy zavaros elme se. De milyen óriási feladat hárul rájuk! Nézzük csak a mai francia költségvetést. Mennyi nehézséget okoz! Milyen kínnal ütik össze. Pedig a rendkívüli kiadásokkal együttvéve mindössze 3–3 ½ milliárd frankra rúg. És ez az összeg az állami tevékenységnek aránylag korlátozott hatáskörét képviseli. Azon óriási összegeknek csak kis részét használja fel az állam. Mintegy tizenkétszázmillió frank csak átmegy a kezén; hitelezőknek fizetik állami adósságok révén. Néhány száz millió frankkal olyan munkákat fizetnek, melyeket nem az állam teljesít, melyeket vállalkozókkal végeztet. A budget voltaképp csak pénzügyi mű. Gépezetét könnyű megérteni és igazgatni, mert a legtöbb kiadás egyszerű ismétlése az előzetes évben tett kiadásoknak. És képviselőink mennyit kínálnak ezekkel a számokkal! Ritkán bírják azokat kellő rendbe hozni.

A részletesség és felelősség tekintetében sokkal jelentősebb és rettenetesebb volna a termelést vezető bizottságok feladata. Tegyük fel, hogy tízen, százan vagy ezren volnának, nem tudjuk elképzelni, hogy ki volna elég vakmerő vagy önfeláldozó, hogy ily rettenetes funkciót elvállaljon. Mert ezeknek az igazgatóknak gondoskodniuk kellene az egész nemzet megélhetéséről: az élelmet, a ruhát, a hajlékot, még a szórakozást is ők adnák. Miután az ő rendelkezésük és kombinációjuk nélkül az országban senki se termelne semmit, az általuk elkövetett legkisebb hiba azt eredményezné, hogy a nemzetnek nem volna kenyere, vagy húsa, vagy tüzelőanyaga vagy ruhája. Egy számítási hibát kövessenek el ezek az „omniarch”-ok – mert ez az elnevezés illetné meg őket – és a

nemzet vagy annak egy része éhen halna. Mily rettenetes feladat! Ilyen feladat csak még az elosztást eszközöző albizottságok tagjaira hárulna, mert míg amazok az egész nemzet megéléséről gondoskodnak, ezeknek minden egyes egyénnel kell törődniük. Rajtuk kívül nincs munka, nincs kereset, nincs fogyasztás.

Nem képzelek embereket, akik elég önhittséggel, elég önbizalommal bírjanak arra, hogy felelősséget vállaljanak annyi millió ember mindennapi élmezéséért. Segédjük és vezetőjük a statisztika, ez az új isten, akire hivatkozni kezdenek. A jól összeállított statisztika kétségkívül tehet szolgálatot; a tudósoknak alapot nyújt összehasonlításokra és ha ezekből eszesen vonunk le következtetéseket, ezek megközelíthetik a valót; a gondolkozó elméknek útmutatást adnak, melyeknek kellő intuíció és óvatosság mellett jó hasznát lehet venni. De a statisztikának sok gyengéje van; mikor a teljesen szabályos, egyszerű tényeket veszi elő, milyenek: a népesedési mozgalom, a bűntettek, a pénzügyi tények, akkor hagyján; de máskülönben nem tarthat igényt arra, hogy teljesen pontosnak tekintsük; az egyéni felfogás és a konjektúra mindig belé vegyül; azután meg távolról követi a tényeket és gyakran elkésve jön; idő kell hozzá, sőt sok idő, hogy jól állítsák össze. És jaj az olyan országnak, melynek egész élete egy statisztikai hibától függ. A statisztika, ha össze van állítva, még ha pontosan is, csak tanulmánytárgy; értelmezni kell azt, és a jellemek vagy elmék különböző hajlamai nagyon eltérő következtetéseket eredményezhetnek.

A magánkezdeményezés, a spekuláció ösztöni ereje, mely végleg szabályoz, mennyivel különb tényező azoknál az adatoknál, melyeket a legjobb statisztika nyújthat!

Az árak mennyivel gyorsabban, hathatósabban és döntőbben figyelmeztetnek a termés gyér vagy bő voltára, mintsem a statisztikai kimutatás. Mihelyt a gabona ára valamely piacon fél frankkal fel vagy leszáll, mindjárt tudjuk, hogy a piac bőven vagy gyengén van ellátva. Mihelyt ez az áremelkedés vagy árcsökkenés köztudomásra jut, ami egy perc alatt történik meg, két világrész kereskedői ahhoz tartják magukat. De a kollektivista rendszer megszünteti az árat, ezt a bámulatos óramutatót és szabályozót, mely rögtön mutat és felér tízezer vizsgálattal. Hogyan leszünk el az árak által adott becses és biztos útmutatás nélkül? Az árfolyam tábla megtekintése helyett tömérdek számítást kell majd csinálni minden vidék jelenlegi készletéről és rendes fogyasztásáról. Az árak! Hagyják meg nekünk az árakat, mert azok legjobban biztosítják a megfelelő élelmezést, tehát az emberi élet fenntartását.

Nem szívesen időzünk olyan hosszasan egy ilyen világos tételnél. Ha ezzel a gyermekes ábránddal szemben, mely mindenható bizottságok által akarja megállapítani a termelést és a fogyasztást, a gúnyt akarnánk használni, Karl Marx és Lassalle e kedvenc fegyverét, milyen képet ecsetelhetnénk! Milyen könnyű volna leírni a sok zavart és csalódást, mely bizton vár azon tíz vagy száz egyénre, akiknek rendelete vagy engedélye nélkül senki se természetghet egy sárgarépát, nem készíthet egy nadrággombot?

Hogy e statisztikával megtömött tíz vagy száz dirigáló elmének valóban gyilkos tévedéseitől meg legyünk óvva, óriási arányú számvitelt helyeznek kilátásba. Hallgassuk csak meg a kollektivizmus egyetlen igazi tudorát. Schäffle-t:

Képzeljük a termelés összes ügyeinek főigazgatóságát összpontosítva egy tetszés szerinti gazdasági központban és igazgatva számos termelési és eladási pontot; az egyre megy, hogy ez az igazgatóság a föderalista vagy centralista szocializmus szellemében van-e szervezve. A szállítás és raktározás nagyszabású rendszere volna szükséges, hogy a termelés minden tárgya a szükségletek minden kategóriájához kellő időben, kellő mennyiségben jusson az összes fogyasztási ágakban megnyilvánult szükségletek aránya szerint. A szállítási és raktározási munkát, melyet a mostani kereskedelem teljesít, a szocialista államban is teljesíteni kellene és külön számvitel által kellene szabályozni a munka egyes ágai közti egyensúlyt. (39. o.)

Egy passzusban – az igaz, hogy az elosztásra vonatkozik – Schäffle némi nyugtalansággal tűnődik azon, hogy vajon „gyakorlati szempontból az egységes szocialista állam képes volna-e a kollektivisták által igényelt óriási számvittel boldogulni.” (47. o.) Nem „némi nyugtalansággal”, hanem halálos rettegéssel kellene felvetni az efféle kérdéseket.

Aki azt az önként és folyvást működő ösztönszerű erőt, melyet spekulációnak nevezünk és mely az emberi nem jótevője és fenntartója, a számvitel és a statisztika nehézkes, késedelmes, hosszas mechanizmusával akarja pótolni, az elfelejti, hogy vannak emberi szükségletek, melyek nem várhatnak. Schäffle elég helyesen írja le az árukkal való spekuláció fő céljait: 1. a társadalom határozza meg azon szükségletek összeségét, melyeket a gazdasági termékek kielégíthetnek; 2. meghatározása a termékek megkívánt mennyiségének és minőségének; 3. folytonos termelése egy csereértéknek, mely a termelés

és fogyasztás közt fentartja a nemzetgazdasági egyensúlyt. De a szocialista író elfelejti, hogy e bonyodalmas hivatáshoz, melynek nem sorolja fel összes részleteit, a spekuláció olyan eszközökkel rendelkezik, melyek sokkal különbek, mint a számvitel és a statisztika. A spekuláció lényeges szerepe az, hogy a termelést mindenütt arányba hozza a fogyasztás szükségleteivel, vagy legalább a fizetőképességgel. A számvitel és a statisztika szintén eszközei az információnak, de nem a leggyorsabbak, és a fő eszköz mégiscsak az árfolyamlap. Ha ez megadta csalhatatlan intését, a spekuláció bámulatos erő kifejtéssel és mozgalmassággal indul meg, mert ösztökéli a személyes érdek. Az árakhoz és személyes érdekhez képest a világ minden számvitele és minden statisztikája haszontalan tényezők.

A termelést igazgató bizottságok – ha csak nem vezeti őket a Gondviselés kegyes keze, amelynek ők volnának a földi ügynökei – nem gátolhatnák meg, hogy egy helyen nagyon sok, más helyen meg nagyon kevés ne legyen a készlet. És ha a számítást elhibázzák, milyen zűrzavar állna elő! Sokkal nagyobbak volnának a következmények, mint mikor a magánspekuláció téved. Az sohasem működik teljesen egy irányban; tévedései önmaguktól korrigálódnak; és bámulatos gyorsasággal tud megfordulni, mert egészben véve nem ismer se előítéletet, se hiúságot. A termelést igazgató bizottságok tévedéseit sokkal nehezebb volna helyrehozni. A kollektivistá rendszer olyan bürokráciát igényelne, amelyről fogalmunk sincs, mely sokkal kiterjedtebb, sokkal pedánsabb, sokkal lassúbb volna, mint az, amellyel most bírnunk és amely máris annyi panaszra ad okot. Az ellenőrzést sokkal több fórum gyakorolná, mert nem a magánvagyon, nem is az állam pénzügyi sorsa forogna szóban,

hanem az összes polgárok társadalmi sőt anyagi léte. Ilyen óriási feladat mellett nem habozunk úgy, mint Schäffle, és azt mondjuk: Nincs az a junta vagy bizottság, mely úgy tudná szervezni egy nagy ország minden termelési ágát, a tűk és gombok gyártását, a gabonatermelést, a ruhakészítést, hogy millió és millió ember szűkölködésnek és éhségnek ne látná magát kitéve.

VIII. FEJEZET

A kollektívizmus és a fogyasztási szabadság

Schäffle többek közt az állítja, hogy az egyén a kollektivistában is szabadon határozhatja meg a maga szükségleteit. Ez fontos dolog, mert ettől függ az ember szabadsága és méltósága. Ha az ember a társadalomban nem találja meg a tárgyakat, melyek megfelelnek ízlésének, óhajának, az erkölcsi jognak, melyet mint szabad ember bír, akkor csakugyan mi marad a szabadságból? Ezzel a szabadsággal egyidőben eltűnik annak szokott társa, a változatosság is. Szabadság, változatosság és élet olyan fogalmak, melyek szoros összefüggésben állnak egymással. Ha egyikük megszűnik, akkor elenyészik a másik kettő is.

Ma a szükségletek szabadok és kielégíti őket a kereskedés, amely szabad és tevékeny. A megélhetéshez vagy a jóléthez okvetetlen szükséges termékeken kívül, mint a kenyér, a hús, a ruha — a civilizáció, ahogyan azt valamennyi európai népfaj érti, még sokféle szükségletet szül és kíván, melyek a szépérezék, a tudománykedvelés, a különböző jellemű és észjárású egyének által keresett szórakozások folyamányai. Mostanában minden embernek jogában áll módjához képest beszerezni az ízlése által megkívánt tárgyakat, ha ezzel nem sérti mások jogait, ha nem vét a jó erkölcsök és az illem ellen. A lélek függetlensége és tevékenysége csakis ezzel a toleráns rendszerrel tud összeférni. A kormányoknak meg kell engedniük, hogy mindenki szabadon állapíthassa meg a maga szükségleteit és szabadon elégítse ki azokat, ha csak az emberi lelket olyan igának nem akarják alávetni, ami

súlyosabb volna, mint a legszigorúbb régi hierarchiák igája.

Ezeket a biztosítékokat csak a szabad kereskedelem adhatja meg a társadalomnak. Ma a kínálatot a minden néven nevezendő termékek iránti kereslet határozza meg. Ha sok ember szereti a művészetet vagy a könyvet, akkor sok könyv vagy sok műtárgy fog készülni. Ha akadnak, akik szeretnek ékszereket, ilyeneket készítenek; a magánipar, mely mindig ébren van, szüntelen kutatja azokat a szükségleteket, melyek nincsenek még kielőn kielégítve és amelyeket kielégíthet.

A kollektivista társadalomban, ahol senkinek sem szabad eladásra szánt tárgyat termelni, csakis az államnak, a szuverén, egyedüli termelőnek, a dolog megfordítva lesz; ott, legalább bizonyos pontig, a kínálat fogja megszabni a termékek keresletét. Az államnak módjában lesz megszüntetni minden szükségletet, amelyet nem helyesel; nem fogja a kérdéses tárgyakat előállítani. Tegyük fel, hogy az állam egy napon a mértékletesség ama vad híveinek kezére kerül, akiket antialkoholistának nevezünk, és a polgárok kénytelenek lesznek beérni vízzel vagy bizonyos meghatározott italokkal, és e csúf egyformaság alól senki sem fog kivételt képezhetni. Ha meg vegetáriánusok teszik rá a kezüket a kollektivista államra, akkor azok az emberek, akik húst is szoktak élelmiszereik közé keverni, kénytelenek lesznek reformálni a gyomrukat.

A két példa olyannak tetszik, hogy megvalósításuk nem valószínű; pedig hát nem tudhatjuk, hogy meddig mennek a szektárius buzgóságban a mindenható többség képviselői, akik egy rendelettel betilthatják bizonyos cikkek előállítását. Pedig a fentebbi esetek, ha nem is azonnal, de idővel nagyon könnyen előállhatnak. Ha

a termelést igazgató bizottság tagjainak többsége ellenzi a fényűzést, akkor számúzik a forgalomból azokat a fölösleges, de kedves csecsebecsüket, ékszereket, cifraságokat, melyek a munkásleánynak és a gazdag polgárleánynak egyaránt örömet szereznek; kötelezővé tétetik a zárdák sivár, egyhangú egyszerűsége. A szellemi világban nem kisebb csorbát ejtenének a szabadságon, mert az értelem is megkíván bizonyos kézzelfogható tárgyakat, melyeket az ipar állít elő. Az állam volna az egyedüli nyomdász, az egyedüli könyvkereskedő; ehhez az állapothoz képest a világ legszigorúbb cenzúrája is a szabadságot képviseli.

Ha az állam a választások folytán a pietisták kezébe kerül, azokat a munkákat, melyek nincsenek bizonyos vallásos szellemben írva, nem nyomtatják ki vagy nem engedik árusítani. A más gondolkozásuaknak nem áll módjukban jogos erkölcsi szükségletüknek vagy ízlésüknek az olvasmány által kielégítést nyújtani. A csempészet, mely a zsarnokilag kormányzott államban megóvjá a szabad eszméket, nem játszhatná többé szerepét, mely néha jótékony is volt, mert a csempészés, mely bizonyos mértékben enyhíti az elnyomást, csak a magánkereskedés mellett lehetséges. Ha minden nyomdai betű, minden könyv az állam és a tisztviselők kezében volna, az emberi lelkiismeret olyan iga alatt nyögne, amelynél szörnyűbbet még nem látott az emberiség történelme. Ehhez az abszolút tilalomhoz képest ártalmatlannak nevezhetnénk Torquemada és az inkvizíció eljárását, mert az inkvizíció megbüntette ugyan az állítólagos erkölcsi vétségeket, de a magántermelés tevékenységénél fogva a más gondolkozásuakat nem foszthatta meg teljesen a hitüknek megfelelő olvasmánytól, e benső szükségletük kielégítésétől.

Erre azt fogják mondani, hogy a modern kollektivista állam nem igen forog abban a veszélyben, hogy a pietisták zsákmányává és eszközévé legyen. De ha a „szabad gondolkozók” jutnának uralomra, a baj nem volna csekélyebb, sőt ellenkezőleg, mert néhány év óta az ú. n. szabad gondolkozóknak egy vad, zsarnok szektája alakult, mely az emberi lelkiismeretet a maga nyers, szűk látókörű fogalmai szerint akarná formálni. A francia parlamentben ez idő szerint akad nem egy befolyásos képviselő, aki, ha tehetné, nem átallana betiltani minden könyvet, melynek szelleme nem felel meg az ő tisztán tagadó tanainak. Ha ezek a szektáriusok hatalmukba kerítenék is a mostani társadalom kormányzatát, és kiméletlenül alkalmaznának minden eszközt, hogy az övéktől eltérő minden hitet elfojtsanak, az emberi lelkiismeretnek némi megnyugvást és könnyebbséget szerezhetne a magánipar és a kereskedés, melyek részben ki tudják játszani a zsarnoki rendeleteket. De ha az ipart, a kereskedést megszüntetik, ha a kollektivista állam lefoglal minden nyomdabetűt, minden sajtót, minden papírost, minden műhelyt, ha ő fizet minden munkabért, ő adja minden embernek reggelente vagy hetente az ételmezt, akkor az emberi lelkiismeret hol fog menedéket találni? Olyan megalázást szenvedne, amelyet az emberi faj még nem ismert.

Ne mondják, hogy ezek a veszélyek rémlátományok! Aktuális jellegűek. A francia kollektivisták a propaganda céljából egy könyvet adtak ki, mely összefoglalja Karl Marx tanait, és ennek a könyvnek az előszavában szóról szóra ezeket olvastam:

A szocializmus az emberek teljes szabadságát akarja, csakhogy ne értsük felre egymást. Nincs ruganyosabb fogalom, mint a szabadság; olyan lobog ez.

mely alatt sokféle árut csempésznek be. A vallásszabadság örve alatt a legradikálisabb liberalizmus hívei megtúrnék a vallás gyakorlatát, amelyről be van bizonyítva, hogy a gyermekek elméjén erőszakot tesz, és hogy a gyermekek elrontott elméjét képtelenné teszi arra, hogy akarati képességüket tudatosan gyakorolják. ... Ez a szabadság, ha némelyeknek pazarul adatnék meg, olyan jogos dolog mintha a vasúti munkásnak megengednék, hogy tetszése szerint rakosgassa a kitérő vágányokat.

Ez a mondás komoly figyelmeztetés; egy nemrég megjelent könyvből van kivéve, mely úgy szólván tankönyv, egy 1883-ban megjelent kollektivista kézikönyvből.¹ Ha azt állítják, hogy ez csak egyéni vélemény, azt feleljük, hogy sok kollektivista teszi magáévá. Nem hiszük, hogy Jules Guesde urat, a kollektivista eszmék egyik legbuzgóbb terjesztőjét Franciaországban, megsértjük, ha azt állítjuk, hogy ő is ezt a nézetet vallja. A dolgok természete vezet ehhez az eredményhez. Amikor néhány ember, akiknek erős meggyőződéseik vannak, mindenhatóvá lesz, a hatalmat arra használja, hogy minden eltérő meggyőződést kiszorítson. A türelmességet rendszerint csak a szkeptikusok és szelíd jellemű emberek gyakorolják. Pedig nincs kormányhatalom, mely olyan mindenható volna, mint a kollektivista rendszer termelésigazgató bizottsága.

A bölcsészeti véleményeket épp úgy fenyegethetnék, mint a vallásos nézeteket, mert bizonyos erőszakos okoskodások épp olyan rossz szemmel nézik a spiritualizmust

---

¹ Le Capital de Karl Marx Bibliothèque Socialiste, összefoglalva és e tudományos szocializmus ismertetésével ellátva Gabriel Deville-től, 32. o.

és a deizmust, mint a misztikus érzelmeket.¹ Fenyegethetnék továbbá esetleg a művészet szabad megnyilvánulásait; a művészeknek a termelést igazgató bizottságoktól kellene kérniük a formulákat és a terveket.

Miután az állam volna az egyedüli vevő és az egyedüli szállító, mivé válna a művészet, ez a szárnyas, szabad forgalom? Schäßfle kénytelen elismerni, hogy a kollektívizmus folyvást fenyegetné az emberi szükségletek szabad meghatározását, és John Stuart Mill, az ő szokásos éleslátásával, kiemeli a tömeg veleszületett zsarnoki hajlamát.

Íme, mit ír Schäßfle:

Az is igaz, hogy az állam gyökeresen eltörölhetné a neki károsnak látszó szükségleteket, azzal, hogy kielégítésükre mit sem termel; innét van az, hogy a vegetáriánusok, köztük pl. Baltzer, a szocializmus felé hajlanak. Magában véve nem volna árnyoldala a szocializmusnak, hogy a társadalomtól távol tartja a hamisított és káros termékeket. De hogy ezen selejtezésnél elkerüljük a visszaéléseket (és a „mértéktelenség” bolondos szektáriusait), bízhatunk az egyéni szabadságnak oly hatalmas és általában oly kifejezett érzékében. Szóval, nincs ok azt állítani, hogy a termelésnek egységes társadalmi szabályozása folytán a szükségleteket is szabályozni kellene, és hogy ebben a tárgyban az államnak hivatalból kell eljárnia. Ezt erélyesen hangsúlyozzuk, mert ha a szocializmus meg akarná szüntetni az egyéni szükségletek szabadságát, úgy kellene azt tekintenünk, mint halálos el-

---

¹ A párizsi községtanácsnak 1884. febr. 22-i ülésében a legkiválóbb tagok egyike, Hovelacque közbeszólt a préfet beszédébe és így kiáltott fel: „A középoktatás klerikális szellemű; az Isten létezését és a lélek halhatatlanságát tanítják!” Ebből is láthatjuk, hogy a kollektívizmus milyen szörnyű igába nyomná a lelkiismeret szabadságát.

lenségét minden szabadságnak, minden civilizációnak, minden szellemi és anyagi jólétnek. Bármennyi előnyt nyújtana is a szocializmus, nem kárpótolna ezen első rangú szabadság elvesztéséért. Ezért a szocializmust, ha szemügyre vesszük, elsősorban ebből a szempontból kell tanulmányoznunk. Ha termelési elvének olyan gyakorlati korolláriumot adna, melynél fogva az egyéni háztartás fenntartásának szabadsága veszélyeztetve van, akkor nem fogadhatjuk el. bármit ígérjen és kínáljon is máskülönben. A dolgok mostani rendje, sok hiánya dacára is, tízszerte szabadabb, tízszerte előnyösebb a civilizációra nézve.

A veszélyt Schäßfle igen helyesen írta le. De milyen naivságot tanúsít, amikor azt képzeli, hogy a veszélyt elkerülnék! A német szocialista francia fordítója, Maion, aki nyilván nincs megelégedve Schäßflenek itt idézett aggodalmaival, jegyzékben két nyilatkozatot idéz Stuart Milltől. olyan nyilatkozatokat, amelyeneket egy heves toll néha elejt:

De ha mégis választani kellene e kommunizmus és a mostani állapot végnélküli fenntartása között, a kommunizmust jobbnak találnám.

Ennek az ötletnek csak annyi értéke van, mint minden ötletnek; rossz kedvet és pesszimizmust fejez ki. Sokkal helyesebb ihlet alatt ír Stuart Mill, mikor megfontoltan írja le az erkölcsi bajokat, melyeket okoz a népnek a kormány túlságos cselekvése:

Némely országban a nép azt óhajtja, hogy ne zsarnokoskodjanak felette; más országokban azt akarja, hogy mindenkinek egyforma esélye legyen arra, hogy a többiek fölött zsarnokoskodhassék. Sajnos,

ez az utóbbi óhaj épp olyan természetes, mint az előbbi, sőt a civilizált embereknél is sűrűbben fordul elő. Minél inkább szokik a nép hozzá, hogy önmagát kormányozza, és ne kormányoztassa magát, inkább arra törekszik, hogy a zsarnokságot visszautasítsa, mintsem arra, hogy gyakorolja. De mikor az igazi kezdeményezés és vezetés a kormánytól indul ki, és az egyének folyvást gyámság alatt érzik magukat, az intézmények nem a szabadság vágyát, hanem a hivatalok, a hatalom túlzó hajhászását fejlesztik; ilyenkor a nép értelmisége és tevékenysége elvonatik a fő dologtól és a tisztviselői fizetésekért, a közhivatalokhoz fűződő kisszerű hivalgásért való nyomorult verseny felé tereltetik.¹

Engedi-e azt remélni az embernek ez a természetes hajlama a zsarnokság felé, hogy a kollektívizmus tiszteletben tudná tartani az emberi szükségletek szabad meghatározását? Mikor minden országban, minden nap azt látjuk, hogy az emberi vélemény minden kategóriáját az uralomvágy és erőszakosság szelleme hatja át, hogy a „szabadgondolkodók” e tekintetben csak olyanok, mint a pietisták, a materialisták, mint az idealisták, a radikálisok, mint a reakcionáriusok, hogy lehet józanul remélni, hogy a kollektivisták állam, a termelés feltétlen ura, ki az egyének mindennapi élelme fölött rendelkezik, tiszteletben tartaná a szükségletek szabad meghatározását, amely nélkül a civilizáció és a társadalmi élet nem létezhet? Ne ugrasszuk bele az emberi nemet ebbe a kalandba, ebbe a fogadásba. A szükségletek szabad meghatározása csakis a magántermelés mellett állhat meg. Az emberi szabadság a fogyasztás tekintetében meg fog szünni, mihelyt az

---

¹ John Stuart Mill, *Principes d'économie politique*, V. könyv. XI. fejezet, 6. §.

állam lesz az egyedüli termelő. A kisebbségnek, bármily számos és értelmes is, nem lesz semmi biztosítéka. A szekta uralkodni és sújtani fog. A szabad kereskedelem elűnése által a termelés elveszti az irányítót, amely most vezet: a szabad kínálathoz folyamodó szabad keresletet. A szükségletek meghatározásának és kielégítésének elvét, ha nem is azonnal, de legalábbis fokozatosan és véglegesen az ellensúlyozatlan hatósági hatalom fogja helyettesíteni.

Az új rendszernek ez a szükségképpen következésménye elég volna arra, hogy e rendszert mellőzzük, bármily szép ígéretekkel biztatja is a képzeletet.

De a kollektizmus ígéretei nem állják meg a figyelmes észleletet. A józan szocialisták nem tagadják, hogy rendszerük mellett a termelés általános szervezése óriási nehézségeket okozna. Óhajokat nyilvánítanak és aspirációkat; hipotéziseket állítanak fel, de csak konjekturákkal bírják megcáfolni az önmaguktól felmerülő erős elvetéseket.

A termelés kollektivista módja szükségképpen egységes lesz. Egyes emberek, akik némi helyi szabadságot és decentralizációt akarnak, azon tűnődnek, hogy ennek a termelési módnak föderaliztikusnak kell-e lennie vagy sem. Az érvelés kizárja ezt az első feltevést. Az államnak, miután az egyedüli termelő és csak ő felelős az ország összes szükségleteinek kielégítéséért, csakis erősen centralizált szervezete lehet. A termelési központi bizottság szabja meg az egyes vidékeken folytatandó gazdasági és ipari ágakat, és ezt nagy gonddal kell tennie, hogy a harmóniát biztosítsa, nehogy egy helyen túltermelés legyen, más helyen pedig éhség. A termelés szükségességére vonatkozó napi statisztika lesz a bizottság egyetlen útmutatója.

Ha tévedések fognak történni, hogyan igazítják azokat helyre, miután a szabad kereskedés meg lesz szüntetve? A szabad kereskedés hibáinak az a két tulajdonságuk van, hogy sohasem általánosak és mindig helyrehozhatók. Az állami termelés tévedései általános jellegűek és helyre nem hozhatók volnának, miután ezen óriási termelő mellett más termelő nem létezne.

Bajos elképzelni, hogy a munkák gazdaságos osztályozása miképpen történne. A mostani hőmérő, amely feltétlenül biztos és szabatos, és jelzi a kereskedelem és az ipar szükségleteit, vagyis az emberi szükségletek kielégítésében észlelhető hiányokat, a *nyereség*, amely változó, és a *munkabér*, mely szintén az. Nincs ezeknél érzékenyebb hőmérő. Amint a munka egyik ágában emelkedik a nyereség vagy a munkabér, ez annak a jele, hogy az illető munkaág még nem bírja kielégíteni a szükségleteket, melyekről gondoskodnia kell. Az ellenkezőt bizonyítja a nyereségek és munkabérek csökkenése. Ezért a nyereségek és munkabérek hullámzásának épp olyan világos szerepük van a társadalomban és a gazdasági életben, mint az inga hullámzásainak a fizikai világban. A piac árainak folytonosan működő befolyása tartja fenn a gazdasági egyensúlyt a munka és a fogyasztás közt. Ez a kritérium a kollektivista államban teljesen hiányzik. Schäffle nagy leleményessége sem bírja azt pótolni.

Aggodalmakat érez és ezeket csak nagy nehezen csilapítja olyan feltevésekkel, melyek határozottan ellenkeznek a kollektivizmus elvével. Fejtegetése nem világos, de azért be kell azt mutatnunk az olvasónak.

Az eladási hatóságok, úgymond, kipuhatolják a szükséglet összegét és e szerint osztják fel a nemzeti munkát a különböző munkásosztályok, a termelő, szállító, raktározó hivatalok közt, és meghatározzák

a termékek értékét a *termelésükhöz társadalmilag szükséges idő mértéke* szerint (Karl Marx).

Ez az utóbbi formula nem olyan egyszerű, ahogy gondolnánk; mert „az áruk termeléséhez társadalmilag szükséges idő mértéke” alatt Marx és Schäßle nem azt értik, hogy a munkabérek a munkához igényelt anyagi idő szerint egyformán lesznek szabályozva. Elismerik az árnyalatokat és az egyenlőtlenégeket; de a termékek (nem a termelés) elosztásának kérdését alább fogjuk boncolni.

A kollektivisták zavarai és ellentmondásai leginkább akkor nyilvánulnak meg, amikor Schäßle expedienseket keres, hogy pótolja a magánérdek éleslátását, a nyereségek és munkabérek hullámzásai által adott hőmérőt.

Ahogy naivul mondja:

A szocialista állam nem állna feladata magaslatán, ha itt nem utánozna, ha a munkanapokat csak a költségérték pusztá meghatározása által becsülné és nem venné tekintetbe a használati érték hullámzásait is; többre becsülné az egyszerű munkanapnál, mikor a használati érték emelkedik, és valamivel alacsonyabbra, ha a használati érték csökken. Ha a szocializmus ezt nem bírja megtenni, akkor nem lesz ura a meddő áruhalmozásoknak, és kénytelen lesz a munkásokat hol ide, hol oda küldözgetni.¹

Milyen bámulatos naivság nyilvánul meg ebben az örökösen ismétlődő formulában:

Ha a szocializmus ezt nem bírja elérni, ha a szocializmus nem óvja meg a szükségletek meghatározásának

---

¹ Schäßle, *Quintessenz Des Socialismus*, 50. o.

szabadságát, akkor feláldozza a civilizációt; ha a szocializmus nem bírja megóvni a lakásszabadságot, akkor jóformán teljesen megszünteti a szabadságot; ha a szocializmus nem bírja változtatni az értékeket és a béreket a kereslet változásai szerint, akkor nem kerülheti el egyfelől a meddő áruhalmozódást és másfelől a deficiteket.

Az efféle mondások sűrűn fordulnak elő Schäfflenél. Különös okoskodás ez az új társadalmi rendszer apostolától, minduntalan azt mondani: ha ez a rendszer nem bírja megtenni ezt, elkerülni am azt, akkor minden el van veszve. Mily merészség propagandát csinálni egy ki nem próbált szervezetért, melynek gyakorlati haszna iránt ennyi kétely van?

E bánatos kételyek helyett azt kellene bizonyítani, hogy a kollektivizmus a természeténél fogva emezt megteheti, am azt elkerülheti. Csakhogy sokkal könnyebb azt bizonyítani, hogy a kollektivizmus teljesen képtelen erre a kettős feladatra. Erről meggyőződhetünk, ha tovább idézgetünk Schäffle könyvéből; és csakugyan ő az egyetlen kollektivista, aki felhagyott a tisztán negatív, bíráló állással és megkísérelt pozitív képet nyújtani a társadalom új szervezetéről.

Ha a szocializmus – folytatja Schäffle – a használati értéket is beveszi a munka társadalmi becslésébe, vagyis beszámítja a társadalmi csereértékbe, akkor a magánérdek a meddő foglalkozásoktól a termékeny foglalkozások felé fogja a munkásokat terelni. Akkor nem lesz szükséges a munkásokat ide-oda rendelni; jobban lehet a szocialista társadalomban meghonosítani a lakás és hivatás szabad változtatásának előnyeit... És a használati érték beszámítása a társa-

dalmi díjak meghatározásába nem lesz elképzelhetetlen dolog. Az egységes termelésnél csakhamar meglátjuk, hogy melyek a keresettebb és melyek a fölösleges munkák. E rendszer szerint, magasabb vagy alacsonyabb becslés által, a munka gazdaságos menetének meg lehetne adni a kívánt impulzust. De akkor el kell ejteni az értéknek mostani téves elméletét (mely szerint az érték csakis a társadalmi költségek szerint szabályozódik), úgy a termékek, mint a munkák becslése tekintetében. Ez a két becslés, alávetve kell hogy legyen a használati érték árhullámszámának.

Ha a használati értéket így be nem hozzuk a társadalmi becslésbe, ha nem utánozzuk a mai piacérték meghatározási eljárásait, akkor nem képzelhető, hogy az egységes termelési rendszernek bármely felsőbb igazgatósága fenntarthassa az egyensúlyt a munkák, a szükséges javak, és a felhalmozott készletek közt a termékek mennyisége és minősége tekintetében, azaz megtarthassa a munka és a fogyasztás közti azon gazdasági egyensúlyt, mely most minden nap – bár szökellésszerűen – fenntartatik a piaci árak befolyása folytán, amely áraknál figyelembe vétetnek a használati érték változásai.

Látnivaló, hogy a kérdéses használati érték elméletének helyes felállításától három dolog függ: 1. hogy gazdasági egyensúlyban tartani és igazgatni lehessen a munka, a termelés és a szükségletek ezen óriási szervezetét; 2. hogy elismertetik a munka és a fogyasztás tekintetében feltétlenül szükséges egyéni szabadság; 3. hogy minden egyes egyén fel van bízva munkaerejének és termékeinek gazdasági felhasználására.

Világos, hogy ezáltal az új állapot jelentősen közeledne a mostani élethez és ennek szokásaihoz.

Mármost lehetséges-e az értékbecslés társadalmi módját szervezni úgy, hogy számításba vétetik minden munka, minden egyes termék használati értékének hullámozása, ezt ezúttal nem kutatjuk. Ezt a kérdést még nem vitatták és így az még nem érett meg.

Ezt a kérdést a szocialista író mellőzi, mert nem bír rá határozottsággal felelni, pedig ez szerinte is a fő kérdés, mert záradékul, szokott modorában, ezt írja:

Feltétlenül ki merjük mondani, hogy a munkák és termékek csereértékének (társadalmi érték) megalkulásánál a használati érték figyelembevétele az első és legdöntőbb előzetes kérdésnek tekintendő... Ha a szocializmus ezt nem bírja megvalósítani, akkor nincs kilátása, se igénye a megvalósulásra.

Mindezen passzusok becsületére válnak Schäffle éleslátásának, tanúskodnak az ő előítéleteiről és tételének gyöngeségéről. A nehézségeket, melyek roppant nagyok, világosan látja; leküzdésük eszközeit mintegy csak feltételezi, csak óhajtja. Nem lehet megengedni és kiméreni azt óhajtani, hogy a kollektívizmus meg bírja tenni, amit Schäffle tőle, nem mondjuk, hogy elvár, hanem csak remél. Aki azt akarja, hogy „a termelésnek ezen egyszerű vezetése” mellett a termékek és bérek értékét ne a hatóság határozza meg a költségek vagy egyöntetű szabályok szerint, hanem a kereslet, azaz a fogyasztási szükséglet sűrű hullámozásai szerint, az olyat akar, ami ellenkezik a kollektívizmus elvével. A józan ész nem képzelheti el, hogy e rendszer mellett, mely feltétlenül kizár minden versenyt a termelésben, mely – amint Schäffle mondja –

megszünteti a kereskedelmet, a munka különböző ágai-
ban hely juthasson a termékek és bérek értékének azon
változatai számára, melyek a kereslet és kínálat szabadsá-
gának mai rendszere mellett előállnak.

Schäffle feltevései megszüntetnék azt az egységes
mechanizmust, mely a kollektivizmus feltétele és célja.
Másrésről is vétenek a szocializmus alapelve ellen.
Schäffle elismeri, hogy egy nagy társadalmi érdek, a
munkaerőnek a szükségletekhez képest való gyors elosz-
tása megkívánja, hogy a munkabérek változzanak; hogy
változzanak nem csak a munka nehézsége, a munkás
szorgalma és tehetsége szerint, hanem külső, véletlen,
múlандó okok, a termelés különböző ágaiban megnyil-
vánuló nagyobb vagy csekélyebb kereslet szerint. Elis-
meri, hogy a munkabérek e változásai nélkül, melyek a
munkás érdemétől távol álló külső körülményekhez al-
kalmazkodnak, a társadalom nem élhetne szabályosan, a
különböző gazdasági feladatok nem teljesülnének ele-
gendőképen, így pl. a kollektivista rendszer mellett –
csak úgy, mint ma – egyik vagy másik mesterségnél a
napi munkabér 25–50 krajcárral, sőt többel emelkedne,
anélkül, hogy a munkaidő egy perccel hosszabbodna,
anélkül, hogy a többi mesterség munkásainak bére ha-
sonló módon emelkedne; némely munkás fizetése emel-
kedhetne, míg másoké csökkenne; és ezek a változások
megtörténnének tekintet nélkül a munkás érdemére, fá-
radságára, szükségleteire. A termelés magasabb szükség-
letei okoznák ezeket a változásokat. Bátran állíthatni,
hogy a kollektivista tan ellene szegülne e társadalmi
szükségleteknek, melyeket hívei egyenlőtlenségeknek,
igazságtalanságoknak tekintenének. Tudjuk már, hogy a
munkások mennyi előszeretettel tanúsítanak a munka-

bérek egyenlősége iránt; remélhető, hogy hosszú okoskodás folytán belenyugodnának abba, hogy egyenlőtlen munkabérek adassanak bizonyos mesterségeknek, pl. azoknak, melyek a többi foglalkozásoktól abban különböznek, hogy több fáradságot, több kockázatot vagy több észbeli tehetséget igényelnek; de azt egyáltalán nem szabad remélni, hogy bele fognak nyugodni a munkabérek olyan különözeteibe, melyek pusztán külső, múltó körülményektől függnnek, olyan körülményektől, melyek az egyént ártatlan áldozattá vagy érdem nélküli kegyencé teszik.

Schäffle nem bírja megoldani azt a nagy kérdést, hogy a kollektivismus milyen módszer segítségével fogja az ország minden pontján, a munka minden ágában a termelést arányba hozni a fogyasztással. A magántermeléssel együtt megszűnik az árak hullámlása, a nyereségnek látszólag igazságtalan, de voltaképp igen jótékony egyenlőtlensége, mely a termelés és a szükségletek közti összhangnak erélyes és rendszeres szabályozója.

Ezeket az erőket, melyek ma oly nagyok és oly üdvösek, nem pótolhatja más, mint a szocialista állam gazdasági kormányának csalhatatlansága. Márpedig a történelem és a tapasztalat nem tanúsítják, hogy az állam gazdasági kormánya valaha megközelíthesse a csalhatatlanságot. Sőt minden inkább azt bizonyítja, hogy a tervezés és végrehajtás biztossága és gyorsasága tekintetében sokkal alantabb áll, mint a magántestületek. Egy nagy bölcsészeti érzékkel bíró férfiú, aki azonban a föld tekintetében a kollektivistá rendszer felé hajlik, Herbert Spencer, az angol hadsereg és tengerészet köréből vett számos példával bizonyította, hogy az állami igazgatás mennyivel rosszabb a magánigazgatásnál.

Az érvelés megerősíti a tényeket. Egyfelől áll a személyes érdek, mely mindig működik, mindig ébren van, az emberi egyén legnagyobb ereje; másrészről az egyforma szabályzatok nehézkes hatalma áll, a papírfogyasztó bürokrácia, mely avégből van szervezve, hogy általános és normális tényeket intézzen el, és tehetetlen, mikor kivételes tények merülnek fel, olyan hirtelen változások, amilyenek a gazdasági életben előfordulnak. Egyrészt áll néhány millió ember fürge elméje, olyan embereké, akik szabadon foglalkoznak a mesterségekkel, melyeket ismernek, melyekből megélnek és melyeknek egész lelküket szentelik; másfelől pedig látjuk egy pár tucat kormányzó hideg esztét, olyan férfiakat, akiket a felelősség érzete épp olyan mértékben bénít, mint amilyen mértékben biztat. Itt lehet alkalmazni azt a mondást, hogy van, akinek több a szelleme, mint Voltaire-nek, és ez a valaki a „mindenki”.

Vannak kétségkívül olyan teendők, melyeket az állam jól végez: a posta, a távirda, néha a vasút, azután néhány iparág, mint pl. a dohány-, a lőpor- és a fegyveripar. De ezekből a kivételekből nem lehet azt következtetni, hogy minden termelést az államra lehetne bízni. A fentebbi teendők egyszerűek, bizonyos számú formulák szerint intézhetők, olyan szükségleteknék felelnek meg, melyek keveset változnak, vagy amelyek mindig egy irányban intézendők; így pl. a dohányról tudjuk, hogy a termelés Franciaországban évente 3–4 százalékkal növekszik. Minél egyszerűbbek az állam által elkaparított teendők, annál kevesebb alkalmat nyújtanak a pazarlásra és a tapogatózásra.

Az állami igazgatóságok egyébiránt azokban az iparágakban, melyeket lefoglaltak, hűségesen utánozzák a hasonfajú magán igazgatóságokat; ezt látjuk nevezetesen

az államvasutaknál. De az így korlátozott állami hatóságoknál is, melyek a magánvállalatok példáit látják maguk előtt, igen jelentős és szinte gyógyíthatatlan hibákat látunk. Ilyenek a felelősség hiánya, pl. a táviratoknál, ahol az állam nem nyújt kárpótlást, ha a hivatalnokai olyan tévedéseket követnek el, melyek károkat okoznak; a drágaság pl. az ajánlott érték-küldeményeknél, melyek Franciaországban az újabb időben történt ármérséklések dacára sokkal drágábbak, mint a biztosító társulatok által adott biztosítékok; a felelősség lehetetlensége visszaélések esetén; az állam ellen való perlekedés nehézsége; a hivatalnokok és tisztviselők gőgje és közönye, végül a haladás és a javulás lassúsága, mint pl. a nem névre szóló pénzutasványok behozatala, melyet Franciaországban már olyan régóta kívánnak.

Vajon ezek a hibák megszünnének-e, ha az állam nem egy-két egyszerű teendőt végezne, hanem magára vállalná az összes teendőket, a legbonyolultabbakat és legváltozóbbakat, mint pl. az élelmiszerek és a ruhaneműk szolgáltatását? A szocialisták remélik, és Schäffle jónak látja e remény indító okait megjelölni:

A szocialisták allegálhatják, hogy az individualista és kapitalisztikus állam más eszmékből indul ki, mint a szocialisztikus állam az állami munkánál. Bizonyos, hogy az állami gyárak igazgatóinak és munkásainak nincs semmi érdekük abban, hogy az állam javára gazdaságosan termeljenek; akár jól, akár rosszul dolgoznak, az állam csak a kikötött fizetést adja nekik. Egész másképp állna a dolog, ha mindenki annyival többet kapna, amennyivel többet termelne a munkások összesége a termelés valamennyi ágában. Akkor a munkás a legnagyobb mértékben érdeklődne az iparágak összesége iránt. A gazdasági ellenőrzés, a

munka fegyelme, melyek a kapitalisztikus termelés rendszere mellett mindinkább lehetetlenné válnak, úgyhogy ez mind állhatatlanabb, a szocialista államban sokkal jobban volnának biztosítva a közös jutalmak által, mert bére és jutalma szempontjából mindenki érdekelve volna abban, hogy a lusta, rossz munkás ne kapjon teljes bért. Mindenkinek érdekében állna, hogy az átlagos munkaköltség lehetőleg alacsony legyen, mert e költségek szerint határoznák meg a társadalmi termékek árát, és bizonyos mennyiségű munka-bonokért annál többet lehetne kapni, minél alacsonyabbak volnának a különféle javak társadalmi költségei.

Tehát a kollektív ellenőrzésre, a kölcsönös felügyeletre számít Schäßle. Alább látni fogjuk e közös jutalmak befolyását. Ami az utóbbi érvet illeti, a szocialista író feledi, hogy a kollektivizmus e szempontból nem újítana: a társadalom minden tagjának ma is érdekében áll, hogy a termékek ára olcsóbb legyen, mert akkor ugyanannyi pénzen – akár járadékból, akár munkabérből vagy nyereségből ered – több tárgyat szerezhet be. De az efféle érdekre a legtöbb ember olyan keveset gondol, hogy a gyakorlatban nem veszi számításba. Ha a kollektív jutalmaktól, melyeket alább tárgyalunk, eltekintünk, akkor Schäßle egész érvelése arra a reményre redukálódik, hogy a kollektivista rendszer mellett az emberek jobbak, szorgalmasabbak, takarékosabbak, lelkiismeretesebbek lesznek, mint amilyenek ma.

Az ellenkező eredmény a valószínű. A közhatóságok hibái nagyobbak volnának, mert a magántestületek, melyek mintául szolgálnak és bizonyos versenyszellemet tartanak ébren, megszűnnének; azután pedig az állami termelés, mely sokkal tágabb arányokat öltene, sokkal

bonyolultabb volna, sokkal szorosabb, szigorúbb szabályokra szorulna, melyek a kezdeményezésnek, a haladásnak még kevésbé kedveznének. A közteendők ezen óriási gépezetébe méginkább befurakodhatna a korrupció. Az „omniarchok”, hogy Fourier pittoreszk kifejezését használjuk, azaz a termelés igazgatói sokkal több kísértésnek volnának kitéve, melyekkel szemben az ellenőrzés alighanem tehetetlen volna. Schäßfle maga is kénytelen ezt elismerni.

Erre azt fogják felelni, hogy a mostani gazdasági szervezetben vannak nagy testületek, mint pl. a részvénytársulatok, melyek szabályosan működnek és nem pazarolnak se erőt, se tőkét. A vasúti és hajózási társulatok, a hitelintézetek, a nagy szénbányák, a nagy árucarnokok, a szálloda-részvénytársulatok mindig több és több példát nyújtanak arra, hogy a legkülönbözőbb iparágakat is igen jól vezethetik a kollektív munkaadók, pedig itt nem működik „a gazda éber szeme”, melyet Lafontaine dicsőített.

A megjegyzések, melyeket a kollektivista írók a részvénytársulatokról írnak, nem helyesek, és az azokból levont következtetések tévesek. Igaz, hogy sok kereskedelmi és ipari vállalat keresi most a részvénytársulati formát. Ezt az irányzatot említettük és mintegy számokban fejeztük ki másutt.¹ A modern termelésnek ezt az átalakulását a kollektivisták úgy tekintik, mint előkészületet az állami szocializmusra. Szerintük ez egy átmeneti állapot, mely arra szoktatja az embereket, hogy egy láthatatlan, személytelen munkaadóért dolgozzanak, és fokozatosan vagy egy hirtelen kitörő forradalom által oda juttatja a dolgot, hogy a termelés összes ága az állam kezére

---

¹ L. *La repartition des richesses* c. művem XII. fejezetét.

jussanak. Nem lesz-e könnyű dolog a termelő részvénytársulatok helyére a termelő államot állítani? Miért ne foglalná el az állam a társulat helyét a vasúti kezelés tekintetében? Sok országban megtette már. Miért ne tenné meg a bányáknál és kohóknál? Miért ne foglalná el a hajózási társulatok helyét, amelyek nagy részét segélyezi? Miért ne kezelné a nagy árucsarnokokat, az óriási szállodákat, a nagy, olcsó vendéglőket? Miért habozna átvenni a részvénytársulati rendszer alatt levő iparágakat, a városi házakat, melyeket épp úgy tudna kezelni, mint a biztosító társulatok, melyek azok jelentős részét birtokolják, a mezei birtokokat, melyekben helyettesítené a földesurakat, bérlőkre bízva azok megmunkálását? Ahol „a gazda éber szeme” nem feltétlenül szükséges, ahol a nagyban való termelés szükségessége az egyéni munkaadót kiszorította, hogy a kollektív munkaadó foglalja el helyét – ott az állam tevékenysége, úgy mondják a kollektivisták, nem eshet komoly kifogás alá. Annyit ér, mint a részvénytársulat; ő a legigazibb részvénytársulat, és még az a fölénye is van, hogy szilárdabb a becsületesége, erősebb a hitele.

Ez az okoskodás csábító, de nem szigorúan alapos. Az először is tagadhatatlan, hogy a részvénytársulatoknak nagy hibái vannak. Ahol meg lehet tartani az egyéni munkaadó rendszerét, ahol t. i. nincs okvetetlen szükség óriási tőkékre, ez a rendszer jobb. A részvénytársulatnál, ha még olyan jól van is szervezve, ha még olyan szigorúan vezetik is, van bizonyos hanyagság és „protekció”. A takarékoság sosem olyan tökéletes, a felügyelet sohasem olyan figyelmes és gondos, mint azoknál a vállalatoknál, amelyeket egy munkaadó vezet. Ezeket a nagy hibákat csak az bírja ellensúlyozni, hogy bizonyos iparágaknál igen nagy előnyöket nyújt az óriási tőkék kezelése. Ezért

a kis részvénytársulatok jobbára bukásra vannak kárhoz-
tatva. És azok a hibák az államnál még nagyobb mérték-
ben volnának meg.

A jól vezetett részvénytársulatok mindazokat az el-
veket követik, melyek a magánipar alapját képezik. A
legnagyobb részvénytársulat kezelési módja az egyéni
munkaadótól távolról sem különbözik annyira, mint az
állam kezelési módjától. A részvénytársulat, amennyire
csak lehet, az egyéni érdekhez folyamodik, míg az állam
majdnem teljesen kizárja. Ha bonyolult teendőket végző
részvénytársulatról van szó, az igazgatókat a nyereségben
való nagy részesedés ösztönzi. Ez a részesedés egy gyár-
nál, amilyen a creuzoti, egy társulatnál, amilyen a Duval-
vendéglők, a Louvre Bon Marché áruraktárak tár-
sulata, évente néhány százezer frankot képvisel. Az igaz-
gatók a kamaton felüli nyereségnek 15, 20, 25 százalékát
kapják, sőt néha többet is. Ilyenformán ezek a nagy ter-
melési társulatok bizonyos mértékben egy ember vállá-
latát képezik, és alkalmazható náluk az a mondás, hogy a
tárgy annyit ér, amennyit a gazdája. Ha az igazgató távo-
zik, akkor a vállalat elbukik, amint azt a Cail-cég elneve-
zés alatt ismert vállalatnál láttuk. A termelési részvény-
társulatnak az a lényeges tulajdonsága, hogy a nyereség-
ből igen jelentős rész jut a nagy hatáskörrel felruházott
felelős igazgatónak, aki húsból és vérből való ember és
tényleg szinte elmozdíthatatlan. Ez a szervezet ismétlődik
a lépcsőnek minden fokán; a műhelyvezetők és ezek
helyettesei néha nagy mértékben vannak érdekelve a
nyereségben és biztos állással bírnak. Egy osztályfőnök a
Bon Marché vagy a Louvre áruraktárban évente 20–
30000 frankot keres. A kollektivista állam alapelve, mely
a vad egyenlőségi szellemben összpontosul, sehogy se
férne össze ezekkel a jelentős fizetésekkel, pedig ezek

megadása lényeges előfeltétele egy termelő részvénytársulat sikeres működésének. Ha kevésbé bonyolult hatáskörű társulatokról van szó, amilyenek pl. a vasúti társulatok, az éber igazgatás biztosítékát szintén abban kell keresni, hogy az igazgatóknak nagy fizetést, állandó állást adnak, és az közvetlenül (jutalék címén) vagy közvetve (mint részvényes) érdekelve van a vállalat sikerében. Az igazgatótanácsok tagjai egyébiránt abból a társadalmi rétegből (a magasabb polgári osztályból) kerülnek ki, ahol az üzletek figyelmes és takarékos vezetése örökölt, hagyományos szokás.

A részvénytársulatok igazgatását a kollektivisták államigazgatóságától más vonás is megkülönbözteti. A részvénytársulatok sosincsnek teljesen kivonva a verseny ösztönző hatása alól. Akár a creuzoti bányákról, akár a Bon Marché, a Messageries Maritimes hajózási vállalatról, vagy valamely vasúttársulatról van szó, mindegyiknek küzdenie kell a versennyel; a bányának, az áruraktárnak igen erős versennyel, a hajóvállalatnak gyöngébbel, de egészen versenytárs nélkül még a vasúttársulat sem áll. Az utóbbinak küzdenie kell a szomszéd vonalak ellen, melyek a nagy vonalokról – és csak ezek nyújtanak nagy jövedelmet – leterelhetnék a forgalmat; sok esetben számolniuk kell a folyamhajózás, a parthajózás és a tengeri szállítás által nyújtott előnyökkel. Tehát még a legnagyobb részvénytársulatokat is ösztönzi a verseny, mely nem engedi őket elfásulni, ellomhulni.

Az államnak azonban, ha egyetemleges termelővé válik az országban, a legcsekélyebb verseny ellen sem kell küzdenie. Ami a külföldi versenyt illeti, egy alábbi fejezetben látni fogjuk, hogy a kollektivisták állam a természeténél fogva teljesen megszüntetni vagy minimumra szorítani igyekszik majd a külkereskedelmet.

Akik tehát a termelő államot asszimilálják vagy összehasonlítják a részvénytársulatokkal, igen felületes megfigyelők; az állam, ami egyedül termel, a legnagyobb részvénytársulatoktól nem csak a nagyság, de a jelleg és természet tekintetében is igen lényegesen különbözik. A részvénytársulatok a személyes érdekre vannak alapítva és versenytársakkal küzdenek; ellenben az állam, mely egyedül termel, kizárja a versenyt és a személyes érdeket.

Nagyon fontos a másik két kérdés is, amelyeket még taglalnunk kell, hogy t.i. 1. a termelési tényezőket a kollektivista államban hogyan bírnák rá arra, hogy gazdaságosan termeljenek? 2. Hogy e rendszer mellett mik volnának a haladás rugói?

Mivel akarják pótolni az ipari és kereskedelmi verseny által gyakorolt hatalmas impulzust és az egyéni érdekek elvének gazdasági termékenységét? Schäffle az ő szokásos éleslátásával és őszinteségével belátja és bevallja, hogy a hatósági parancs erre nem elégséges. Érdekes lesz itt ismét szó szerint idézni a német szocialistát.

Egy termelési községben, mely millió emberből áll, nem elég, ha A. termelő ezt mondhatja magában: társadalmi munkám jövedelme attól függ, hogy 999 999 munkatársam épp olyan szorgalmas legyen, mint én. Ez még nem kelti fel a szükséges ellenőrzést, nem fojtja el a lustaságra és csalásra való hajlamot, nem teszi lehetetlenné a község kárára való munkasikkasztást, nem szünteti meg az önzést és a ravaszságot, melyek az egyes munkák túlzott, igazságtalan becslésében nyilvánulnak meg.

A szocializmus arra kell hogy bírjon minden egyes egyént, hogy saját érdekében legalább olyan eréllyel vegyen részt a munkában, mint ahogy a mai társada-

lomban teszi. Módot kellene találnia arra, hogy minden osztályt megjutalmazzon a rendkívüli együttes munkákért, és mindenki lakoljon a hanyagságáért; épp úgy, sőt talán jobban kell az egyesek által kieszelt műszaki javításokat kitüntetnie, az egyéni érdemet megjutalmaznia, mint ahogy az most történik. Értékesítenie kell a nagy számban meglevő munkaerőket úgy, hogy a legproduktívabb módon használja fel őket, nem a hatósági parancs tekintélyével, hanem az egyéni érdek erejénél fogva.

Ha ezeket a feltételeket nem teljesíti, akkor a szocializmus aligha tudja a nemzeti termelést igazságosabban elosztani; alkalmasint nem sikerül neki olcsóbban termelni, mint ahogy a kapitalisztikus társadalom termelt, mely a magánérdeket ösztökélte és az árakat nem csak a költségek összege, hanem főleg a munka idejének és helyének, valamint az izolált javaknak külön műszaki értéke szerint szabta meg.

Ma a szocialista program még nem nyújtja ezeket a biztosítékokat; eszméi még nincsenek kellőleg tisztázva a munkaverseny szükséges szervezéséről, pedig kétségtelen, hogy ha a kapitalisztikus verseny hatalmas impulzusa megszűnne, a munkaversenynek annál erősebben, annál koncentráltabban és annál méltóbban kellene megnyilvánulnia.

Az bizonyos, hogy a szocializmus elmélete az értékről – mely a javak értékének meghatározásánál csak a társas költségeket veszi figyelembe és teljesen mellőzi a hasznossági értéket, mely az idő, a hely és a tárgy szerint változik – teljességgel képtelen valóban gazdaságos módon megoldani az együttes termelés problémáját, melyet a szocializmus fölvetett.

Addig nem is lesz a szocializmusnak jövője, amíg e tárgyban pozitívabban nem nyújt. Azt az eszmét, hogy a termékeket igazságosabban kell elosztani – eszme, melynek lehetséges hátrányait a gyakorlati szempontból még nem láthatjuk meg – egy olyan termelési eljárás által, mely sok hiánya dacára elég gazdasági biztosítékot is nyújt – a szocializmus nem fogja jószerivel érvényre juttathatni, ha pedig erőszakhoz akar folyamodni, akkor még sokáig kell várnia.

Ezeket a sorokat a modern szocializmusnak, azaz a kollektivismusnak egyik apostola írta. Döntőbb vallo- mást ritkán láttunk. Schäfflenél a józan ész majdnem folyvást küzd az érzelem vagy az előítélet ellen. Az előítélet és az érzelem vezették a kollektivismushoz, de csakhamar fölébred benne a józan ész, mely a legszörnyűbb kétélyeket támasztja lelkében. Az egész bírálat, melyet a kollektivisták írók, köztük Karl Marx, a kapitalisztikus társadalom és a nemzetgazdaságtan felett gyakoroltak, egy teljesen önkényes definícióra van alapítva, melyet ők az értékről kieszeltek. És íme, most Schäffle kijelenti, hogy a „szocializmus elmélete az értékről teljességgel képtelen valóban gazdaságos módon megoldani az együttes termelés problémáját.” Miután ez a rendszer az érték egy bizonyos elméletére van alapítva, most pedig kijelentik, hogy ez az elmélet teljességgel tehetetlen – legjobb volna a kollektivismusról lemondani. Mert valóban a nyereség az egyedüli biztosítéka a termelésnek, a felosztásnak és a forgalomnak, márpedig a kollektivistáknak éppen a nyereség ellen van kifogásuk, holott nyereség nélkül a termelés a véletlenre volna bízva, az emberek pedig ki volnának téve az éhségnek, a nyomor- nak.

Schäfflenek bizonyára igaza van, ha az érdekeltek kölcsönös ellenőrzésében nem bízunk. Ez önámítás; ha pedig többé nem volna az, akkor megszűntetné vagy aláásná a kollektívizmust. Csakugyan nem volna jó, ha a vetélkedés nagy erővel megnyilvánulván a műhelyekben, versennyé fajulna; mert a kollektívizmus nem enged meg semmiféle versenyt. Schäffle, a legmérsékeltebb, legélesebben látó apostol, észreveszi, hogy a munkások és munkavezetők közti túlságos vetélkedés csakhamar mitsem hagyna meg a kollektívizmusból. Ezért ki is kel művében a Schulze-Delitsch-féle kooperáció és a jövedelemben való részesítés, sőt Lassalle munkásszövetkezetei ellen is, valamint nem különben a termelők és tőkék autonóm csoportjai ellen. Ha a nagy kollektívitasban, a verseny örve alatt megalakulhatnának azok a másodlagos kollektív csoportok, melyeket sajátos szellem hat át, akkor fokozatosan, lopva visszajutnánk a mostani társadalomhoz vagy egy ezt megközelítő állapothoz.

Miután tartani kell a túlságos vetélkedéstől és rettegni a testületi vagy műhelyi szellemtől, a kölcsönös ellenőrzés elveszteni egész hatását. Ez a hatás különben sohasem volt valami nagyon jelentős. Bizonyítja ezt egy tipikus példa az 1848-i tapasztalatokból. A számos munkásszövetkezet közt, melyek akkor Franciaországban alakultak és összesen hárommillió állami segílyt kaptak, volt egy, a szabóké, mely különösen Louis Blanc elveit vallotta és nem darabszámra, hanem napszámra dolgozott. Azt hitték, hogy az együtt dolgozó érdekeltek kölcsönös ellenőrzése elég lesz arra, hogy a buzgalmat ébren tartsa. Feugueray, az akkori munkásszövetkezetek történetének megírója elbeszéli, hogy ez a felügyelet féltékeny és alkalmatlan kémkedéssé fajult, és a műhelyt a kölcsönös keserű szemrehányások valóságos pokollá

változtatták. Hogy tűrhetővé tegyék az együttélést és némileg helyreállítsák az egyetértést, a szövetkezett szabók csakhamar kénytelenek voltak visszatérni a darabszámra való munka rendszeréhez. E kísérlet után, mely olyan időben történt, amikor az emberek mind áradoztak a testvériség érzelmeiről, elképzelhetjük, hogy a kollektivizmus rendszere mellett milyen volna a kölcsönös ellenőrzés.

Az emberek közt kétféle vetélkedés van: az egyik az erély és a tevékenység vetélkedése, mikor a személyes érdek fel van sarkallva és az individualizmus uralkodik, a másik pedig a hanyagság és a tétlenség vetélkedése, mikor a személyes érdek szunnyad és az individualizmus üldözve van. A vetélkedés e veszélyes formájának a diadalát biztosítaná a kollektivizmus.

Ezért Schäffle nagy leleményességgel küzd a rendszerétől elválaszthatatlan hibák ellen. Amellett szólal fel, hogy a legtöbb érdemű műhelyeknek közös jutalmakat kell adni; megengedi az egyenlőtlen béreket, ha ezeknek véletlen – a szocialisták felfogása szerint igazságtalan – okuk volna is, t. i. a termékek különböző kategóriái iránt megnyilvánuló kereslet változása. Ezek a szükségmegoldások vétenek a kollektivista tan szigora ellen, és a gyakorlatban csak elégtelen eredményeket adnának. A közös jutalmak épp olyan kevésbé logikusak, épp olyan kevésbé igazoltak, mint az egyéni jutalmak; módosítani a bért, nem a munkás érdeme és munkája, hanem társainak szorgalma szerint; úgy fizetni a munkást, hogy nem a fáradsága és a tehetsége az irányadó, hanem a keresletnek előre nem látott véletlenjei – ezek olyan áldozatok, melyek megdöntենék a kollektivista tan összhangját. Ha a mostani társadalomtól kell kölcsön kérni a cselekvés eszközeit, akkor miért ne kérnék kölcsön valamennyit?

Ha elismerjük, hogy a bérek egyenlőtlenek lehetnek a tehetségre és a munkára való tekintet nélkül, akkor miért kelnek ki a nyereségek egyenlőtlensége ellen? Ha jól nézzük a dolgot, akkor a józanoknak tartott kollektivisták plagizálják a mostani társadalmat, de ezek a plagiátumok olyan elégtelenek és olyan rosszul vannak szervezve, hogy jóformán semmi hatásuk se volna. Igaz marad azonban, hogy az egyéni tevékenység, az átlagos mértéket meghaladó, önkéntes erő kifejtés elve a kollektivista társadalomban teljesen hiányzik.

Még egy másik kérdést kell taglalni, mely bizonyos tekintetben összefügg az előbbivel és nem csekélyebb fontossággal bír: milyenek volnának a javaslatba hozott rendszer alatt a haladás rugói és eszközei?

Azt tudjuk, hogy a mostani társadalomban miképpen történik a haladás. Az értelmes emberek, akiknek lelkét nem fásították el a mindennapi élet apró gondjai, akiknek van hajlamuk a tudomány, a művészet, a filantrópia művelésére vagy a dicsőség áhítozására, sőt azok is, akik élvezet vagy egyszerűen nyereség után vágyódva pénzt iparkodnak nyerni, mindazok az emberek, akik felül-emelkednek a közepszerűségen és igen különféle, de hatalmas ösztönökre hallgatnak – szüntelenül keresik a haladást.

Ha egyikük az emberi tevékenység valamelyik terén valami nagy vagy szerény találmányt eszelt ki, azt, ha van vagyona, saját kockázatára alkalmazza. Ha nincs vagyona, egy vagy több embert meggyőzni igyekszik: megismerteti a találmányt vagy az általa kieszelt javítást, és ennek érvényesítésére kifejteti azt az atyai buzgalmat, mely minden rendű feltalálót jellemez. Ritka az az eset, hogy egy 40–50 millió lelket számláló társadalomban, melyben sok gazdag, sok lelkes ember akad, vagy sok játékos és

spekuláns, a feltaláló ne akadjon néhány emberre, és csoportot ne alakítson, mely megvalósítja az ő eszméjét.

A haladás története két tényt bizonyít: az első az, hogy a haladás mozgatói mindig „mandátum nélküli egyéniségek”. Cáfolhatatlanul tanúsítja ezt a feltalálók fényes neveinek hosszú sora, mely Gutenbergnél és Columbusznál kezdődik és magába foglal olyanokat, mint Arkwright, Watt, Jacquard, Fulton, Lesseps.

A másik tény az, hogy a társadalom, a szaktársak összesége rendszerint tiltakozik és igyekszik megállítani a haladást; a másolók szét akarják zúzni a sajtókat, a hajósok szétrombolják az első gőzbárkát. A közoktatás ezen mit sem változtatott. A párizsi munkások még a minap, a 44-es bizottság előtt azt kívánták, hogy a gépekre rójanak akkora adót, mely egyenértékű az általuk megkímélt munkával; pedig egy munkátestület megbizottai mondták ezt. A kollektív rutin tehát mindig ellene szegül a haladásnak és iparkodik visszaszorítani a folyvást működő egyéni kezdeményezést.

De a haladás a mai társadalomban végső soron mégis mindig diadalmaskodik. Mi okozza azt, hogy a leleményes egyéni ész, mely a kollektív lomhaságot zavarja, felrázza, végül mégis győz, mégpedig rendszerint elég gyorsan? Először is az az óriási jutalom, mely a feltaláló szeme előtt lebeg, a 25 millió frank, amit Bessemer nyert, a szuezi és panamai csatorna megteremtőjének dicsősége és nagy nyeresége, a jövedelem, amit azok a magánemberek remélnek, akik elsőként vesznek részt egy nagy műben. A spekuláció és a játék ösztöne csábít sok elmét. Ezen alanyi okokon kívül elősegíti a találmányok terjedését a mostani társadalom plasztikus szervezete. Hozzájárul a foglalkozások és vállalatok megválasztásának korlátlan szabadsága: minden ember, aki hozott néhány hívőt és

némi tőkét, termelhet és szervezhet, amit akar. A majdnem általános előítélet kárhoztathatja, de kezdeményezése szabadon haladhat a maga útján.

Aki csak némileg részrehajlatlan, nem fogja tagadni, hogy a kollektivista rendszer távolról sem kedvezne ennyire a haladás megszületésének és terjedésének. Az egyén szempontjából az emberi szellem tevékenysége nagyon megcsappanna, ha megszűnnének hatni a mostani leghatalmasabb rugók, pl. a gyorsan szerzett nagy vagyon reménye. A haladás tehát ritkábban nyilvánulna meg. A találmányok és javítások terjesztése óriási nehézségekbe ütközne. A kollektivista társadalomban a mandátum nélküli egyének semmit, vagy igen keveset számítanának; a hivatalnokok, azok a személyiségek, akiket Fourier oly elmésen „omniarchoknak” nevezett, kezükben tartanák az összes termelést és gondoskodnának róla, hogy azon az ő helyeslésük nélkül semmit se változtassanak. A foglalkozások szabad választása megszűnne. A magántőkék, melyek olyan tevékenyek, olyan éberek, és melyeknek egy nagy része mindig kész nagyot kockáztatni, ha nagy nyereséget remél, nem léteznének többé.

Hogy a feltaláló elfogadtasson egy új eszmét, egy javítást, egy haladási aktust, nem egy-két embert, hanem az egész társadalmat kellene meggyőznie. Le kellene győzni a társadalmi rutin kifogásait, a szaktársak előítéletét. Meg kellene téríteni az összes tisztviselőt, az egymás fölé helyezett különféle „tanácsokat”, a hivatalos bizottságokat, szóval az egész bürokráciát. Milyen herculesi munka! E rettenetes akadályok folytán hajótörést szenvedne a hasznos találmányok kilenc tizedrésze. A társadalom helyzete, a haladás megszületése és terjedése tekintetében, sokkal rosszabbra fordulna.

A termelés a kollektivista rendszer mellett nem is javulna szüntelenül, ahogy most teszi. Nem volna többé progresszív, azaz megdrágulna.

IX. FEJEZET

A termékek elosztása a kollektív társadalomban

Megbírálhattuk a kollektívizmust a termelés szempontjából. Erről az oldalról nézve a rendszert, világosan látjuk hiányos voltát. Különösen három tény tűnt fel nekünk: a szükségletek szabad meghatározásának megszüntetése, vagyis a szabadság teljes megsemmisítése; a termelés igazgatásához szükséges iránytű hiánya; végül az ipari és mezőgazdasági haladás lassulása vagy teljes fennakadása, miután a bürokratikus pedantéria és az adminisztratív önkény helyettesítene azt a hajlékony, bámulatosan tevékeny és gyors szervezetet, mely ma a magánkezdeményezés, a verseny, a foglalkozások szabad választásának és a magántőkéknek összeredménye.

Miután ebben a tekintetben annyira hézagos a rendszere, vajon rehabilitálja-e majd magát a kollektívizmus azzal, hogy a termékeket jól tudja szétosztani? Ezt a feladatot tartják leginkább szem előtt e rendszer védői és ennek hangoztatása által gyakorolnak hatást a néptömegekre. Nos hát, a javak szétosztása tekintetében a kollektívizmus nem kisebb kudarcot vall, mint a termelés terén.

A kollektívizmus tagadja – és ez becsületére válik, de egyúttal gyengeségét is okozza – hogy ő a vagyonszereséget, a javak időszakonkénti felosztását, az összes ember feltétlen egyenlőségét akarná. Helyet enged az egyenlőségnek, amely nélkül, azt lehet mondani, semmiféle emberi társadalom sem bírna megállni. Schäffle elvben megenged bizonyos átlagos jólétet, jutalmakat a személyes érdemnek, közös különdíjakat a magukat kitüntető műhelyek és csoportok részére, sőt kitüntetések az

egyéni érdemnek. Ezt az egyenlőtleniséget, mely kiterjed csoportokra és egyénekre, hogy lehet összeegyeztetni egy olyan általános rendszerrel, melyben csak egy termelő van: az állam?

A közösség volna csakugyan az összes társadalmi termelési eszköz tulajdonosa, az általános tőkés.

A közösségen kívül nem létezne egy szemernyi tőke sem. Mint egyedüli főtermelő, az osztaná szét a termékeket az egész területen. Már felvázoltuk a nehézségeket, melyeket ez a szétosztás okozna, melyet egy roppant terjedelmes és részletezett hivatalos statisztika segítségével eszközölnének. Ma az állam csak ügyvel-bajjal tud kelően élelmezni egy hadtestet vagy akár csak egy dandárt is, melyet mozgósít vagy amely hadgyakorlatot végez. Az állami közigazgatásnak ugyancsak nagyot kellene haladnia, a bürokratikus szellemnek teljesen át kellene alakulnia, hogy ez az egységes igazgatás úgy ossza szét a termékeket, hogy a szükségleteket igazságos arányban elégítse ki. Ha azután valahol tévedést követnének el, nem lehetne más termelőhöz fordulni, miután már csak egy termelő létezne. A tévedések, melyeket a kollektivistá állam a termékek kiosztásánál elkövetne, tehát jóformán helyrehozhatatlanok volnának. Ez a rendszer nagy erőfecsérést okozna, és ezek az elfecsérelt erők sokkal jelentősebb mennyiséget képviselnének, mint a megtakarítások, melyeket a kollektivizmus a raktárak száma és fényűzése, a hirdetések és reklámok, a magánipar propagandájának egyéb költségei révén ígér.

De bármilyen számos súlyos hibát követhet el az állam, ha 40–50, sőt 100 millió lakos között ki kell osztania az összes termékeket, kivétel nélkül – ez még nem a fő

kérdés. Más kérdés is felmerül, mely ha nem is a legnagyobb, de elég fontos, mégpedig az, hogy a kollektivistá rendszer miképpen eszközölné az együttes tőke gyűjtését.

A mai társadalom, úgy, ahogy létezik, tagjainak önként, szabadon félretett pénzeivel szüntelenül gyarapítja tőkét. Ezt a pénzmegtakarítást három érzés sugallja, melyek a civilizált ember lelkében igen erősek. Minden egyén, aki rendet tud tartani és előrelát a jövőbe, gondoskodni igyekszik az aggkor szükségleteiről; ezenfelül sok ember, nagyravágyásból és szeretetből, nagyobb állást akar biztosítani magának és családjának; végül az iparosok – egyének vagy részvénytársulatok – rendszerint arra törekednek, hogy a nyereségből törlesszék gyári berendezéseket – nagyobbítsák és tőkéletesebbé tegyék, nehogy a versenytársak megelőzzék és leverjék őket.

A tőkegyűjtés e három rugója közül a kollektívizmus tőkéletesen megszünteti a másodikat, amely pedig a leg-hathatósabb; az elsőt csak meggyengített állapotban hagyja meg; a harmadikat tiszteletben tartja, de sokkal tértlenebbé teszi. A tőkegyűjtési erők tehát legalábbis féllével, sőt háromnegyedrésznivel gyengülnének.

Schäffle említi ugyan, hogy a kollektívizmus a takarékoskodóknak biztosítékot nyújt, és ezeket fogjuk is taglalni. De miután a kollektívizmus mellett semmiféle termelési eszköz sem képezhetne magántulajdont, miután a pénz eltűnne a forgalomból, arra az eredményre jutunk, hogy a megtakarított érték, melyről Schäffle beszél, mindössze az, hogy az egyén jogot szerezne arra, hogy aggkorában ingyen kap az államtól élelmezést; minden polgárnak – úgy, mint most minden tisztviselőnek – mintegy joga volna nyugdíjra; azonban az így értelmezett, így korlátozott megtakarított érték nem gyarapítaná

a nemzet tényleges tőkéjét, és a kollektivizmus mellett ezt a tőkét csak az állami tevékenység gvarapíthatná.

Tagadhatatlan, hogy a művelt népeknél, a mai gazdasági szervezetben, minden nap bizonyos együttes érték gyűl össze, melyről az egyéneknek és a kormányoknak alig van tudomásuk. Az utak, kikötők, könyvtárak, sétateretek, vízszabályozások, a bizonyos tartamra engedélyezett vasutak – eltekintve a közadósság törlesztésétől – olyan kollektív tőkét képeznek, mely igen jelentős lehet.

Lehet-e ezt az eljárást általánossá tenni olyformán, hogy a kollektivista államban pótolja az egyéni tőkegyűjtést, mely Franciaországban például évente $2\frac{1}{2}$ – 3 milliárdot hoz össze? A kollektivisták remélik, hogy ez a pótlás hathatós lehet.

Ahogy Schäffle írja:

A nemzeti termelésnek csak egy része az, mely nem oszthatna szét az egyének közt, az, mely általában a termelő igazgatóságoknak volna szentelve. E tőkének egy része visszaadódna a kollektív tőkéhez, a termelésre használt mennyiség pótlásául; egy másik részt a többi (nem egyenesen produktív) közintézet fenntartására fordítanák. A tőkének ez a része tehát az összes polgár javára válna, lehetőleg közvetlen természetbeli adót képezve, mely a magánjövedelmek szétosztása előtt foglaltatnék le. Ez a visszatartott tőke pótolná a mai adót, a közhasznú teendőkre fordítanák és a kollektív tőke állandó alapját képeznék.

Könyve egyik lapján Marx ezt az eszmét mellékesen és körülbelül így fejezi ki:

A közös termék társadalmi termék; e terméknek egyik része a termelésre használt tőke pótlására fordítatik; társadalmi marad; másik részét a társadalom tagjai fogyasztják, akik közt tehát fel kell azt osztani.

E mondások szerint a kollektivista állam tehát legalább fentartaná a nemzeti tőkét, olyformán, hogy visszaadná neki, amit a termelés által mennyiség vagy minőség tekintetében vesztett. Mondhatni, hogy a kollektivista állam még tovább menne és a termékekből, mielőtt kiosztaná az egyének közt, visszatartaná azt a kvótát, mely a nemzeti tőkének nemcsak fenntartására, hanem növelésére is szánva volna. Ez a lefoglalás, mely, úgy mondják nekünk, az adó és a kollektív józanság ténye volna, lehetne-e valaha olyan nagy arányú, mint a mai megtakarított tőke, melynek forrásai az emberi lélek leg-hatalmasabb erőiben rejlenek, mint az önfenntartási ösztön, a családi szeretet és a nagyravágyás? A válasz nem lehet kétes.

Schäffle ezt a kollektív tőkét igen helyesen az adóval asszimilálja; ezzel meg van mondva, hogy milyen nehéz lesz azt magas fokon hagyni. Ugyan hány állam van ma, amely erélyesen törlesztené adósságait, és a törlesztésre szánt összegek micsodák ahhoz a $2\frac{1}{2}$ – 3 milliárdhoz képest, amely az évente félretett tőkét képviseli Franciaországban?

A nemzet tőkéjének legnagyobb részét a polgárság kisebbsége gyűjti. Csak a kisebbségben van meg nagy mértékben az előrelátás, a családért való önfeláldozás, az áldozatkész nagyravágyás és az a jellemerő, mely megóvjaa az embert a mindennapi élet költsékezési csábításaitól. Ha Franciaországban a jövedelmek összege évenként 25–30 milliárd frankra rúg, és ha az egyéni jövedelmekből átlag

tíz százalék, azaz $2\frac{1}{2}$ – 3 milliárd tétetik félre, azt állíthatjuk, hogy ez utóbbi összeg négyötöde a jövedelmek egy harmadából kerül ki. A 25–30 milliárdnyi összegnek harmadából, 8–10 milliárdból, bizonyára kikerül a félretett $2\frac{1}{2}$ – 3 milliárddnak olyan része, mely 2–2.3 milliárdra rúg. A lakosság kis töredéke megtakarítja jövedelmének negyedét, harmadát, sőt felét, míg a lakók nagy többsége semmit se tesz félre, vagy pedig jövedelmének huszadrésztét. Márpedig a kollektivista államban ennek a többségnek lesz döntő befolyása. Ez a többség nem fog kivetkőzni gondatlanságából és tőle a kollektivista állam távolról sem fog annyit kihozni, mint a mennyit a magánkezdeményezés ma megtakarít. Ne mondják azt, hogy a mai társadalomban a nemzet nagy része csak azért nem tesz félre semmit, mert nincs mit félretenni. Nem! Azért nem tesz félre, mert nem szeret félretenni. Azok közt, akik legjobban takarékoskodnak, igen szerény birtokú parasztokat, igen csekély bérért dolgozó munkásokat, igen kis fizetésű tisztviselőket látunk, míg a legjobban fizetett párizsi munkások, akik naponta 7–8, 10, sőt 12 frankot keresnek, semmit se takarítanak meg.

Így tehát a kollektivizmus, mely a találmányok száma és terjedése tekintetében sokkal kevesebb kilátást nyújt, mint a mai verseny, a mai individualizmus, jelentős gyengeséget mutat a tőke anyagi felhalmozása szempontjából is.

Leggyengébb pontja éppen a termékek szétosztásánál mutatkozna, ahol pedig hívei a legtöbbet remélnék. Ez a kérdés két részre oszlik: melyik volna a szétosztás társadalmi törvénye, jogi formulája? Milyen volna a műszaki, a mechanikus eljárás? Mindkét kérdés egyaránt nagy zavarba hozhatja majd a törvényhozókat.

Foglalkozunk először is az elosztás társadalmi törvényével. Nem lehet afféle ruganyos és általános formulákkal beérni, hogy „mindenkinek a szükségletei, minden tehetségnek a művei szerint jusson.” A mi pozitív és tüzetesen boncoló fogalmaink mellett az ilyen általános formulákban kifejezett rendszert teljesen elitélnék. Louis Blanc ködös elméje beérhette az ilyen üres elvekkkel, de ezekhez nem alkalmazkodna semmi gazdasági szervezet. A felosztásra tiszta, szabatos törvényt kell találni, olyat, melyet önkény és tévedések nélkül lehet fogantatni.

A kollektivisták társadalmában nincs se munkabér, se nyereség; nincs más, mint egy társadalmi indenmitás, mely minden termelőnek kijár. De ki fogja megállapítani ezt az indenmitást? Nyilván az állam, mely az összes egyéni munkaadók helyét foglalja el, mely egyedüli munkaadó és minden versenytárs nélkül áll. És milyen elvek szerint fogja meghatározni az indenmitást? Ez a nagy kérdés. A feltétlen egyenlőséget visszautasítja, és méltán. De másfelől meg nem bízhatja a dolgot a saját szeszélyére vagy a tisztviselőkére.

Ma ez a társadalmi indenmitás létezik és különféle neveket visel, mint munkabér, havi vagy évi fizetés, kamat, nyereség. Meghatározza az összeget a kereslet és kínálat aránya vagy az egyes vállalatok eredménye. Ha ezek megszűnnek, ha a kereslet és kínálat törvénye hatályon kívül lesz helyezve, mert kínálkozni fog ugyan 37 millió kéz, de kereslet csak egyfelől lesz, egy munkaadó részéről, aki az összes termelési eszközökkel, az összes fogyasztási cikkekkel rendelkezik, milyen törvény szerint fog történni a felosztás, a korlátlan egvedáruság rendszere mellett?

A kollektivisták bármit állítsanak, bármilyen tudományos színezetű formulákkal áll is elő Marx, bármint

tapogatózik is Schäffle, rendszerükben mégsincs semmi-féle törvény a termékek felosztására. Ez rájuk nézve a bábéli torony; minduntalan ellentmondásokba keverednek; az őszintébbek végül félénken, suttogva bevallják, hogy nincs törvényük.

Eleinte ahhoz az elmélethez akarják magukat tartani, melyet Marx állított fel az értékről; de mihelyt szemügyre veszik az alkalmazásában mutatkozó következményeket, kénytelenek azt elejteni. Marxnak ez az elmélete azzal a formulával van kifejezve, hogy az értéket meghatározza „a társadalmilag szervezett munkaidő.” Mi az a társadalmilag szervezett munkaidő? Az a munkaösszeg, mely átlag szükséges, hogy egy tárgyat a mai termelési eszközökkel és módozatokkal előállítsunk; Marx szerint ez a munkaidő határozza meg a tárgyak értékét.

Lássuk, Schäffle hogyan kommentálja mesterét, Karl Marxot; a növendékek azok, akik a tant elemzik, kitágítják és kiveszik belőle a tartalmát.

Társadalmi munkaidő, mint értékmérő. Ezt az eszmét a legtöbb olvasó megfoghatatlannak fogja találni; sokan nem is hallottak felőle. Pedig ez az eszme a szocializmus igazi elméleti alapja. A szocialisták elméjében erősen meg is szilárdult, és Karl Marx, mikor fejtegeti, hogy a munka az érték tárgya és mértéke, egyenesen kijelenti, hogy ez az eszme az ő rendszerének sarkköve.

Okunk van kutatni, hogy ez a sarkkő szilárd-e; ha az megrendül, ha az tűnik ki róla, hogy rosszul egybekapcsolt heterogén anyagok halmaza, akkor bedől az egész épület, azaz az egész kollektívizmus.

Így folytatja Schäffle:

E rendszer szerint a termékek értékének lényege abban a társadalmilag szükséges munkában rejlik, amely által a termék előállításra kerül.

A termékek megjegecesedett munkát képviselnek. De értékük nem függ bármiféle munkától, hanem csak a *társadalmilag szükséges* munkától, vagyis attól a munkától, mely a műszaki ismeretek bizonyos állapota és a közszükségletek bizonyos egysége mellett átlag szükséges, hogy a termék egész terjedelmében előállításra kerüljön.

Ha pl. – így lehetne Marx eszméjét visszaadni – egy országnak 20 000 hektoliter búzára van szüksége, és hogy ezen mennyiség előállításához a (társadalmilag szervezett) munka 100 000 napja szükséges, akkor egy-egy hektoliter értéke $100\,000 / 20\,000 = 5$ társadalmilag megállapított munkanapot ér. Ez az érték megáll még akkor is, ha egyes egyének elég hanyagok voltak, és csak 10 vagy 20 egyéni munkanap alatt bírnak egy hektoliter búzát előállítani.

Képzeljük el, hogy minden termék, melyet folyvást gyártanak, a tapasztalat szerint szükséges társadalmi munka szerint becsültetik, és összeadás útján megtaláljuk azt a munkaidőt, mely társadalmilag szükséges, hogy az összes szükséglet előállításra kerüljön. Föltesszük, hogy 300 000 000 társadalmilag szervezett munkanap szükséges; ez – ha a munkanap 8 óra – 2 400 000 000 társadalmi munkaóra. Az egységes állami igazgatás alatt előállított szükséges társadalmi javak (melyek most versenyző tőkések vezetése alatt állíttatnak elő) összegezve 2400 millió munkaórát képviselnek, éppen annyi munkaórát, amennyit egymillió munkás egy év alatt tényleg dolgozik.

A munkaóra, az összes munkás együttes évi munkájának $1 / 2\,400\,000\,000$ -ed része volna az általános értékmérő, és a munkásoknak $2\,400\,000\,000$ -odrész értékegységeket lehetne és kellene kiszolgáltatni bizonyítványok, vagy munkacsekkek alakjában, hogy a munkások a köztárakban megvásárolhassák a kollektív munka összeredményét, amely úgyszintén $2\,400\,000\,000$ munkaórát képviselne.

Egy időszak munkájának összege – legalábbis általánosságban – mindig egyenlő volna ugyanazon időszak termékeinek összértékével.

A gazdasági hivatalok bizonyítanák a teljesített munkát, megállapítanák a termék értékét a termelési költségnek munkaidőben kifejezett ismert mértéke szerint, a bejegyzett munkáról csekket állítanának ki és ezekért a csekkekért kiadnák a termékeket a társadalmi munkaköltség mértéke szerint.

A lehető legvilágosabb harmónia uralkodik az érték ezen elmélete és a szocialisták azon törekvése közt, hogy az élvezet arányban álljon a munkával, hogy magánjövedelemként, jogos magántulajdonként a munkás a munkája eredményének egyenértékét kapja, hogy a tulajdon és a jövedelem az egyéni munkára legyen alapítva, és hogy egy harmadik egyén el ne kaparint hassa (amint az ma történik) az érték-többletet, vagyis más ember munkájának egy részét.

Köszönettel tartozunk Schöfflenek, hogy ennyi fáradságot vett magának a kollektizmus állítólagos felosztási törvényét így igazolni. De sajnos ez a magyarázat épp olyan gyermekekes, mint szőrszálhasogató, és sehogy sem állja ki a boncolást.

Ezt az elméletet, mely egyszerűnek látszik, még valahogy meg lehetne érteni, ha arról volna szó, hogy összehasonlítsunk két hasonló tárgy árát, vagy a fizetést, melyet egy s ugyanazon mesterségbeli két munkásnak meg kell adni. De ez az állítólagos elosztási törvény sok esetben még így is elégtelen volna. A példa, melyet Schäßle választott, megcáfolja az ő elméletét. Vajon száz hektoliter gabona előállítása mindenütt a társadalmi munkának azonos mennyiségét igényli-e? Nord megye dús síkságain száz hektoliter előállításához nem feleannyi, vagy kétszer kevesebb munka kell-e, mint a Cévennes, az Alpok vagy Pireneusok fennsíkjain? Ha fizetési mértékül a „társadalmilag szervezett munka” idejének azt az átlagát vesszük, mely száz hektoliter előállításához szükséges, akkor érdemén és szükségletén felül fizetjük a flandriai síkság mezei munkását, és érdeménél, szükségleténél kevesebbet adunk a közép-franciaországi fennsík mezei munkásának. És nemcsak a mezőgazdaságnál bukkanunk ilyen nehézségekre, hanem a bányáknál is. Egy tonna kőszén előállításához sokkal kevesebb társadalmilag szervezett munka szükséges az egyik bányában, mint a másikban, és ha az érték és a fizetés mértékéül az összes bányákban szükséges munka átlagát fogadjuk el, akkor az egyik bánya munkásai nagy előnyben részesülnek, más bányák munkásai meg nagy hátrányban.

A kollektivisták alaptévedése éppen abban a szűk definícióban rejlik, melyet Marx az értékről felállított. A termeléshez társadalmilag szükséges munka nem képezi és nem képezheti az érték mértékét. A mennyiségtanilag becsült munkán kívül sok más tényezőt is figyelembe kell itt venni, pl. a termelés természetes körülményeiben megnyilvánuló különbözetet, továbbá és főleg az emberi szükségletek folytonos változását helyben és időben.

Karl Marx formulája, mely hamisnak bizonyul már mikor a termékeknek csak egy nemét tekintjük, minden értékét vesztí, ha két különböző tárgyra, ha ezer, százezer különböző tárgyra, ha két különböző foglalkozású munkásra, ha ezer foglalkozási ág, vagy egy foglalkozási ág különböző válfajainak munkásaira akarjuk alkalmazni. A civilizációhoz okvetetlenül szükséges emberi foglalkozások nagy változatossága sehogy se fér meg ezzel az egyszerű törvénnyel.

Az az állítólágos „társadalmilag szervezett munkaidő” nem lehet az elosztás szabályozó rugója. A mai rendszer mellett a fizetés attól a társadalmi szolgálattól függ, melyet a termelő tett, melyet minden percben, minden külön esetrél szabadon becsül meg a közönséget alkotó millió és millió egyén összesége vagy egyik töredéke, és e becslésnél gyakran vajmi kevésbé veszik tekintetbe a „munkaidőt”.

„Az idő, uram, egészen mellékes dolog az üzletnél.” Lehet egyik tényezője az árnak és a munkabérnek, de bizonyára nem az egyedüli. Tényezők itt még a munka minősége és főleg a termékek sűrűn változó használati értéke.

Schäffle tágítani igyekszik Marx szűk formuláját, melyben a társadalom megfulladna. Hűtlenné válik a mester tanához, amikor azt írja, hogy „a gazdasági intézetek vezetése alatt a közös (társadalmi) termékek felosztása az egyének közt az egyesek munkájának társadalmi használati értéke mértékében foganatosíttatnék”, vagy amikor azt mondja, hogy a kollektívizmus mellett megszűnik a nyereség és a munkabér, és nem lesz más, mint „társadalmi indennitás, munkajövedelem, melyet a társadalom határoz meg a munka mennyisége és társadalmi hasznossága szerint.”

Ilyen ellentmondások mellett megszűnik minden tiszta fogalom. Ha csak a társadalmilag szervezett munkaidőről van szó, ez szűk fogalom, de körül van írva és meglehetősen tiszta. De ha Schäffle hozzáveszi a használati értéket., vagy a társadalmi hasznosság értékét, akkor lebontja azt, amit az imént épített. A korlátlan adminisztratív önkényt állítja fel elvként. Oh! Ha a munkaidőt a szó mennyiségtani értelmében veszik, ha mindenkinek munkanap vagy munkaóra szerint fizetnek, a felosztásnak ez a törvénye durva, elégtelen, civilizációellenes lesz, de hát törvény lesz. Az fog ugyan belőle következni, hogy a mérnök, a gépész, az egyszerű napszámos és a rongyszedő egyforma fizetést fognak kapni, sőt, hogy a mérnök kevesebbet kap, mint a többiek, mert a szellemi munka nem tarthat annyi ideig, mint a pusztai testi munka, de ha ez a törvény rossz is, legalább tudjuk, hogy a kollektivisták mit ígérek.

De még a legvadabbak is közülük vonakodnak a „társadalmilag szervezett munkaidő” kifejezését tisztán anyagi értelemben venni, pedig csakis ez világos. Akkor hát mivé lesz az a formula? Ha tekintetbe akarják venni a munka minőségét és társadalmi hasznosságát, akkor hova jutunk az önkény útjain? Kategóriákat és tarifákat kell felállítani; az embereket hivatalból egymás fölé helyezett sorokba kell osztályozni, hatóságilag ezer meg ezer fokot kell megállapítani; törvényben kell kimondani az egyenlőtlenséget és a fokozatok meghatározását a tisztviselőkre kell bízni.

A leleményes és őszinte Schäffle küszködik e nehézségek ellen, míg Karl Marx, aki a magas régiókban prédikál, nem is kegyeskedik azokat észrevenni.

Miután a társadalmilag szervezett munkaidő igen hiányos mérték, tekintetbe kell venni a munkáknak és javaknak hely és idő szerint való különleges műszaki értékét. Módosítani kellene a munkabéreket és árakat, holt a szükséges társadalmi munkaidő nem változna. Egy szóval, minden egyes esetben véteni kellene az általánosnak felállított szabály ellen. És Schäffle csakugyan szinte kétségbeesik; nagy őszinteséggel, mely halomra dönti az egész elméletet, elismeri, hogy Marx elmélete nem nyújt felosztási törvényt. Ezt a következő megkapó passzusban vallja be, melyet már egyszer idéztünk:

Nagyon bizonyos, hogy a szocialisztikus elmélet az értékről – amennyiben a javak értékének meghatározásánál csak a társadalmi költségeket veszi figyelembe és teljesen mellőzi a használati értéket, mely idő, hely és tárgy szerint változik – teljesen képtelen gazdaságilag megoldani az együttes termelés problémáját, melyet a szocializmus fölvetett. És amíg a szocializmus ebben a tekintetben nem fog pozitívabb formulát felmutatni, addig nem lesz jövője. Azt az eszmét, hogy a termékek igazságosabb elosztásához kell jutnunk – ennek az eszmének lehetséges hátrányait gyakorlatilag nem is lehet még megérteni – olyan termelési eljárás által, mely sok hátrány mellett gazdasági garactiákat is nyújt, azt az eszmét a szocializmus jószerivel nem fogja elfogadtatni, ha pedig erőszakhoz akar folyamodni, akkor még sok ideig várhat a sikerre.

A tudományos kérdés nem az, hogy a kollektívizmus erőszak vagy rábeszélés által iparkodik-e megvalósulni, hanem az, hogy van-e törvénye a javak elosztásáról; Schäffle beismerése szerint nincs, és ez a hiba nem olyan,

mely csak most létezik, de később megszűnhetne; gyökeres, belső baj ez, melyet semmi se fog kiirtani vagy enyhíteni.

Schäffle vallomása, mely elég világos, a könyvecske további folyamában még határozottabb alakot olt:

A társadalmi értéket (csereérték) nemcsak a költségek, hanem a változó használati érték szerint is kell meghatározni. Máskülönben a társadalom szükséglete és termelése közt olyan végzetes diszharmonia áll elő, melynek gonosz következményeit senki se bírná elhárítani. A szocializmusnak elsősorban ezt a pontot kell tisztába hoznia, melyet elméleti írói eddig nagyon is mellőztek lenézésből.¹

Nem lenézésből tették azt, mondjuk mi erre, hanem tehetetlenségéből. Akárhogy török is a fejüket, ha megszüntetik a magán termelést, a magán kereskedést, a kínálat és kereslet szabadságát, az áraknak hajlékony, magától működő mechanizmusát, a nyereségek, sőt a munkabérek változásait, akkor a kollektivisták arra kárhozzatják magukat, hogy a termékek felosztására nem lesz más törvényük, mint az, mely az összes ember brutális, feltétlen egyenlőségére van alapítva.

Egy jegyzetben és ezen jegyzet utóiratában Schäffle – utánozva a nőket, akikről azt mondják, hogy gondolatuk végső kifejezését egy utóiratban szokták megadni – szinte öntudatlanul, végleg megdönti azok illúzióit, akik azt hiszik, hogy a modern „tudományos szocializmus” olyan rendszer, melynek megoldásában van bizonyos határozottság.

---

¹ Schäffle, *Die Quintessenz des Socialismus*, 79. o.

Nehogy a fordítás vagy rövidítés által elferdítsük akár Karl Marxnak, akár a kommentátorának eszméit, szó szerint fogjuk idézni a kérdéses jegyzetet és utóiratot, bármily hosszúságú is az idézet. Arról szólván, hogy a szocialista elméleti írók nagyon is mellőzték az érték fogalmának tisztázását, Schäffle ezt jegyzi meg:

Ez történt több ízben az 1877. év folyamában a polémiában, mely a *Quintessenz des Socialismus* című mű fölött a *Vorwärts* című szocialista lap hasábjain folyt. Marx eszméjének a társadalmilag szükséges munkaidőről ez a lap olyan értelmezést ad, melynél fogva a „társadalmilag szükséges munka” kifejezésében benne foglaltatik az, amit én „használati értéknek” nevezek. Semmi ellenvetésem ezen értelmezés ellen, amely legalább elvben elismeri, hogy a szükségletek változása szerepet játszik a csereérték szükséges meghatározásában, amire súlyt fektettek. De két megjegyzést engedek meg magamnak.

A módot, mellyel én Marx eszméjét a társadalmilag szükséges munkaidőről felfogom, nem ismerhetem el tévesnek, mert ez az író egyenlő csereértékeknek nyilvánítja a tárgyakat, melyek egyenlő munkamennyiségeket foglalnak magukban, vagy amelyek azonos munkaidő alatt állíthatók elő. Sőt meg kell jegyezmem, hogy ha Marx helyeselné a *Vorwärts* értelmezését, akkor a társadalmilag szükséges munka által való értékmérés feleslegessé válna, mint a meghatározás gyakorlati alapja, mégpedig azért, mert a társadalmi munka költségeinek mennyiségébe beleerőszakoltatik egy második, teljesen autonóm tényező, a csereértéknek és nevezetesen a társadalmi használati értéknek meghatározása.

Nem kutatom, hogy Marx elismeri-e a magyarázatot, melyet az értékről szóló elméletének adnak, és ehhez tartom magamat: a társadalmi munkaköltségek és a társadalom szükséglete az érték meghatározásánál minden körülmények közt figyelembe veendő, mégpedig függetlenül, anélkül, hogy azokat össze lehetne keverni.

Utóirat. Jó lesz ezzel összehasonlítani azt a figyelemreméltó újabb magyarázatot, melyet Schramm adott az értékről szóló Marx-féle elmélet valószínű értelméről. (*A Vorwärts* 1877. évi 128. számában.) Schramm, a mondott elmélet összes híveivel egyetértőleg, azt véli mondhatni, hogy se Marx, se a szocializmus nem keresnek és nem látnak az értékről szóló Marx-féle elméletben semmiféle mértéket az elosztásra.

Ha a dolog így áll, akkor a polémiának nincs semmi értelme.

No lám! Most már tisztában vagyunk. De nemcsak a polémia az, aminek nincs többé értelme, hanem az egész „tudományos szocializmus”, amely bolondítja a világot.

Hogyan! Felállítanak egy társadalmi rendszert, melynek fő, sőt mondhatni, egyedüli célja módosítani a termékek elosztását a civilizált társadalomban. A rendszer leghíresebb képviselője, prófétája, kidolgoz egy formulát, mely szabatosnak látszik. Most jönnek az apostolok, és látják, hogy az a formula teljesen elégtelen, hogy azt nem lehet alkalmazni, és ha alkalmaznák, az éhséghez jutnánk, a legerősebb, leggyilkosabb gazdasági zavarokhoz, mert nem volna állandó egyensúly, szóval hatalmas káosz jelentkezne. Az éleslátás bizonyos mértéke észreveteti velük ezeket a következményeket; meghányják-vetik a mester formuláját és bevallják, hogy az elosztás

mértéke nincs meg benne. De a kollektivizmusnak nincs más célja, mint a javak elosztása, és ha erre, amint látjuk, nem ad törvényt, akkor micsoda hát a kollektivizmus? Bolondítása a naivoknak, misztifikáció, melyet a nép hiszékenységének kiaknázói gyakorolnak; felcicomázhatja magát minden elnevezéssel, ami neki tetszik, de egyet bizonyára megérdemel, azt, hogy *tudományellenes* rendszernek nevezzük. A szocialisták helyesebben teszik, ha megmaradnak az érzelmek világában; de ők átkalandoztak a tudomány világába, és sok fáradságuk kárba vész.

A szellemi foglalkozások, melyek lényeges kellékei a haladásnak és a civilizáció fényének, szintén zavarba hozzák a kollektivistákat. Megszüntetni, ha nem is az ügyvédeket, de legalábbis az orvosokat, a tudósokat, a művészeket, az írókat, vagy kinevezni őket fizetett tisztviselőkké, akik előírás szerint teljesítenék a rájuk rótt hivatást – ez a civilizáció hanyatlása volna. A jobb kollektivisták, akik azt akarják, hogy a szellemi szükségleteknek is legyen helyük a jövő társadalmában, meg akarják óvni e foglalkozások számára a szabadságot, mely bájt, erőt, sőt úgyszólván életet ad neki.

Ahogy Schäffle írja:

A munkákat és szolgálatokat, melyeket személyes jellegük miatt nem lehet centralizálni, mint az orvosi teendők, a művészet, a szabad versenyre lehetne bízni; a kliensek munkautalványokkai fizetnének; esetleg az efféle szolgálatoknál a magán indemnitást kombinálni lehetne a közfizetéseknek már meglévő rendszerével. Nagyon érthető ez a mód, mely által az egyének érdekelve volnának olyan foglalkozásokban, ahol a tőke nem játszik fényes szerepet.

Munkája egy másik helyén Schäffle ismét rátér erre az eszmére:

Ha azt vetik fel ellenünk, hogy a népnek közszükségletei is vannak, melyeknek az állam, a község, az iskola, az egyház stb. tesznek eleget, és hogy ennek következtében az egyes egyén nem kaphatja meg munkája teljes egyenértékét társadalmi termékekben, erre azt feleljük, hogy az ellenvetés csak látszólag alapos. Tegyük fel, hogy 300 millió munkanap termékének egy harmadát, azaz 100 millió munkanap termékét eleve lefognák közkiadásokra, akkor a 300 millió munkanapot teljesített termelők közt csak 200 millió munkanap termékét osztanák szét. De a dolgot így intéznék el: egy munkaóráért a munkaóra névértéke kétharmadának megfelelő csekket adnának, a fennmaradó egyharmadot közélvezetre, közszolgáltatásra fordítanák; ezek a harmadok képeznék az adót, a közterhet.

Ennek kapcsán kutathatjuk az elosztás mechanikus eljárását, mert ezt meg kell különböztetni az elosztás törvényétől, amely, mint láttuk, a kollektivista társadalomban nem létezik. Az az eljárás a lehető legnehezebb dolog, ami csak létezik, ha szabatosnak akarjuk. A pénzt, az átkozott pénzt, a kollektivisták feláldozták az erkölcsantitók és a nép előítéletének. Az ércpénznek az a nagy érdeme, hogy saját értéke van – miután csak nagy fáradtsággal állítható elő és korlátozott mennyiségben, ezért a bel- és külkereskedelemnek szilárd alapot ad. Azzal, hogy a külkereskedelemben mivel fogják ezt az alapot pótolni, a kollektivisták nem is törődnek. A belforgalomra nézve a következő eljárást eszelték ki. A pénzt helyettesíti az átlagos munkanapot képviselő csekk.

A társadalom beszolgáltatná a termékeket és kapna értük bizonyítványokat, melyeket a társadalmi munka igazgatóságának számviteli osztálya állítana ki a raktárigazgatóság számviteli osztálya címére, mint utalványt a teljesített munka fejében, előleget a munka leendő nyereségéből.

A kollektív termelés igazgatósága és a fogyasztók (munkabizonyítványok birtokosai) a pénz közbejövetele nélkül rendeznék el számláikat, a munka ideje és értéke szerint, a gazdasági hivatalok és zsróbankok közti kompenzációk rendszere által.

A pénzt mint értékmérőt a szocialista államban a munkanap átlaga képviselné; eszerint becsülnék a termékek értékét, eszerint vennék számításba a munkát a termékek elosztásánál.

A társadalmi munkanap mint értékegység a jogi becslés eszköze volna stb.

Munkánk egy előző fejezetében idéztük már Schäffle más megjegyzéseit ez elosztási eljárásról. Ha azokat újból elolvassuk, látni fogjuk, hogy ez a módszer milyen gyermekes:

A termékek elosztása úgy történne, hogy „a közraktárakban likvidálják ezeket a munkautalványokat”. Ha az utalványok és a termékek mennyisége nem vág össze, ha a számviteli osztály hibát követett el, ha a termékek bizonyos mennyisége megromlott, ha valamely termék iránt túlságos kereslet mutatkozik, és nincs elég termék a benyújtott utalványok becserélésére, akkor mit fognak tenni? Manapság a harmóniát, még mielőtt megzavartatnék, helyreállítja az árak egyszerű mechanizmusa. De ha az árak megszűnnek, vagy ha azokat a hatóság állapítja

meg, akkor miképp lehet majd helyreállítani az egyensúlyt a szükségletek és termékek közt? *Sehogyse.*

Az egész rendszer oda lyukad ki, hogy a hatóság maximális árakat állapít meg, melyek azonban szükségképpen változni fognak és a korrupciót vagy ennek gyanúját fogják eredményezni. A végső eszköz mégis az adagosztogatás, amint azt Schäffle szintén beismeri.

Az elosztási módozat a kollektivizmusban eszerint nem ér többet, mint az elosztási törvény, amely nem létezik és Schäffle, az ő szokott őszinteségével, méltán írja, hogy „ez a szocialista program leggyengébb, leghomályosabb pontja”. Valóban olyan gyönges és olyan homályos, hogy semmiféle okos ember nem járulhat hozzá ilyen rendszerhez, és semmiféle nemzet – hacsak némi kis gondja van még a jövőre – nem mehet bele olyan kísérletbe, melyet ilyen sűrű homály környez.

X. FEJEZET

Nemzetközi viszonyok a kollektív rendszer alatt

Hogy befejezzük a kollektivisták által javaslatba hozott szervezet taglalását, arról kell még röviden szólnunk, hogy a rendszer mellett milyen volna a fogyasztás, a pénzmegtakarítás, az öröklés, az állapotok egyenlő vagy egyenlőtlen volta, a polgárok szabadsága és végül milyenek volnának a nemzetközi viszonyok.

Először is, milyen szabályokhoz volna kötve a fogyasztás és milyen biztosítékokat nyerne? A termékek elosztása, azt mondják, úgy történne, hogy becserélnék a munkautalványokat a köztárakban. Kétségtelennek látszik, hogy ez nem járna sok bonyodalom nélkül, hogy a szabad kereskedelem hiányával a raktárak sokszor nem volnának elegendőképpen ellátva. Felesleges most hosszabban szólni ezekről a nehézségekről, melyeket már egy előző fejezetben jeleztünk.

A pénzt, az ércpénzt, melynek magában véve van értéke, mert megkívánják önmagáért, mert sok emberi munka rejlik benne, azt a pénzt megszüntetnék, azon ürügy alatt, hogy lehetővé teszi a javak túlságos felhalmozását. Azt kell tehát kutatni, hogy a munkautalványok nem-e vezetnének hasonló eredményre.

Ezeknek a munkautalványoknak egy jelentős hibájuk volna, mely mindig veszélyessé tenné a használatukat, ez pedig az, hogy önmagukban nem birtokolják az érték fő tényezőjét, azt t. i., hogy sok fáradságba, sok munkába kerülne az előállításuk. Egy lemez, néhány ív papiros és egy pár munkás nagy mennyiségben gyárthatja azokat. Míg a mai értéket korlátolt tárgyak képviselik, melyeket

nem lehet vég nélkül, költség nélkül gyarapítani, a munkautalványok gyarapítását nem korlátozná a gyártás nehéz és költséges volta, hanem csak a szigorú felügyelet, a közhatóságok pontos becslése. És a munkautalványoknál előállna az asszignáták lejtőjére való jutás irányzata. Azt mondják, hogy összegük matematikailag egyenlő volna egyfelől a munkások által teljesített munkanapokkal, másfelől az összes termékeknek munkanapok vagy munkaidő szerint becsült értékével. Nem fogunk itt arra utalni, hogy a kollektivisták milyen homályosan határozták meg az ú. n. munkaidőt, mely a fizetés alapját, mértékét képezné, hogy munkaidő nemcsak bizonyos számú órákat és percekét képvisel, hanem igen különböző más tényezőkből is alakul. De másfelől megtörténhet az is, hogy ezen utalványok összege meghaladja a termelt készlet értékét.

Ez a túltengése a munkautalványoknak két módon állhat elő és két rendbeli válságot okozhat, melyek éhséget, ínséget eredményezhetnek, haláleseteket vagy szűk adagosztást, vagy mindkettőt. Ez a túltengés helyi jellegű lehet, amennyiben egy kerületben, egy városban, egy községben vagy egy iparágban állhat elő, amelyben a kereslet növekedett; de lehet általános jellegű, ha a hatóságok, melyek emberfeletti számviteli munkát végeznek, egy dologban csalódnak vagy tévednek; előállhat egész egyszerűen az által is, hogy a termelt cikkek egy része megromlik, használaton kívül marad. Valószínű, hogy ezek a veszteségek jelentősebbek volnának a kollektivisták rendszer alatt, mint most, a szabad kereskedelem mellett. Az bizonyos, hogy a szabad kereskedelem, a kereslet minden ingadozásához képest változó árak hajlékony mechanizmusa folytán csakhamar helyreállítja az egyensúlyt a fogyasztás és a termelés közt; az adagosztásnak

egyedül hatásos és kedvező módját folytatja, azt, mely fokozatosan, rázkódás nélkül történik, az árak változása folytán. A kollektivisták rendszer mellett – miután az árak hajlékony mechanizmusa nem létezik, az áruk értékét a hatóság állapítja meg, mely csak hosszas értekezletek és ellenőrzési intézkedések után, tehát sok idővesztéssel módosítható – a munkautalványok minden, általános vagy helyi jellegű túltengése igen erős válságot eredményezne és a kevésbé eszes, kevésbé szorgalmas egyéneket az éhségnek tenné ki.

Akárhogy szeretnék is elkerülni, a kollektívizmus mégiscsak úgy élhetne meg, ha az adagosztogatáshoz folyamodna, amely nem is volna kivételes rendszabály, hanem normális eljárás. Az adagosztogatás! Ide jut el a kollektívizmus, és a rendszer hívei hasztalan állítják, hogy ez különbözne a legdurvább kommunizmustól. Idővel azzá válna.

Tehát mindenki annyi utalványt kap, amennyi „munkaidőt” tud felmutatni, és azokért az utalványokért a köztárakban tetszés szerinti árukat cserél be. De csak azokat a tárgyakat veheti, amelyeket az állam, az egyedüli egyetemleges termelő jónak látott előállítani, ami már nagyon korlátozza az egyéni szabadságot. Továbbá csak úgy vásárolhat, ha a termékeket ügyesen és pontosan osztották ki, és ha a raktárban, amelybe belép, meg van éppen az a cikk, melyet ő óhajt.

Miképpen használhatják fel az emberek a magánjövedelmüket e rendszer mellett? Schäffle szerint négyféle módon: maga fogyasztja vagy a családja (ami egyre megy); félretesz belőle valamit; átadja másnak, aki aztán visszafizeti (a javak közvetett felhalmozása); vagy végül ajándékba adja más embernek. Schäffle, aki hangsúlyt fektet arra, hogy a két szomszéd, a kommunizmus és a

kollektivizmus közt megmaradjon az áthághatatlan korlát, azt állítja, hogy a kollektivizmus a magánjövedelem szabad felhasználásának ezt a négy módját meg fogja engedni.

Láttuk, hogy a személyes fogyasztást miképp lehet korlátozni: ha az állam, az egyedüli egyetemleges termelő jónak látja csak a legszükségesebb cikkeket termelni, a szórakozási és más fölös cikkek gyártását pedig megszüntetni, akkor a személyes fogyasztás csak a mennyiség, de nem a minőség tekintetében változhat. Akinek módjában áll, az többet ehet, több ruhát, több bútort vehetne, de mindezek a cikkek körülbelül azonos minőségűek volnának. Igaz, hogy Schäffle nagy nyomatókai hangsúlyozza, hogy a fogyasztási, ruházati, bútorszati cikkek, műtárgyak, könyvek, utazási cikkek továbbra is magántulajdont képeznének. Ez lehetséges volna, de egy feltétel alatt, amely esetleg hiányozhatna, és ez az, hogy az állam, az egyedüli egyetemleges termelő hajlandó lesz a termelést úgy intézni, hogy a pusztá megéléshez feltétlenül szükséges cikkeken kívül legyenek fölösleges és fényűzési tárgyak is. Ha az állam erre rááll, akkor egyúttal rááll arra is, hogy az egyenlőtlenség az alább jelzett utak és módok szerint ismét helyreálljon és fejlődjön.

A kollektivisták, akik némileg törődnek azzal, hogy az általuk megkedvelt rendszer mellett meg legyen óvva az emberi méltóság, a társadalom jövője, azt állítják, hogy a pénzmegtakarítás megmaradhatna, akár az egyének szabadjára hagyva, akár az állam által biztosítva. A megtakarításnak egy korlátolt, tisztán anyagi módja tényleg mindig meg fog maradni, az t. i., hogy másnapra vagy a következő napokra félretesszük a kevésbé romlandó tárgyakat, pl. szentet, fát, bort, cukrot. Ebben a kezdetleges formában, a takarékoság működhet még a legszigorúbb

rendszer mellett is, ha az egyéneknek marad egy rejtkehelyük.

Attól tartunk, hogy a Schäffle által említett takarékoság nagyon fog hasonlítani ehhez a módhoz. Annyi bizonyos, hogy ez a megtakarított tőke, mely munkautalványokból állna, nem hozna kamatot. Egy ember, aki kevéssel éri be, akinek sok akaratereje van, ezt a papirt nem cserélné be árukért, hanem összerakná egy dobozba vagy átadná a hatóságnak, amely megőrizné és később visszaadná neki úgy, ahogy kapta, minden gyarapodás nélkül.

Milyen előnyt nyújtana az efféle takarékoság? Schäffle nem mondja meg nekünk, hogy a társadalom mit csinálna az aggastyánokkal, de a tan hívei által hangoztatott testvériségi érzelmek után ítélve bizonyos, hogy nem tennék ki őket az inségnek, nem hagynák őket a szomszédok terhére. A társadalom nyilván gondoskodna róluk, menházakban helyezné el őket vagy munkautalványok alakjában nyugdíjat szolgáltatna nekik. Akármilyen módozat szerint jutnának az aggastyánok a közellátásra való joghoz, akár segélyt kapnának, akár pedig visszafizetnék nekik a kötelező biztosítási összeget, melyet munkaképes korukban befizettek, annyi bizonyos, hogy az aggastyánokat, akik önként mitsem tettek félre, épp úgy látnák el, mint a többieket. Akkor mire való volna a személyes megtakarított vagyon? Hogy az állam által nyújtott kenyeret kissé meg lehessen édesíteni. De miután a kollektivistista állam, elveinél fogva, kénytelen volna meglehetősen bő segélyt nyújtani, másfelől pedig a társadalom, bizonyos idő múltával, nem termelne fölösleges fényűzési cikkeket, a takarékosági hajlam nagyon gyengülne, ha ugyan egészen meg nem szűnne. Egyes kivételes természetű emberekben, kikben meg van gyökerezve a jövőről való gondoskodás eszméje, talán

megmaradna, de a munkautalványoknak ez a félretervése, miután a kamat megszűnne, nem volna egyéb, mint a régi idők meddő gyűjtögetése, nem pedig új termelési eszközök teremtése. A társadalom elvesztené a haladás egyik legerélyesebb rugóját, vagy pedig az a rugó annyira eltompulna, annyira gyengülne, hogy mai erejének tizedrészével sem bírna.

Ami áll a takarékoságról, az áll az öröklésről is, mely Schäffle szerint megmarad. Az öröklés nemcsak magánjog, hanem egyúttal társadalmi erő; az egyén életének mintegy megnyújtása, mely arra ösztönzi, hogy több erőt fejtsen ki, mint amennyi a kurta élet fentartásához, szépítéséhez szükséges. Az öröklés a legbecsesebb fegyver a tétlenség legyőzésére. Azt mondják, hogy akik örökölnek, néha tétlenné válnak, az mellékes dolog. Ezt a télen időt sokszor tölti be az igazgatási munka, a szellemi foglalkozás, a mind erősebb, mind intenzívebb munka, melyet a tőkésnek, a birtokosnak ki kell fejtenie – hacsak hanyatlani nem akar – azon vállalatok körül, melyek a haladást képviselik, eltekintve attól, hogy ezen állítólag henylő osztály az, mely egészében véve legtöbb tőkét gyűjt, a társadalom részére a leghatalmasabb új termelési eszközöket szerzi be. Azok a javak és erők, melyek egyes dőre tékozlók örült pazarlásai folytán vesznek kárba, igen csekély mennyiséget képeznek a termékek és tőkék azon növekedéséhez képest, melyet az öröklésnek köszönhetünk. Még azok is, akiknek nincsenek szeretett örököseik, jobbra alkalmazkodnak a munka és a takarékoság azon szokásaihoz, melyeket az öröklés támasztott és tett általánosakká a modern társadalomban. Azt a tényt meg lehet figyelni, hogy az egyének egy csoportjában az utánzásnak oly általános ösztöne folytán az érzelmek és szokások, melyeket egy általános helyzet okoz,

meghonosulnak olyan embereknél is, akik bizonyos körülmények folytán nincsenek olyan helyzetben, mint a többiek; ezek is, az általános légkör reflexe folytán, úgy éreznek, úgy élnek, mint társaik.

Schäffle az öröklési jogot kegyeletesen fenn akarja tartani; védi. Csakhogy az öröklés nem volna más, mint az, hogy az apa átad a fiainak fogyasztási eszközöket, munkautalványokat. Arra nyilván nem gondolt, hogy az öröklésnek bizonyos veszélyes hatásai megmaradnak, de jótékony befolyása megszűnne. Az örökös kapna munkautalványokat, tehát megélhetne munka nélkül, fogyasztana anélkül, hogy termelne, de nem örökölné munkaeszközöket, bizonyos erőt, valami gyárat, amelyet megszeretne, mint szoktuk szeretni azt, amit örököltünk. Csak élvezeti eszközöket örökölné, nem termelési eszközöket. Az öröklés ilyformán elvesztené minden jó tulajdonságát; ahelyett, hogy erőt és kötelességet adna annak, aki a földön marad, csak élvezeteket juttatna neki. Így aztán ez az intézmény, mely olyan nagy mértékben járult hozzá a haladáshoz, csak a korrupció kútforrása volna ezentúl.

Miután a munkautalványokkal, a kamat nélkül való megtakarítással így pótolta az ércpénzt, a kollektivizmus azt hiszi – így mondják kevésbé durva képviselői – hogy kellően biztosította magát a társadalmi egyenlőtlenség helyreállítása ellen. Nincs többé se üzérkedés, se magánvállalat, se piac, se tőzsde, se ércpénz, se járadék, se magántőke. Most már csak bizonyos, hogy ilyen körülmények közt az egyenlőtlenség alaposan meg van szüntetve. Schäffle diadalmasan állítja, hogy meg lesz. Elismeri, hogy az átmeneti időben bizonyos mértékben megmaradna. A polgári osztályt t. i. nem akarja kárpótlás nélkül kisajátítani; váltság fejében fogyasztási cikkeket adnak

nekik „fullasztó mennyiségben,” de csak életfogytiglan, vagy bizonyos időre, pl. 75 vagy 99 évre. Az nem baj, hogy a teljes egyenlőség korszaka egy évszázadig késik. Egy bankár az ő tízmillió frankjáért munkautalvánvokat kapna, melyek nem kamatoznának, nem szolgálhatnának termelési eszközök vásárlására és csak 75 vagy 99 évig volnának érvényesek. Bizonyára nem kellene őt szánni, a fiait sem; csak az unokái vagy a dédunokái lépénének be a sorba.

Ilyen gyökeres átalakítást enyhébben nem is lehet már foganatosítani. De ha a polgárokat egész egyszerűen, minden kárpótlás nélkül, sajátítanak ki, amint azt a kollektivista tábor szélsőséges elemei akarják, az állítólag gyökeresen megszüntetett egyenlőtlenség csakhamar ismét előállna és majdnem olyan mértéket öltene, mint azelőtt.

Különös, de biztos jelenség az, hogy az egyenlőtlenség fokozatosan helyreáll minden rendszer mellett, melyet éppen az egyenlőtlenség elfojtása vagy kiirtása céljából hoztak be. Ez a növény sokkal életképesebb, sokkal mélyebben gyökerezik az emberi természetben, semhogy ki lehetne azt tépni az emberi természet sérelme nélkül.

A kollektivizmus, melyet Schäffle leír, igen alkalmas eszközöket nyújtana arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenség helyreálljon.

Az első rést a szellemi foglalkozások ütnék. Ezekről a kollektivistáknak igen határozatlan eszméik vannak, aminthogy nem jártak ők a végére semminek se. Schäffle nem tudja egészen határozottan megmondani, hogy a szellemi foglalkozások közhivatalokká válnának-e, melyeknek díját a hatóság állapítaná meg, vagy hogy azok szabadok maradnának-e; ő inkább az utóbbi rendszer felé hajlik. De akár szabadon fogják gyakorolni, akár

nem, a szabadságnál fogva, vagy pedig a szabadság elnyomásának orvoslatát képező csempészethél fogva az az ember, aki mint orvos, műtő vagy művész nagy hírnévnek örvend, munkautalványok alakjában is jelentős összegeket fog magának fizettetni. Igaz, hogy csak fogyasztási eszközöket kapnának, de roppant mennyiségekben. Egy előbbi munkámban ráutaltam, hogy a társadalom demokratikus szervezete, a közoktatás nagymértékű elterjedése igen kedvező előfeltételek arra, hogy kivételes tehetségű művészek, vagy szellemi foglalkozást folytató ritka tehetségek módfelett meggazdagodjanak. Itt már nem lehetne meggátolni az egyenlőtlenséget.

De még nagyobb részt nyit egy másik tény, és ez az, hogy a munkautalványok létezése lehetővé tenné a banküzletek, a kamatügyletek fokozatos helyreállítását, és ezt nem gátolhatná semmiféle tilalom, semmiféle büntetés. A középkorban megtiltották az uzorát, de az leleményesebb, ügyesebb minden szabályzatnál, egész csendben tovább ment a maga útján, dacolt a törvénnyel vagy kijátszotta.

A takarékos emberek, akik számításból vagy természetes hajlamból félretettek bizonyos mennyiségű munkautalványt, könnyen akadnának megszorult egyénekre, akiknek azokat kölcsönadnák; a kölcsönadó szükségképpen kikötne magának valami előnyt, valami értékpluszt, szóval kamatot, mert a kamat vele jár a kölcsön természetével (kivéve a könyörületből adott kölcsönt), hogy a kockázat kompenzálva, a tett szolgálat jutalmazva legyen. A törvény sújtó szigorral fenyegethetné a vétkeseket, de a becsület, a lelkiismeret arra kényszerítené, hogy visszaadja ne csak a kölcsönkapott összeget, de a kikötött pluszt is. Nemcsak a lelkiismeret és a becsület késztene erre, hanem az, hogy megóvja

jövőre is a hitelét, azaz a kölcsönvevési képességet. A törvényhozók, rendőrök, bírák tehetetlenek az ügyletekkel szemben, melyeket minden társadalmi szervezet megkönnyít és az emberi ész helyesel. A kamatra vett kölcsön a legfőbb segélyforrása azoknak, akik meg vannak szorulva, és ezek épp olyan kevésbé fognak attól elállni, mint a kölcsönadók. A középkori lombardok és zsidók utódainak száma légió lesz a kollektivista rendszer mellett. A kamatos kölcsönök rendszerének fenntartása a kölcsönkérőnek áll leginkább érdekében. És olyan társadalom sohase lesz, ahol egyes emberek bizonyos esetben ne óhajtanának kölcsönt felvenni; ha megszűnik a kamat, veszve van a kölcsönkérő. Már egy előző fejezetben láttuk, hogy abban a kis kollektivista társadalomban, melyet orosz mir-nek neveznek, a kamatos kölcsön, sőt az uzsora is mutatkozott és ott vannak a kölcsönadók, akiket a nép a „falu megevői”-nek (mirayéd) nevez.

A törvényes tilalmak dacára az egyenlőtlenség más formában is előállna, ez az árukkal való kereskedés. Noha minden adásvételnek elv szerint a köztárakban kell történnie, noha a jó embernek még az se lesz megengedve, hogy hatósági engedély nélkül pénzért kijavítsa szomszédja nadrágját, függönyét vagy szőnyegét, mégis kétségtelen, hogy az egész társadalom, vagy legalábbis a tevékenyebb része – összejátszván a tétlenebb résszel – előbb-utóbb folyvást csempészeteket, kihágásokat követne el.

Ki gátolhatja meg azt, hogy a takarékos magánember, aki munkautalványokat, tehát törvényes pénzt tett félre, ne szerezzen be olyan élelmiszereket, melyeknek áremelkedését előre látja, hogy otthon vagy egy rejtekhelyen ne tartogassa azt a készletet az áremelkedés idejéig és akkor el ne adja, mint ahogy ma szoktak csempészett dohányt

eladni? Nincs az a tilalom, inkvizíció, házkutatás, rendőri buzgólkodás, mely meggátolhatná ezt a tilos eljárást, mikor ez nem egyéb, mint a természetes törvények helyreállítása. Miután munkautalványokat lehet félretenni, miután ezekért szabott áron, korlátlan mennyiségben vásárolhat az ember a köztárakban minden tárgyat, amely neki tetszik, a takarékos, előrelátó embert ki fogja gátolni abban, ha eleve jelentős mennyiségben vásárol össze cukrot, kávé vagy más effélét? És ki vehetné elejét annak, hogy ő, az áremelkedés beálltakor, ezeket a cikket valamivel olcsóbban árulná, mint ahogy éppen akkor a köztárak árulják, mert hisz Schöffle megmondta nekünk, hogy azokra a cikkekre nézve, melyek iránt a kereslet és kínálat nagy változásoknak van alávetve, teljességgel lehetetlen egy változhatatlan egyetemes árat megállapítani a termelési költségek alapján. Bármilyen korlátlan hatalommal, bármilyen gyanakvó, drákói szigorral fog is fellépni a kollektivistá állam, azt nem fogja tudni meggátolni, hogy a cikkekkel való magánkereskedés suttymban újra meg ne induljon. A titkos kereskedés, a munkautalványokkal való cserebere és a kamatos kölcsön, melyeket hiába tiltanának el, a magasabb fizetés mellett, melyet a szellemi foglalkozást űző kiválóbb egyének mindig követelhetnének – ismét három olyan tényező volna, melyek az egyenlőtlenség érdekében működnek.

A javakat kizárólag háromféleképpen lehetne értékesíteni: uzsorakamatra kölcsönadni, árucikkkel titkos kereskedést űzni (termelési vállalatot a magánemberek nem kezdhethnének) vagy pedig azonnal fogyasztási cikkekre fordítani. Csakhamar jelentős különbség állna tehát elő azok között, akik javaikat azonnal elfogyasztják,

valamint azok között, akik javaik nagy részét az első helyen említett két mód szerint használnák fel.

Az állapotok egyenlőtlenségét három fő alagra lehet visszavezetni: bizonyos egyének fölénye a munkában való erély és ügyesség tekintetében; bizonyos emberek fölénye a mértékletesség, előrelátás és takarékoság dolgában; végül bizonyos kivételes lelkek fölénye a fásult köznép fölött a vállalatokban és üzérkedésben tanúsított hév és éles tekintet dolgában. Az állapotok egyenlőtlenségének ezen okait a kollektívizmus nem bírja megszüntetni; csak arra igyekszik, hogy elzárja, eltorlaszolja az utakat, melyeken ezek az okok működnek és hatnak. De teljesen ez sohasem fog neki sikerülni; az állapotok egyenlőtlensége annál nagyobb, minél szabadabb az emberi természet; teljességgel nem lehet azt megszüntetni, hacsak teljesen el nem fojtják az emberi természetet. Schäffle azt iparkodik kimutatni, hogy a kollektívizmus nem engedi meg az időszakonkénti osztozkodást; de ez sem szünteti meg teljesen az egyenlőtlenséget, amely az osztozkodási időközökön belül megmarad és sikkasztás, a javak eltitkolása által túléli még az új osztozkodást is. Az egyenlőtlenség kiirtásához nem elég az időközönkénti osztozkodás; szakadatlanul kellene osztozkodni; napról-napra, minden étkezésnél, minden ruházkodásnál kellene azt tenni. Az emberi szabadságot úgy kellene béklyóba verni, hogy többé sehogyan se mozgathasson.

Egyes kollektívista hajlamú írók tagadása dacára attól kell tartani, hogy az egyenlőség hajhászása folytán fel kellene áldozni az emberi szabadságot.

Milyen mértékű szabadságot hagynának az embernek a kollektívista társadalomban? A fogyasztási szabadság ténylegesen, sőt talán jogilag is elveszne, mert az állam, mint egyedüli egyetemleges termelő, az áruraktáraiban

csak olyan cikkeket tartana, melyeket ő tekintene hasznosaknak. Az embernek nem lehetne tetszése szerinti könyve sem, ha ez az államnak nem tetszik, mert az állam volna az egyedüli betűöntő, az egyedüli nyomdász, az egyedüli könyvkereskedő. A cenzúra öltött-e valaha ezt megközelítő mértékeket?

Mi lenne a többi nagy szabadságokból, melyek a modern civilizációnak olyan nagy fölényt adnak a barbár civilizációk fölött: a foglalkozás, a munka és a lakhely szabadsága? Nem lehet komolyan állítani, hogy a kollektivismus meghagyná azokat. Ezzel az utóbbi szabadsággal Schäffle többször foglalkozik úgy mellékesen.

A lakhely szabadsága – mondja – a közjognak az a formája, mely szabadjára hagyja a munkásnak ott keresni helyet, ahol a munkabér nagyobb. A definíció igen szűk, mert a lakhely megválasztásánál az embert nemcsak a nyereség tekintete vezeti, hanem sok más ok is: a személyes hajlam, az előszeretet egyik vagy másik város, egyik vagy másik klíma iránt.

Bármint áll is a dolog, a lakhelyválasztás szabadságának lényeges feltétele a lakás és a foglalkozás szabad választása. A középkorban a lakhelyváltozás nem volt szabad, mert a munka se volt az. Egyfelől a jobbágyosság, melynél fogva a pór a földhöz volt kötve, amelyet művelt, másfelől a céhrendszer, olyan társadalmi szervezetet képeztek, hogy az az ember, aki megváltoztatta volna a lakhelyét, minden kereten kívül álló, keresetmód nélküli csavargó lett volna.

Sokkal rosszabb volna a helyzet a kollektivismus mellett. A lakhely ki volna utalva, meg volna állapítva, ezt a rendszer logikája hozza magával. A rendszer legliberálisabb híve, az, aki a legtetszetősebben akarta leírni, így írt:

A lakások bérbeadása is megszűnne, mert a szocialista államban a házak és földek utáni járadékot teljesen eltörölnék, amint azt Baselben tíz évvel ezelőtt hirdették, és mert a lakásügybe csak úgy lehetne rendet és állandóságot hozni, ha a nép megszabadulna a házbér uzsoraterhétől és a lakásokat rendszeres összeköttetésbe hozná a foglalkozási helyekkel.¹

Hasztalan jelenti ki Schäffle másutt, hogy a lakhelyszabadság *talán* megmaradhatna; a rendszer szükségletei sokkal erősebbek, mint Schäffle jó szívének óhajai. Világos, hogy a lakhelyszabadság nem létezne, mert aki lakást akarna változtatni, annak új lakást kellene kapnia az államtól, az egyedüli háziúrtól.

Minden szabadságnak megvan a maga ára, amelyet pontosan meg kell adni; a lakhelyszabadság ára a házbér. Ha nem fizetünk több házbért, ha az államtól ingyen kapunk házat vagy lakást, és ha nincs is kiadó ház vagy lakás, akkor oda vagyunk kötve a hivatalos lakáshoz, mint az osztriga a kagylóhoz. Jóformán állami engedély kell hozzá, ha egy éjjelt a házon kívül akarunk tölteni.

Ha tudni akarjuk, hogy voltaképp mivé lenne a lakhelyszabadság, íme egy példa, mely tüzetes fogalmat ad róla. A mai francia hadszervezet mellett, ha egy katona más ezredbe, más helyőrségbe akarja magát áttetetni, erre először engedélyt kell kapnia az ezredesétől, azután az illető ezrednél vagy helyőrségben találnia kell valakit, aki vele cserél. Ha a két ezredes beleegyezik, akkor az áthelyezés megtörténhet. Így volnánk a kollektivisták rendszer mellett is. Ha az, akit az állam egy helységben elhelyezett, onnét el akarja menni, akkor abban a helységben, ahova menni akar, találnia kell valakit, aki hajlandó

---

¹ Schäffle, *Quintessenz des Socialismus*, 63. o.

vele cserélni – akkor aztán mindketten az illető közigazgatási vagy iparhatóságuk beleegyezésével lakást cserélhetnének.

Valóságos katonai rendszert, szigorú fegyelmet állítana a kollektivizmus polgári szabadságunk helyére. A kollektivisták hiába igyekeznek rendszerüket a rút zsarnokság vádjá alól tisztázni. Szervezetük szükségképpen következménye az, hogy az emberi személyt eltaposnák. A munkás rosszabb helyzetben volna, mint a középkori jobbágy, mert a jobbágy, ha bizonyos kötelezettségeket, bizonyos robotot kellett is végeznie, legalább rendelkezhetett a földjével és szabadnapjaival.

A kollektivista rendszer mellett még ez se volna. Csak egyetlen egy munkaadó létezne, az állam. Ha a munkás nem tud meggyezni a munkavezetővel, ha társai görbe szemmel nézik, elnyomják – ez pedig megeshet néha a legbecsületesebb munkáson is – ma ott hagyhatja a műhelyt, más városba mehet, sőt más mesterséget választhat. De mit fog tenni, ha nem lesz majd több munkaadó? Ha változtatni akar a helyzetén, az államtól kell engedélyt kérnie, melyet a helyi hatóság, a céhnek kinevezett vagy választott főnöke, vagy éppen a műhely tagjainak többsége adhat. Mily elnyomás! A munkás csak úgy hagyhatja el a műhelyét, ha valamelyik hatóság – egyéni vagy kollektív – neki ezt megengedi, kegyelemből, mint az áthelyezést kérő katonánál látjuk.

A munka kiosztásánál és átvételénél, a munkabér megállapításánál nem fogunk-e látni protekciót és önkényt, üldözést és bosszantást, mikor az állam az egyedüli munkaadó, akit a munkáscsoport főnöke képvisel? Ma a munkást biztosítja a visszaélések ellen a munkaadók közti verseny. És minél több munkaadó akad egy mesterségben, annál több tiszteletnek és szabadságnak örvend

a munkás. Ez a verseny védi meg a munkást. A nagy áruraktárak, a nagy társulatok nem szüntették meg, mert ha nincs is meg a verseny egy és ugyanazon iparágban, városban, megvan legalább a különböző városok, különböző foglalkozások közti verseny. A termelés mai szervezetében az egyes iparágak olyan közel állnak egymáshoz, hogy nem egészen lehetetlen az egyik iparágból átmenni a másikba. A gépészt, a mérnököt sokféle iparágban lehet alkalmazni. A költözködés pedig olyan gyakori dolog lett, hogy az a munkaadó, aki egy városban egyedül áll, ezért nem az egyedül lehetséges, nélkülözhetetlen kenyéradója azoknak a munkásoknak, akiket foglalkoztat.

A tény, hogy az egész országban az ipar és a kereskedelem minden ágában csak egy munkaadó létezik, gyűlöletes iga volna a munkásnak; nem volna semmiféle módja arra, hogy főnökeinek korlátlan hatalma alól kiszabaduljon. Erre azt fogják talán felelni, hogy ezeket a főnököket választani fogják. Ez csak növelné a bajt. A választás elvébe vetett hit kezd csökkenni; nem is volt sohase nagyon észszerű. Akit megválasztanak, azt rendszerint egy többség választotta meg és az hajlandó némelyeknek kedvezni, másokat meg elnyomni; ez az elnyomás és ez a kedvezés érdekében áll annak, aki a mandátum lejártakor újból meg akarja magát választatni.

Igen fontos kérdés továbbá – erre a kollektivisták nem is gondoltak, olyan keveset elmélkedtek a rendszeréről, amelyet javasolnak – a nemzetközi viszonyok ügye. Egy nemzet nem termelhet mindent; Franciaországnak más területről kell beszereznie a selymet – ha el nem tiltják – a gyapotot, a kávé, a kinint és sok más kellemes, hasznos, szükséges cikket. A kollektivista rendszer mellett hogyan fogják szabályozni a nemzetközi viszonyokat? A rendszer elvei közt semmit sem találhatunk, ami e

tekintetben lehetővé tenné a hathatós, vagy legalább ki-
elégítő szervezetet.

Három körülmény nehezíti leginkább – a kollektivistika rendszer mellett – a nemzetközi viszonyok szabályos működését: az első a szabad kereskedelem teljes megszüntetése; a második a behozatali többlet megfizetéséhez való fix eszköznek – ma az ércpénz az – a hiánya; a harmadik pedig az, hogy az erős nemzeteknek nagy érdeklükben áll hatalmukba ejteni a gyengébb nemzetek gazdasági eszközeit.

Mint ma, úgy akkor se lehetne el Franciaország azon idegen termékek nélkül, melyek közül néhányat fentebb megneveztünk; olykor, pl. rossz termés idején, idegen nemzetektől kellene vásárolnia a hiányzó gabonát, bort stb. A mai rendszer mellett ez a kereskedelem a legnagyobb könnyűséggel, folytonossággal, minden nesz nélkül megy a szabad kereskedelem által, amelynek a közhatóság fölött olyan fölénye van, amilyen van az életösztönnek a gondolkodás fölött. A kereskedelem idejekorán veszi elejét a válságoknak. Néha, főleg a kereskedelmi szerződések és vámtarifák miatt, nehézségek támadnak, sőt a nemzetek össze is vesznek. De a kereskedelmi szerződések csak bizonyos számú cikkekre, főképp iparcikkekre vonatkoznak; de a nyersanyagok, az élelmiszerek, szóval a cikkek nagyobb része vámmentesen jönnek be, vagy olyan szerény tételek mellett, melyek ritkán módosulnak.

Mennyivel több nehézséggel járnának, szinte tűrhetetlenekké válnának a nemzetközi viszonyok, ha az állam volna az egyedüli termelő! És ezek a nehézségek a tetőpontra hágnának, ha valamennyi állam a kollektivistika rendszer szerint szerveződne.

Valahányszor Franciaország az Amerikai Egyesült Államoktól gyapotot, petróleumot, gabonát vagy szalonnát venne, ez mindig a kormánynak egy politikai művelete volna, mely diplomáciai tárgyalásokat igényelne. Úgy volnánk Braziliával a kávé, Ausztráliával a gyapjú, Angliával a kőszén és vas miatt stb. Tisztán technikai szempontból óriási nehézségekkel járná a cseretárgyak meghatározása. A kozmopolita kereskedelem ügyes, hajlékony műveletei által eszközli ezt, más országokra szóló ércváltókkal kompenzálja az országot, amelytől sokat vesz, de amelynek keveset adott el. A nemzetközi kereskedelemben a kollektivista rendszer mellett a nehézségek még sokkalta nagyobbak, mint a belkereskedésben. Még egy nagy veszélynek is ki vagyunk téve, és ez az, hogy két kormány a kölcsönösen szállított áruk viszonylagos értékét illetően nem bír megegyezésre jutni. Mikor látjuk, hogy néha hónapokig, sőt évekig alkudoznak egy kereskedelmi szerződés miatt, elképzelhetjük, mennyi idő kellene ahhoz, hogy a francia kormány az amerikai kormánnyal megegyezzen a szükséges gyapot, petroleum és gabona mennyisége és ára, valamint a cserébe adandó áruk dolgában. A szállított tárgyak minősége, útközben történt romlásuk miatti felszólalások sokkal komolyabb dolgok volnának, mint most. Ami most per tárgya az egyes kereskedők közt és a rendes bíróság által elintézhető, az kormányok közti viszályok tárgyát képeznék. A csereviszonyba lépő kormányok közt nem szünnének meg a súrlódások, és a vitás kérdéseket miképp bírálhatnák el másképp, mint az államok ultima ratiója, vagyis a háború által?

A technikai nehézségek tömegesen merülnének fel a kollektivista államok közti kereskedésben. Hogyan fizetnék a behozatali többletet, ha ellenárú egyáltalán nincs,

vagy csak kevés, ami pedig sűrűn, sőt rendszeresen történne? Ne feledjük el, hogy a kollektivizmus megszünteti az ércpénzt, vagyis azt a valutát, mely a kicserélt érték mértéke s ekvivalense is. Ma a nemes ércek, verve vagy rudakban, elsőrangú szerepet játszanak a nemzetközi kereskedelemben: azok képezik a ballasztot, mely vezeti a kereskedelmet és nem engedi, hogy a véletlen játékvá legyen. Az arany – a többletek megfizetése végett – folyvást vándorol Londonból New Yorkba. vagy New Yorkból Londonba, sőt néha – mint 1884-ben – Londonból Melbourneba. Ércpénz, vagy legalább arany- és ezüstrudak nélkül, melyeket mindenütt elfogadnak az árúk egyénértékéül, a nemzetközi kereskedelmet elképzelni se lehet. Az nem lehet, hogy a külkereskedelemben megtartják az aranyat és ezüstöt, a belforgalomból még számúzik. Az arany az utolsó szuverén, melyet a kollektivizmus ledönt a trónról, ennek távozása után teljes az anarchia.

Az arany és ezüst mellett van még két igen leleményes és mozgékony mechanizmus, melyek a nemzetközi kereskedelemnek szilárd, szabályos alapot adnak: az ércváltóárfolyama és az u. n. nemzetközi értékpapír. Az ércváltóárfolyama, azaz a más országokra szóló váltók változó értéke az egyes nemzetek közti kereskedelmi viszonyoknak legbecsesebb fokmérője. Ez mutatja meg, hogy egyik nemzet nagyon sokat vesz-e egy másiktól, vagy hogy vehet-e tőle még majd tovább is. Ha az ércpénz és a kereskedés megszűnik, akkor ércváltó-árfolyam sincs és a nemzetközi kereskedelem egyszerűen iránytű nélkül marad. Az úgynevezett nemzetközi értékpapírok is igen megszokott és kényelmes eszközök, főleg válság idejében, a két ország közt való számlakiegyenlítéseket megkönnyítésére. A kollektivizmus mellett ez is megszűnik,

mert ez a rendszer megszűntet minden járadék címletet, részvényt, kötvényt stb. Ha az Egyesült Államoktól gypotot, Braziliától kávét vásárolt a francia állam és ezek nem akarnak tőle párizsi pipercikkeket elfogadni fizetésül, akkor mit fog nekik felajánlani? Talán azokat a híres munkautalványokat, amelyeket a kollektivisták valami lángeszű találmánynak tartanak?

Ha nem magánkereskedők, hanem kormányok fognak közvetíteni két ország közt, akkor a nemzetközi kereskedelem elveszti szilárd alapját, hajlékony, biztos mechanizmusát, megszűnik a műveletek gyorsasága, mely néha annyira szükséges, pl. ínséges években; amellett azt is kockáztatjuk, hogy a barátságos kereskedői viszonyt a folytonos fenyegetőzések és ellenségeskedések rendszere fogja helyettesíteni.

Azok a gyermekek, akik „tudományos szocialistáknak” mondják magukat, mindezeket a nehézségeket nem látták. Nem is gyanítja azokat egyikük sem; a kollektivista államok közti kereskedelmi viszonyok fontos kérdését még csak nem is érinti egyikük sem. Schäffle éles szeme sem veszi észre, hogy itt egy leküzdhetetlen akadály tornyosul fel.

A kollektivista rendszer mellett a nemzetek élete folyvást óriási veszélyben forogna. A kereskedelemben két óriási monopólium értekezne és alkudozne egymással. A monopóliumot gyakorló francia állam, ha ínséges éve volna, kénytelen a szintén monopóliumot gyakorló amerikai államtól azt a gabonamennyiséget kérni, amely ahhoz szükséges, hogy a franciák éhséget ne szenvedjenek. Ki tudja, hogy az a monopóliumot gyakorló állam, látván, hogy a franciák kénytelenek tőle minden áron vásárolni, nem-e követelne igen magas árat, és Franciaországot nem kényszerítené-e egy caudiumi iga alá? Az

ilyen monopóliumokkal szemben mi volna a biztosítékunk?

Azt fogják talán mondani, hogy az amerikai kollektivista állam mérséklettel fogja gyakorolni a gabonamonopóliumot, mert két-három másik kollektivista állam versenytől tart, melyek szintén árulnak gabonát, pl. a kollektivista indiai államtól, a kollektivista orosz államtól. De ezek a kollektivista államok a maguk fölöslege iránt talán más ínséges állammal alkudtak már meg, pl. Angliával. Azután meg ki nem érzi, hogy milyen lassan menne az, mennyi aggodalmat kellene átélni, amíg egy kollektivista állam diplomáciai úton megvesz valamit egy másik kollektivista államtól?

A kollektivista rendszernek volna még egy természetes következménye, amelyet azok a felületesen szemlélő kvintesszencia kedvelők, Marx és hívei szintén nem vettek észre, és ez az, hogy az erős államoknak roppant érdeklükben állna a gyenge államok gazdasági eszközeit hatalmukba keríteni.

Minduntalan felmerülnének a nemzetközi konfliktusok, mert az egyes nemzetek étvágya szörnyen növekedne. A szapora népek, melyeknek kevés a tőkéjük, terméketlen a földjük, mint pl. a német, az olasz nép, gyermekeik egy részét elküldik a gyérebb lakosságú, termékenyebb földű, nagyobb vagyonú országokba; így pl. a német, olasz, svájci kereskedők és munkások özönlenek arra az áldott földre, melyet Franciaországnak neveznek. Ez a szabad, folytonos beszivárgás szükséges ahhoz, hogy a nemzetek közti gazdasági egyensúly fennmaradjon. Ma ez a folytonos bevándorlás néha kis belügyi nehézségeket okoz: a belföldi munkások rossz szemmel nézik az idegeneket, akik versenyre kelnek velük és olcsóbb bérért kínálkoznak; néha egy pár exaltált hazafi kijelenti,

hogy nem vásárol többé olyan kereskedőnél, aki versenyző nemzet kebeléből származott; de ezek a súrlódások csak a felszint érik és nem járnak komoly következményekkel. Enyhíti azokat a kereskedés szabadsága: az, hogy a munkaadónak érdekében áll olcsóbb munkásokat foglalkoztatni, a fogyasztóknak érdekükben áll jobban felszerelt, kedvezőbb feltételeket nyújtó üzletekbe menni; ezek a magánérdekek nem engedik, hogy elterjedjenek az efféle civódások és nemzetközi civódásokká fajuljanak.

Hogyan fognak viselkedni ilyen esetben a kollektivisták kormányok? Az idegeneket ki fogják rekeszteni szerkezetükből? Ez valószínű. Vagy talán valami megfelelő részt fognak nekik juttatni. Mindkét esetben ropantul növekszik az állam felelőssége és mindenütt ott lesz a háború veszélye.

A kollektivismus elvben igazolja a gazdag és nem igen szapora nemzetek kifosztását a gyermekáldásban bővelkedő, de máskülönben szegény nemzetek által. Ezt fentebb eléggé kimutattuk. A kollektivismus tökéletlen elv, ha egy községre, egy kerületre, egy tartományra, egy nemzetre szorítkozik. Nincs arra semmi ok, hogy a francia nemzet a német néptől, az orosz nemzettől, vagy a skandinávoktól megtagadja a bordeauxi vagy bourgognei szőlők, a normandiai, vaoclusei és vari kövér legelők közös használatát. A magántulajdon jogköréből kilépve, a francia faj még a mérsékelt égaljt sem mondhatja a maga jogos kizárólagos tulajdonának. A kollektivismus csak úgy lesz következetes, ha nem szorítkozik egy nemzetre, egy kontinensre, hanem egy gazdasági kollektívításban öleli át az egész emberiséget. A kirghiznek joga van követelni, hogy buja völgyeinkből neki is juttassunk részt.

A nemzeti tulajdon ugyanarra az elvre van alapítva, amelyre a magántulajdon; ha emezt megszüntetjük, akkor a nemzetnek sincs létjoga; nincs jogcíme a betörő elenség ellen, mert más jogcímet nem hozhat fel, mint azt, hogy hosszú idők óta bírja területét és számos nemzedék fáradsága javította meg annak talaját; de ha ezek a jogcímek az egyénnél érvénytelenek, miért volnának érvényesek a nemzetekre nézve? Miért akarják a franciák a maguk részére lefoglalni a földet, amelyen tizennégy évszázad óta laknak, mikor itt csak 70 ember jut egy-egy négyzetkilométerre, holott Németországban száz jut és Belgiumban 180. A kollektívizmus igazolná a hódításokat, a folytonosan megújuló hódításokat. Nem-e világos, hogy a háborúk kitörésére sokkal több kilátás volna, ha az erős és számos népek, ahelyett, hogy csak a politikai uralmat keresnék valamely tartományban, azt tűzhetnék ki célul, hogy birtokba veszik a mezőket, gyárakat, gazdaságokat? Hogy van az, hogy az alapos gondolkozók, akik ezt a rendszert védik, nem sejtették meg ezt a következményét?

Így tehát a kollektívizmus nem mutathat fel módszert, mely lehetővé tenné neki a szabályszerű működést a belügyekben; nincs szabálya a nemzetközi kereskedelmi viszonyok rendezésére; végső soron pedig oda jut, hogy a gazdag nemzeteket a szegény népeknek prédának ajánlja fel. A kollektívizmus a nemzetiséget is épp úgy pusztítaná el, mint a civilizációt.

XI. FEJEZET

Zárszó: A fényűzés megszüntetése

Taglaltuk a kollektivizmus pozitív oldalát, amennyire Schäßfle és az iskola főbb írói sejteni engedik, amennyire átláthattunk a rá vetett diszkrét fátyolon. Részletes vagy összegező leírásaik különben nem voltak okvetlenül szükségesek, mert a rendszer eszméje elég egyszerű arra, hogy könnyen elképzeljük megvalósítása módját.

De nem rekeszthetjük be ezt a tanulmányt anélkül, hogy előtte ne szólánk egy kérdéstről, melynek a kollektivisták, úgy látszik, nagy fontosságot tulajdonítanak. Ez arról szól, hogy a munka új szervezete, a termékek új elosztási módja milyen megtakarításokat okozna, mennyi fáradságságtól kímélné meg az emberi fajt és mennyi szabad órát juttatna neki a boldog korszak kezdetétől fogva. Ezt a szép képet nemrég egy angol író, Wallace vázolta fel; Schäßfle egy fejezetcímet és néhány lapot szentelt neki; Jules Guesde, aki a városokat és falvakat járja be azt hirdetve, hogy azontúl naponta csak hat órát kell dolgozni vagy talán annyit se, kétségkívül szintén erre gondol.

Civilizációnkban csakugyan sok kárba vesztett munkát és fáradságot látunk, melyek az igazi szilárd jólét szempontjából meddőek. Ebben a méhkasban mennyi a tétlen here és – ami nem kisebb baj – mennyi a dongó légy, amely munkát vél végezni, pedig csak zavart és bosszúságot okoz! A hiú izgás-mozgás sokszor helyettesíti a rendszeres, termékeny tevékenységet és részben a termelés is elterelődik a céltól, melyre törekednie kell és mely abból áll, hogy gyarapítsa a valóban hasznos tárgyak számát.

A henyék eltűnnének és ezek, a felnőttek közt, minden régi, gazdag társadalomban állítólag milliós számra vannak. A henyéken kívül hány embert látunk, aki munkát végez, de meddőt! Mennyi ember a kereskedelem mechanizmusában! Milyen túltengése a személyzetnek! A tőzsde-emberek, a sokmindenféle ügynök, akik vetekednek egy-egy üzlet miatt anélkül, hogy bárkinek használnának, a tömérdek közvetítő, a nagykereskedők, akik odaállnak a gyáros és a vevő közé; azután a tömérdek „fél nagykereskedő” és kiskereskedő! Mily tömérdek eladási helyiség! Mennyi örült költség a kirakatokra és reklámokra! Mennyi tevékenynek látszó élősdiparagát látunk, míg egy hasznos iparágra bukkanunk! Ha egy normális élelmezési kerületben egy pékre van szükség, mindjárt öt-hat telepszik meg. Egy városban 1–2 biztosítási ügynök kellene, odaözönlik hús is, bajba kapnak az u. n. üzlet miatt és ok nélkül drágítják a költségeket. Azután mire valók a fényes üzletek, melyek csak a frivol emberek szeméit gyönyörködtetik! A világ tele van pótszereplőkkel és teljesen fölös költségkocozókkal.

Ha a kereskedelem nyüzsgő piacárói az ipar műhelyeibe lépünk, melyek szilárdabb alapon látszanak állni, ott is mennyi rosszul vezetett munkát látunk, amely nem elégíti ki jogos szükségleteket. A fölös, hiú fényűzési cikkek gyártása mennyi tért vesz el a hasznos cikkektől! Hasznos munkát végzőnek tekintik a munkást, aki annyi fáradsággal, annyi nélkülözés között keresi a gyémántot a Fokföld bányáiban. Hasznos munkásnak tekinti a népezakat is, akik a drágaköveket metszik, akik annyi gondal készítik a hintót a dúsgazdag bankár vagy a félvilági hölgy részére, nem különben azokat, akik pazarul festett szöveteket gyártanak, amelyekkel a milliomosok a bútorait és nejeiket ékesítik.

Pedig mindennek a munkának csak az a célja, hogy egy pár ember hiúsága legyen kielégítve. Így történik aztán, hogy a nemzet tevékenységének nagy része csak látzólag termékeny. Az a munka átalakul fölös játékszerrekké, ezer meg ezer „semmivé”, ahogy azokat a csecsebecséket igen helyesen nevezgetik. Franciaországban 200 000-re becsülik a csipkeverők számát, akik szegény gunyhókban, sivár padlásszobákban naponta 12–13 órát dolgoznak, hogy elkészítsék azokat a csinos szövötteket, melyek csak a hiúságnak szolgálnak. A hímzők száma talán nem csekélyebb. Vagy tán a kesztyűipar komolyan használ az emberiségnek, eltekintve attól, hogy télen megóvjuk a kezünket a hidegtől? És a férfimunkák közt mennyi van, amelyekről ugyanezt mondhatjuk! Azok az ébenfa-asztalosok, akik egy szép bútordarab előállítására százszor annyi időt fordítanak, mint amennyi egy egyszerű szekrény készítéséhez szükséges, a szőnyegszövők, a munkások, kik finom porcelánokat, gyönyörűen vágott kristályokat állítanak elő! És az a sok cseléd, akiket a parvenu-k szeretnek szobáikba állítani! Ez a sok állítólagos munka nem képviseli-e az emberi tevékenység elfecsérlését?

Néha, úgy mondják, még a mezőgazdaságot is elterelik természetes céljától. Ha nem tenyészténeken olyan lovakat, amelyeknek egyetlen céljuk egy kapzsi apa együgyű fiát a ligetbe vinni, akkor több marhát tenyészténeken. A finom, drága gyümölcsöket csak a szükséges élelmiszerek rovására termesztik. A nagyon keresett minőséget fel kell áldozni a hasznos mennyiséget. A chateaulaffittei vagy a chambertini szőlőkben háromszor vagy négyszer annyi hektoliter teremne, ha beérnék a közönséges borral és nem hajhásznák „a királyok asztalaira és

az istenek oltáira” szánt finom italokat.¹ Mennyi gondot, mennyi trárgyát igényel a finom gyümölcsök termesztése! Mennyivel hasznosabb volna, ha azt a sok gondot, azt a sok trágyát arra használnák, hogy a természet viszonyainak megfelelő közönséges főzeléket termesszenek.

A vagyonok egyenlőtlensége, mely a szükségletek különféleségét idézte elő, a termelési erő nagy részét meddővé teszi, az igazi emberi szükségletek szempontjából. Innét van az, hogy John Stuart Mill kifejezése szerint, a hatalmas és leleményes gépek, melyek feltalálásával annyit kérkedik ez a század, egy ember munkáját se csökkentették. Hanem aztán ez az elszomorító látvány szép kilátást nyújt arra nézve, hogy mit végezhet az értelmes reform. Ez teszi lehetővé a kollektivistáknak azt állítani, hogy az emberiség munkáját felére csökkenthetné anélkül, hogy mostani jólétéből csak egy szemernyit is veszítene.

Egyébiránt tagadják, hogy a finom ízlést teljesen megakarnák szüntetni. A fényűzés meg fog maradni, de nyilvános jellegű lesz. A márványt, az aranyozást, a drága szöveteket nem fogják száműzni, hanem fenntartják a középületek számára; a kollektív fényűzés egyes példányai ott lesznek nem csak a fővárosban, hanem a megyék és járások székhelyein. Miután templomok nem lesznek – ezeket az új tan kárhoztatja – az iskolákban és ezek melléképületeiben fogja a társadalom kifejteni ezt a fényűzést. A község számára fenntartva ezek a ritka tárgyak tízszerre kisebb számban létezhetnek, mégis gyönyörködtetni fogják az emberek szemeit és üdíteni a lelkeket.

---

¹ *Regum mensis, arisque deorum* [A királyok asztalaira és az istenek oltáira]: ez a felirat díszeleg a híres médoci chateau d'Issau-n. A felirat második része már nem igaz és az első sem az.

Ezt a csábító képet tárja elénk a kollektívizmus. A ma kárba vesző óriási munka megtakarítható, és ez bőven kárpótolna bennünket, ha a termelés bizonyos pontjain a kollektívista rendszer a mai egyéni termeléssel szemben hátrányban volna.

Schäffle egyik fejezetének ez a címe: „Meggzűntetése az árukereskedésnek, a piacnak, a hirdetésményeknek és reklámoknak!” Ez bizonyára megható. A szerző elég diszkrét, hogy kis könyvében nem terjeszkedik ki bővebben erre a kérdésre és csak néhány általános megjegyzésre szorítkozik, pedig az egész kollektívista elméletből ez az a rész, mely a legkevésbé frivol érveket foglalja magában.

Ahogy Schäffle írja:

Hasonló módon még sok más dolog fog eltűnni. A hirdetések és kirakatok ezen költséges divata, a szörnyű drága boltbérek, mindez meg fog szűnni, velük együtt a nagy és kiskereskedés, a kereskedelmi verseny, a meddő és élősdi közvetítők. Látni való, hogy az átalakulás alapos lesz.

Jóval a modern szocialisták előtt jelezte már a most is dívó kereskedelmi szervezet e hiányait egy szocialista, akinél az erős, buja képzelet nevezetes megfigyelő tehetséggel párosult, és ez Fourier. Ő néha utópiák felé hajolt, de néha józanul szólt és jelezte, hogy a termékek elosztásának ezt a gépezetét miként lehetne javítani. Bizonyos mértékben a nemzetgazdasági írók is elfogadhatják az ő nézeteit.

Mi is azt hisszük, hogy a mai gazdasági társadalom gépezete, mely átalakulóban van és a kisipartól most megy át a nagyiparhoz, sok haszontalan kereket tartalmaz. A

múlt századbeli rendszernek sok fölösleges romja maradt meg. Franciaországban gyakran látjuk ezt.

Előadásaimban, könyveimben, hírlapi cikkeimben sokszor hívtam fel a közfigyelmet a francia kereskedelem kezdetleges, elmaradt szervezetére, a kerekék fölösleges számára, a kárba vesztett fáradságra, a termelés elégtelenségére és az árak drágulására, eme szervezet következményeire. Más országok, pl. Anglia e tekintetben előbbre haladtak. Az bizonyos, hogy a minden rendbeli közvetítők nagyon fölösleges számmal vannak. A gyáros és a fogyasztó közé sok ember furakodik, aki csak sürgölődik, de voltaképp mit sem termel. Kiszorulhatna sok nagy és „félnagy” kereskedő anélkül, hogy a társadalom ezt csak legkevésbé is megérezné. A nagy áruraktárak megtették már a társadalomnak azt a megbecsülhetetlen szolgáltatást, hogy a ruházati és a bútorkereskedés terén csökkentették azon henye kiskereskedők túlságos számát, akik elárasztották a kereskedelmi mechanizmust és elterelték kezeiket és tőkéiket a termeléstől.

Az élelmiszerek tekintetében a mézárosok és pékek túlságos száma okozza, hogy – kiváltképp a nagy városokban – az árak drágulnak és a fogyasztónak a gabona és a marha előállítási költségének csökkenéséből nincs meg az a haszna, hogy a kenyér és a hús olcsóbbá válna. A verseny, mely ezen a téren még az első fázisban van, anarchicus módon működik és ahelyett, hogy olcsóságot akarna, drágulást idéz elő. Ezt bebizonyítottuk a párizsi pékekről. Ha a párizsi lakosok a kenyér kilogrammjáért 35–40 centime-ot fizetnek, holott a gabona árának és a rendes előállítási költségnek 30 centime felelne meg, ez onnét van, hogy a pékek száma túlságos és napról-napra szaporodik.

Ebből nem az következik, hogy szükséges vagy célszerű volna a kenyér vagy a hús árát hivatalból megállapítani, törvények vagy rendeletek által meghatározni a mészárosok vagy sütők számát, vagy éppen ezeket az ügyeket állami egyedárúság tárgyává tenni. Korántsem. Minden egyedárúság belső hibában szenved, a drágaság és a rossz kezelés csíráját hordja magában, amely csak lassan fejlődik. Az egyedárúság ígéretei mindig ámítanak. A bajok, melyeket felemlítünk, csak ideiglenesek; a verseny első fejlődése a kereskedelmi pályák személyzetének elszaporodását és a termékek drágulását eredményezte, de a további fejlődés hasznos koncentrációt és árcsökkenést fog előidézni. Csak szabadságra és tapasztalatokra van szükség, hogy a verseny befejezhesse a maga művét. Amit Franciaországban a kereskedelem bizonyos ágaira nézve a nagy áruraktárak előidéztek, amit a Duval-féle étkezőhelyiségek tettek, amit Angliában a nagy kooperatív szövetkezetek tettek sok élelmiszer tekintetében, azt a szabadság és a tapasztalás megteszi Franciaországban is és minden országban. Egy nemeslelkű és eszes férfiú Párizs közelében már 1884-ben felállított egy nagy gyárat, mely a kenyér kilogrammját 30 centime-ért adja. És e reformokból a társadalomnak nemcsak az a haszna lesz, hogy majd alább szállnak az árak, hanem az is, hogy sok egészséges ember, aki a termékelosztás apparátusában lábatlankodik, előbb-utóbb kénytelen lesz a termelők közé menni, így aztán lassanként, rázkódás nélkül helyre fog állni a némileg megzavart egyensúly azon emberek közt, akik az élelmiszereket vagy az ipari készítményeket ténylegesen termelik, és azok közt, akik ama cikkeket és készítményeket eladják vagy forgalomba hozzák.

A nagy áruraktárakat vakon megtámadják, mint mindent magukhoz kaparító ellenségeket, pedig azok fölöt-
tebb hasznos funkciót teljesítenek és hozzájárulnak a
társadalmi erők leggazdaságosabb, legcélszerűbb szerve-
zéséhez. Ha diadalmaskodnak, csökkenteni fogják azon
hiábavaló költségek mennyiségét, melyek a boltok túlsá-
gos számából, a kirakatok eszeveszett fényűzéséből ered-
nek és méltán képezik a szocialisták bírálatának tárgyát.
Ha a nagy áruraktárak maguk díszítéséül megtartják a
berendezés fényét, azt nem kell sajnálni; az a fény, ha egy
pár nagy intézetben van összpontosítva ahelyett, hogy
ezer meg ezer kis üzletbe volna szétszórva, sokkal keve-
sebb munkát képvisel; azután meg ez a munka nem vész
kádba, mert ezek a fényes kirakatok úgyszólván nyilván-
os dísz képeznek, mely minden embert gyönyörködtet
és megszünteti a városoknak azt a hideg, egyhangú, két-
ségbeejtő külszínét, melyet az egyforma házak szakadat-
lan sorozata szokott mutatni a szemnek és a léleknek.

A kereskedelmi pályák és a szellemi foglalkozások el-
árasztása a valóban termelő foglalkozások rovására rész-
ben ideiglenes oknak tulajdonítandó, a válságnak, me-
lyet az idézett elő, hogy az elemi oktatás a nép közt, a kö-
zép- és felsőoktatás a középosztályban egyszerre annyira
elterjedt. A régi érzelmek túléltek a már megszűnt állapo-
tot és tévedésbe ejtik az embereket olyan tehetségek
hasznossága fölött, melyek azelőtt ritkák voltak, ma
azonban szinte általánosak.

Amikor még a falvakban nem igen voltak iskolák és a
létezőkbe is kevesen jártak, akkor az az ember, aki meg-
tanulta az írás könnyű mesterségét, tudott hibátlanul
számolni és jól ismerte az anyanyelvét, önmegalázásnak
tekintette volna megfogni az eke szarvát, asztalosságot
tanulni vagy gyárban dolgozni. Az ember, ki az ismeretek

lépcsőzetén magasabbra emelkedett, gondos irodalmi nevelésben részesült vagy meglehetősen értett a menyiségtanhoz, természettanhoz, vegytanhoz, erőműtanhoz, azt hitte, hogy tehetségéhez, hosszas tanulmányaihoz csak a társadalom legfőbb szerepei méltók. Ezek az érzelmek ma is megvannak, pedig az ok, mely azokat szülte, a tanult emberek gyér volta, teljesen megszűnt. Innét van, hogy a lakosságnak egyre jelentősebb része idegenkedik a mezei munkáktól, a kézműves foglalkozástól, és hogy olyan ijesztő mértékben szaporodnak el a mindenféle hivatalnokok és kereskedők. Az elemi oktatás olyan közönséges dolog lett, hogy – mint az ezüst frank, mely Nagy Károly óta elvesztette súlyának 79/80-ad részét – a régi pénzértéknek csak igen csekély részét képviseli annak a számára, aki megszerezte. De a tömeg ezt a változást még nem akarja észrevenni és nem akar hozzá alkalmazkodni.

Két más ok is elősegíti ezt az eredményt, hogy t. i. sok embert önteltté tesz, eltereli őket a valóban hasznos munkától és a kereskedelmi pályára vagy a szellemi foglalkozás mezejére vezet, ahol fölöslegesek és károsak. Ez a két ok: demokratikus szervezetünknek újdonsága és az, hogy minden nap több és több ember kezébe jut a tőke.

Még csak most lettünk demokratikus társadalommá: örökösen halljuk hangoztatni az egyenlőség elvét, szemünket elvakítja az a bűvös szó, mely balgatagon ott pompázik minden középületen. Ezért a franciák azt hiszik, hogy mindegyiküknek ott kell állnia egy színvonalon a társadalom legelőkelőbbjeivel; lenézik a szerény foglalkozásokat, amelyek mellett születtek, szerencsét próbálnak, abban a reményben, hogy a legmagasabb polcra fognak eljutni. Nem veszik észre a különbséget a tisztán erkölcsi egyenlőség közt, melyet a társadalom

igyekszik napról napra megvalósítani, és az anyagi állapotok egyenlősége közt. Nem utópia az erkölcsi egyenlőség, vagy egy ezt megközelítő állapot felé törekedni; de az anyagi egyenlőséget az emberi társadalom sohasem fogja megvalósíthatni, habár valamikor kevésbé távol leszünk is tőle, mint ma.

A tőke elszaporodása hasonló hatást idéz elő. Ma tetemes számban akadnak emberek, akiknek 50–100 000 frankjuk van, és igen sok egyén van, akik összetakarítottak 8–20000 frankot. Azelőtt, mikor a kisipar rendszere uralkodott és nagy volt a mesterek, műhelyfőnökök száma, az ilyen vagyon megengedte az embernek, hogy autonóm munkás legyen; így nevezik a mai szocialisták zsargonjában azt az embert, aki önállóan folytat ipart vagy kereskedést. Ma már nem ritka dolog az ekkora vagyon és a nagy ipar koncentráta a munkát; de a lakosság egy része megmarad a régi érzelmek mellett; akik a fent említett vagyonnal rendelkeznek, mely azelőtt jelentős volt, de ma már mindennapi dolog, nem akarnak munkások, bérlők, munkavezetők lenni, hanem új üzleteket nyitnak a városokban. Így aztán a termelés elveszti a kezeket, melyekhez joga volna, a forgalom apparátusa pedig el van lepve fölösleges és költséges közvetítőkkal. A nagy vagyonok, melyeket egyes kereskedők a gazdasági újjászervezés időszakában szereztek – ami most már ritkább dolog, a kedélyekre szintén nagy csáberőt gyakorolnak, ami növeli a föntebb jelzett okok hatását.

Ezért van az, hogy a mai társadalomban, főleg Franciaországban, annyi erő vész kárba. Ez bizonyára mindig meg fog történni, de mindig kisebb és kisebb mértékben. Az okokat, amelyeket az imént felsoroltunk, nagy részben ideiglenesekként lehet tekinteni. Az ember, akinek szép írása van, aki számolni tud és tűrhető jó lábon áll a

helyesírással és a mondattannal, egyre jobban észre fogja venni, hogy ezeknek a képességeknek, melyek olyan hétköznapiak lettek, mint a levegő, amelyet lélegzünk, már csak gyenge pénzértékük van. A tisztviselők keserves sorsa, sok csalódása arra fog szolgálni, hogy ezentúl kevesebben tóduljanak erre a pályára. A kiskereskedőknek is ez lesz a sorsuk; miután a legtöbben képtelenek lesznek meggazdagodni vagy csak meg is élni, ez el fog riasztani sok embert, aki példájukat követni szándékozott volna. Az érzelmek és szokások lassanként alkalmazkodni fognak az új társadalmi légkörhöz. Az emberek, még ha iskolázottak lesznek is, rá fogják magukat szánni, hogy egyszerű munkások, szántóvetők, sőt napszámosok legyenek. A képzettség csak azt a befolyást fogja gyakorolni, amelyet gyakorolnia kell, amely lényegét képezi, de nem függ össze a társadalmi helyzettel; felemeli a lelket, a benső élvezetek új forrásait nyitja meg, vezető lesz az életben, de szokásos, általános mértéke nem fog jogcímet adni az embernek más hivatásra, mint arra, hogy kézimunkás legyen. Ugyanígy leszünk a tőkével. A kis vagy középszerű tőke birtokát nem fogják jogcímmnek tekinteni az illető egyének arra, hogy kivonják magukat az alárendelt foglalkozás alól. Köznapi dologgá fog válni az, hogy fiatalemberek, akiknek van egy pár ezer frankjuk, egyszerű munkások lesznek, akár csak azok, akiknek semmijük sincs. Így aztán a társadalom, természetesen, fokozatosan olyan átalakulást fog átélni, melynek nagyobb gazdasági és erkölcsi hordereje lesz, mint azoknak az átalakulásoknak, melyeket rá akarnak erőszakolni.

Az, hogy még a kicsiben való eladásnál is helyettesíteni fogja a nagykereskedelem a kiskereskedelmet, és főlegessé válik a kereskedők létszámának egy jelentős része, már csak idő és tapasztalat kérdése.

A részvénytársulatok fejlődése és a kooperatív szövetkezetek fellendülése azon a téren, ahol tevékenységük komoly alapon nyugszik és megfelel a gazdasági viszonyoknak, bizonyossá teszi, hogy a fölösleges kerek nagy részben, vagy talán teljesen meg fognak szűnni. A kollektivizmus e tekintetben mit sem ígérhet, amit a mostani társadalmi szervezet hajlékonysága még jobban ne tehetne meg.

Hátra van a kollektivizmus másik nagy ígérete: az, hogy lemond minden fölösleges termelésről és a termelést csak a valóban hasznos cikkek felé tereli, aminek eredménye az lesz, hogy vagy jelentősen gyarapodik ezen cikkek mennyisége, vagy tetemesen rövidül a munkanap.

Elismertük, hogy a mai termelés összességében sok frivol cikk van, melyek nem bírnak fontossággal és melyeknek előállítása úgyszólván visszaélés az ember munkarejével és értelmi tehetségével. Ez már ősrégi megjegyzés. Minden korszak erkölcsoktatói és szónokai kikeltek a fényűzés ellen, ami könnyű és gyermekes feladat.

De bármilyen erkölcsileg vétkes túlzásokra ragadás a fényűzés, vajon önmagában véve csakugyan olyan káros dolog? Proudhon józanabb bölcsésznek mutatta magát, mint a modern társadalom fényűzőségeinek vad üldözői. Bizonyos esetektől eltekintve, a fényűzés magában véve nem érdemli meg a rá szórt nagy átkokat. Ha nem is volna más érdeme, mint az, hogy bizonyos változatosságot hoz a társadalmi életbe, ösztökéli a jó ízlést, ébren tartja a lelket, jobb helyzetért való küzdelemre biztat, már akkor is joga volna arra, hogy a társadalom ki mondja rá a „nem vétkest”. Ha néha áldozatokat ejt, hébe-hóba bántja a szemet, megbotránkoztatja a kedélyeket, másrészt viszont annyi embert örvendeztet meg.

olyan szépen rántja ki őket a hétköznapiság egyhangú fásultságából, hogy a kivételes hibákért legalább kárpót-
lást nyújtanak az általános előnyök.

Egyébiránt hol kezdődik és hol végződik a fényűzés? A mezőgazdasági termények közül már a szamóca és a barack is fényűzés, vagy csak a nehéz bordeauxi? A kevésbé finom, de gondosan kezelt borokat, melyeket „polgáriaknak” neveznek, már nem éri a luxus sújtó neve? Az alençoni csipke fényűzési cikk; a calaisi tüll is az? Az indiai kasmír luxustárgy: a francia kasmír nem az? A művészileg faragott bútor kétségkívül luxuscikk, de a nagyjából, durván díszített bútordarab fel van mentve a fényűzés sújtó vádjá alól? Az arany- vagy ezüstlánc, mely örömet okoz a munkásnőnek, büszkévé teszi, arra szoktatja, hogy külsejére gondot fordítson, vajon fényűzési cikk-e vagy sem, és a munkát, amit annak előállítására fordítottak, sajnálni kell-e? Az itt megemlített tárgyakhoz és számos máshoz sok munka kellett, melyet meg lehetett volna takarítani, ha csak a pusztá fizikai szükségletekre gondolnánk. A munkások és munkásnők által használt tárgyak háromnegyed részét durvábban, egyszerűbben lehetne előállítani anélkül, hogy ez testi szenvedést okozna. Az egyszerű munkásleánynak nem engedik meg, hogy selyemruhát viseljen és munkája gyümölcséből megtakarítson annyit, hogy megszerezhesse magának ezt az ártatlan örömet? De nemcsak a selyem fényűzési cikk, a kóc is az. Mert mire való a rajz, a szín? Ha az ember óvni akarja magát a hideg ellen, akkor elég az állati bőr, a durva szövet is.

Valóban szép felfedezés, hogy az emberiség felére vagy harmadára csökkenthetné a munkáját, ha beérné azzal, hogy megtölti a bendőt, óvja magát a hideg és a meleg ellen és mitsem termel, ami nem felel meg parancsoló

testi szükségletének. De hány ember akarna így élni? Hány ember örülne a szabadidőnek, ha olyan keserves nélkülözések és olyan kétségbeejtő egyhangúság képeznék az árát? A fényűzés a legtöbb embernek vigasz és nem csak a magunk fényűzése, de a másoké is megörvendtet szórakoztat, elbűvöl. Az élesen látó erkölcsstanítók sokszor mondták: a gazdag ember voltaképp többet költ mások élvezetére, mint a magáéra. Honnét van az, hogy a szerény, sőt igen csekély vagyonú ember örömét leli benne, ha az elegáns városrészekben sétál és bámulja a szép palotákat és a fogatokat? Honnét van az, hogy a munkásoknak ez a látvány nyújtja a legüdítőbb szórakozást? Emberellenes érzés ez, melyet el kell tiltani? Vagy nem-e inkább naiv megnyilvánulása az eszményi iránti szeretetnek, mely benne van minden ember lelkében?

Néhány évszázad óta a fényűzés folyvást mindinkább terjed a nép mélyebb rétegei közt. Egy hivatalnok vagy egy munkás neje most sok olyan tárggyal bír, melyeket a középkori nagyurak és előkelő hölgyek nem szerezhettek meg.

A kollektivista szónokoknál mennyivel jobb bölcsésznek mutatja magát Proudhon, amikor ezt írja:

Törvényeink nincsenek a fényűzés ellen intézve... és ez még legjobb vonása a mi adótörvényeinknek... Meg akarjátok adóztatni a fényűzési cikkeket; viszájáról veszitek a civilizációt... Gazdasági nyelven szólva, melyek a fényűzési termékek? Azok, melyek legkisebb arányban vannak meg az összvagyonban. Azok, melyek az ipari sorozatban legutolsóként jönnek és melyeknek létezése sok más termék előző létezésétől függnek... Ebből a szempontból az emberi munka minden tárgya fényűzési cikk volt és később megszűnt az lenni, mert fényűzés alatt nem értünk

egyebet, mint a gazdagság elemei közt való kisebbségi viszonyt, akár kronológiai, akár kereskedelmi tekintetben. A fényűzés egyszóval szinonímája a haladásnak: a társadalmi élet minden percében a munka által eszközölt jólét maximumát fejezi ki, amelyhez eljutni minden embernek joga és hivatása van... Hogyan! Hát komolyan veszitek Salenta városát és Fabricius proszopópiáját?...

A fényűzés emeli, nemesíti a szokásokat; a nép első és leghathatósabb nevelése, az eszmény felé való ösztönzés a legtöbb embernél a fényűzés... Manapság, ahol nincs vallásos elv, a fényűzés iránti érzék tartja fenn a társadalmi mozgalmat, az ébreszti fel az alsóbb néposztályokban a méltóságuk érzetét... Társadalmunkban a fényűzés nem csak jog, hanem szükséglet és nagyon kell azt sajnálni, aki sohase enged meg magának némi fényűzést. És most, mikor az egész világ mindinkább a nép közé igyekszik vinni a fényűzést, most akarjátok, hogy a nép csak azokat a tárgyakat élvezze, melyeket jónak láttok szükségleti tárgyaknak minősíteni...

A munkás nélkülöz, sanyarog, hogy menyasszonyának fülbevalót, kislányának nyakéket, fiának órát vegyen és ti ettől az örömtől meg akarjátok fosztani... De meggondoltátok-e, hogy a fényűzési cikkek megadóztatása a fényűzési művészetek eltiltását jelenti...¹

Ezen gyönyörű hévvel írt mondatokban – noha van bennük némi dagályosság és némi gazdasági tévedés – nagy igazság rejlik. Pedig a kollektivisták szerint nem a fényűzési cikkek megadóztatásáról van szó; nekik, vagy

---

¹ Proudhon, *Contradictions Economiques*, 4. kiad. I., 284–286. o.

legalább néhányuknak gyökeresebb tervük van; a fényűzést meg akarják szüntetni úgy, hogy mitsem termelnek a számára. Más értelme nem lehet annak, mikor Wallace azt a reményt fejezi ki, hogy az emberek szabadideje sokkal több lesz, ha majd nem fognak fölösleges tárgyakat készíteni.

A fényűzés ösztönző hatása az, amit nem vesznek eléggé figyelembe. Az tagadhatatlan, hogy a fényűzésnek olykor rossz hatása van, de viszont van igen sok kitűnő hatása is. A fényűzés, a magasabb rendű élvezet az, mely a legtöbb emberi munka indító oka. Mikor a kereskedő bebarangolja a világot, az iparos éjjel és nappal azon töri a fejét, hogy miképp csökkenthetné a gyártási költséget, a mérnök valami találmányt hajszol – valamennyit rendszerint az lelkesíti, bátorítja, hogy a fényűzést biztosítsa, ha nem is magának, legalább a családjának. Néha hozzájárulhat a dicsőség utáni vágy is, de a másik érzés általánosabb, és ha kevesebb nagy dolgot teremt, több hasznosat létesít; ha a fényűzés nem volna, az emberi tevékenység elvesztené egyik legerősebb rugóját.

A szabadidő növekedése – amely különben egy fél század óta úgyis történik – nagyon is drágán volna megvásárolva, ha le kellene mondani mindenről, ami fényűzés. Egyes emberek úgy képzelik a jövő társadalmát, mint afféle zárdát, melyben nem hisznek Istenben, se túlvilági életben, melyben nem látni semmit abból, ami a kivételesen eszményi lelkekre nézve türhetővé teszi a konvencionális életet.

Ha erre azt mondják, hogy csak azt a fényűzést szüntetnék meg, mely a dúsgazdagok szabadalma, és hogy a kollektívizmus, az emberi gyengeség iránti szánalomból, kegyeskedne meghagyni azokat az állítólagosan fölösleges dolgokat, melyeket a munkásnép és a középosztály

alsóbb rétege most kedvel, akkor könnyű azt felelni, hogy ilyenformán a munkamegtakarítás, melyet emlegetnek, jelentéktelen volna.

Tekintsük a legbiztosabb statisztika vezérfonalával az emberi foglalkozásokat, és látni fogjuk, hogy a magasabb, egészen kivételes fényűzési cikkek milyen kevés embert foglalkoztatnak. Franciaország lakossága közt, amely 1881-ben 37 405 600 lélekre rúgott, van először is 18 249 209 egyén, akik a mezőgazdasághoz tartoznak; birtokosok, akik maguk művelik földjeiket, bérlők, felesek, telepítvényesek, mások számára dolgozó kisbirtokosok, erdészek, gazdasági hivatalnokok, munkások, napszámosok, béresek. Arról tehát nem lehet szó, hogy a fényűzési iparágak egyszerű megszüntetése által felére lehet szállítani a franciák munkáját, mert a franciák fele a mezőgazdaságban van elfoglalva, ahol a fényűzés számára semmit vagy jóformán semmit se termelnek.

Nézzük tovább a francia lakosság különféle kategóriáit az 1881-i népszámlálás szerint. A kimutatás a mezőgazdaságból megélő 18 249 209 egyén után megemlíti 1 130 094 embert, akik fémbányákból, kőbányákból és kohókból élnek. Itt se lehet a fényűzés révén redukción eszközölni, mert Franciaországban nincs se arany, se ezüst, se gyémántbánya. Azt az 1 130 094 egyént, aki a bányászati és fémiparból él meg, úgy lehet tekinteni, mint akik a civilizáció fenntartásához legszükségesebb tárgyakat termelik. A többi gyárból, azaz a nagyiparból 2 100 560 ember él meg. Azt lehet mondani, hogy a fényűzési célokra való gyártás itt egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben szerepel, mert az, amit a nagy gyárakban gépek segítségével állítanak elő, az a nagyközönség, nem pedig egyes dúsgazdag emberek számára készül. Ha akad egy pár kivétel, azok oly csekélyek, hogy ezen kategória

ezredrészt sem képviselik. Ha pl. fényűzési cikkek tekintenék is a Saint-Pierre-lés-Calais-i tüllt, ez a levonás még nem bírna jelentőséggel.

A közlekedési vállalatokból 549 568 ember, a hajózásból 251 173 egyén él meg. Itt se lehet semmit se levonni, legfeljebb vagy ezer ember munkáját, akik úri jachtokon, kényeztetési hajókon vannak alkalmazva. Mert a vasútak és hajók a legnélkülözhetetlenebb cikkek szállítását közvetítik és bizonyára nem a Kínából hozott selyemárúk vagy a Fokföldről hozott gyémántok töltik meg a vasúti kocsikat vagy a hajókat, hanem a szén, a vas, a gyapot, a gyapjú, továbbá sokkal kisebb mértékben a kávé és a dohány, melyeket a kollektivisták tudtunkkal nem szándékoznak fényűzési cikkeknek nyilvánítani.

A vasúti utasokat illetőleg is azt tanúsítja a statisztika, hogy a harmad- és másodosztályú utasok sokkal számszerűsége és sokkal több jövedelmet adnak, mint az első osztályú utasok, pedig nem lehet állítani, hogy ezek az utóbbiak csakis szórakozás céljából utaznak.

A fegyveres erő (szárazföldi és tengeri haderő, csendőrség és rendőrség) Franciaországban 552 851 egyénnek ad kenyeret. Azt jól tudjuk, hogy a kollektívizmus legtöbb híve meg akarja szüntetni a hadsereget, a tengeri haderőt, a csendőrséget, sőt a rendőrséget, de azt is tudjuk, hogy ez irányban tett fényes ígéreteit nem bírja megtartani. Rendőrségre mindig lesz szükség, ha csak a kollektívizmus azt nem éri el, hogy az embereket anyagokká változtatja át, megszüntet minden brutális ösztönt, gyűlöletet, boszúvágyat, vad érzékiséget, kapzsiságot, renyheséget, kicsapongást, mások javai után való áhítást. Ha a kollektívizmus azt állítja, hogy hatalmában áll az emberi természetet annyira módosítani, hogy minden ember jó, igazságos, szerény lesz, akkor olyan csodálatos

naivságot tanúsít, hogy nem is kell neki felelni. Hiába mondja, hogy a rossz tettekre való kísértés sokkal kevesebb lesz, minthogy a vagyoni egyenlőtlenség sokkal csekélyebb lesz, kimutattuk – és Schöffle is kénytelen azt bevallani, miután szükségesnek ismeri el a munkabérek egyenlőtlen és változó voltát – hogy a vagyoni állapotok a kollektivista társadalomban se lesznek egyenlők, hogy előáll benne ismét a magánemberek által üzött kereskedelem, a csempészet, az uzsora. Különben a gonosztevők jobbra nem nagy összegekért szokták büntetteiket elkövetni. A gyilkosságok kilenc tizedrészénél nem 100 000 vagy 1 000 000 frank, hanem 500, 100, 15, 20, sőt néha tíz frank kicsikarása a cél. A mai társadalomban a gazdagoknak sokkal kevésbé van szükségük a rendőrség oltalmára, mint a szerényebb vagyonú embereknek; ritka eset, hogy egy gazdag embert gyilkoljanak meg, mert ez nem jár olyan helyekre, ahol civódni szoktak és mert meghitt embereivel távol tudja tartani a gonosztevőket.

Ha a kollektivista rendszer mellett szükséges a rendőrség, a hadsereg és a hadtengerészet nem kevésbé az Úgy hisszük. bebizonyítottuk, hogy a kollektivizmus nem szüntetné meg a nemzetközi viszályokat, sőt ugyancsak szaporítaná azok kitörésének esélyeit. A magántulajdon megszüntetése által megszüntetné a nemzeti tulajdon jogcímét is. Szegény és szapora népek ellenében meg kellene védeni egy nem szaporodó nép dús, áldott földjét. A háború által kínálkozó előny sokkal csábítóbb volna a győzöre nézve, mint most; a magántulajdon mostani rendszere mellett a győztes nép kiterjeszti a határait, de ez csak erkölcsi elégtételt nyújt neki; a hadisarc nem igen haladja meg a költségeit és csak mérsékelt nyereséget nyújt neki. De a kollektivista rendszer mellett, amely megszüntette a magántulajdont, a szegényebb népek, ha

az élet-halál küzdelemben legyőzték a gazdag népet, birtokba vennék annak gazdasági szervezetét és hűbért fizettetnének vele. A Garonne, a Loire, a Rhone és a Szajna dús völgyeinek jövedelméből tetszés szerinti összeget szednének el, hogy fedezzék az Odera vagy a Visztula szegényebb völgyeinek deficitjét. A kollektivista nemzeteknek, miután az egyéni tudatban nincs jogcím, mely a föld eltulajdonítását a hosszas birtoklás és az öröklés által igazolja, jobban kellene fegyverkezniük, mint valaha.

Ha valamikor elbocsátják vagy csökkentik a mostani nagy állandó hadseregeket, ezt az egyéni tulajdon elvének megszilárdulása fogja eszközölni – ez az elv lévén a nemzeti tulajdon jogcíme is – nem pedig a tulajdonjog tiszteletének megszüntetése.

Eddig felsoroltuk a foglalkozásokat, melyekből Franciaország 87 405 290 lakosa közül 22 888 455 ember él meg és láttuk, hogy ezeknél a kategóriáknál a kollektivizmus, amely meg akarja szüntetni a fényűzést, nem takarítana meg semmi munkát, vagy csak igen keveset.

Most a kereskedéshez jutunk, melyből 3 843 447 ember élne meg; ebbe a számba természetesen bele vannak értve a gyermekek és a nők is. A franciaországi lakosság-
nak tehát valamivel több, mint egy tizedrésze él a kereskedelemből és pedig a kiskereskedés után 1 895 195 egyén; vendégfogadókból, kávéházakból és kocsmákból 1 164 590; a bankárok, bizományosok, nagykereskedők, továbbá azok segédei, hivatalnokai és szolgálói összesen 783 662-en vannak. Ez sok, kiváltképp a két első kategóriánál. A fogadósok, kávéosok, szállásadók és kocsmárosok száma szerfölött túlságos; de ezeknek nem a gazdag osztályok nyújtanak keresetet, hanem a munkásnép és a

szegényebb középosztály. Vajon ezek az utóbbiak lemondanak-e a kocsmáról (amit óhajtunk) vagy beérik-e a kollektivizmus hivatalos kocsmájával? A szabad civilizációnak, nézetünk szerint, arra kell törekednie, hogy csökkentse a nagy és kiskereskedés után megélt egyének túlságos számát. Fokozatosan oda fogunk jutni, hogy a nagy- vagy középkereskedő lassanként kiszorítja a kiskereskedőt. A kollektivizmus gyorsabban fog talán haladni és teljesebb sikert fog elérni ebben a tekintetben? Ez nem igen valószínű: óriási mértékű számvitele, nagyszámú társadalmi raktárai, az ország minden pontján rendszerezítendő hivatalai mellett nem igen valószínű – noha a centralizációt kell behoznia – hogy nagy mértékben fogja csökkenteni azoknak az egyéneknek a számát, akik az áruk szétesztéséből és a számvitelből élnek meg. Tudjuk, hogy az állami hivatalok minden rendszer mellett – legyen az akár a legdemokratább, akár a legarisztokratikusabb, az előbbinél talán még nagyobb mértékben – szeretik a sok tisztviselőt, a sok hivatalos teendőket. De tegyük a kollektivistáknak egy engedményt: tegyük fel, hogy egy negyeddal vagy egy harmaddal fogják – amit pedig nem hiszünk – csökkenteni a termékek szétesztéséből vagy ellenőrzéséből élő egyének számát; ez csekély munkamegtakarítás lesz, melyet nagy mértékben fognak el-lensúlyozni a szabad kereskedés hiányából szükségképp eredendő veszélyek.

A szellemi foglalkozásból, az 1881-i népszámlálás adatai szerint, 1 585 358 ember él meg. Ez is túlságos szám, melyet a civilizációnak csökkentenie kell. De vajon ez sikerülne-e a kollektivizmusnak? Bizonyára csak csekély mértékben, mert a fentebbi létszámnak több mint a fele, t. i. 806 050 ember közhivatalok után él. A magán tanintézetek, melyeknek megvan a maguk

haszna, és melyeket, megszüntetésük esetén, legtöbb helyen a hivatalos tanintézetek kiterjesztése által kellene pótolni, 111 330 egyénnek nyújtanak keresetet. A férfi és nőzárdákban 115 595 ember él, de ezeknek nagy része, kétharmada, a közoktatás vagy betegápolás terén tesz szolgálatokat; a felekezeteknél el van foglalva 112 771 ember; 139 000 egyén él az orvosi gyakorlatból és nem igen valószínű, hogy a kollektivizmus leszállítsa ezeknek a számát; az együttes létszám egyéb töredékeit a bíróságok személyzete, a művészek és tudósok képezik. Nyers kíméletlenséggel alkalmazva, az új rendszer bizonyára hézagot teremtene a szellemi foglalkozások személyzetében; de ha feltesszük, hogy tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot, akkor a személyzetnek ez a csökkentése nem lehetne valami roppant nagy. Ha egyötöddel csökkentenének, az már sok volna, miután a személyzetnek több mint a fele közhivatalnokokból áll.

Az új rendszer hívei kétségkívül a kisipar terén eszközölnék legfontosabb megtakarításait a termelés szervezetében. A kisipar, ideértve a nőket és gyermekeket, 6 093 453 egyént képvisel. A fényűzési cikkek gyártása – azt fogják mondani – itt foglal el nagy tért. De ez a tér sokkal csekélyebb, mint ahogy hiszik, mert a kisipar munkásainak túlnyomó részét cipészek, szabók, asztalosok, kovácsok, ácsok, kéményseprők stb., effélék képezik. Gondoljunk arra, hogy milyen roppant létszámot adnak ezek a különféle mesterségek, melyek azelőtt céheket képeztek és melyekben a főnököket ma is mestereknek nevezik. A kisiparral foglalkozó egyéneknek bizonyára legalább a háromnegyed része nélkülözhetetlen teendőket végez. Legfeljebb egy negyedrészüik az, mely fényűzési cikkeket készít.

Ebből az következik-e, hogy ezt a negyedét törölni lehetne, hogy ezt a személyzetet a szükségleti cikkeket gyártó munkások kategóriába lehetne beosztani, olyformán, hogy a szükséges cikkek egyforma mennyiségének gyártása az ország munkásainak összeségétől csekélyebb napi munkát igényelne, vagy hogy változatlan napi munka mellett a valóban hasznos cikkekből nagyobb mennyiséget lehetne beszerezni? Ez a következtetés mérész, kockáztatott.

A kollektivisták – oly felületes az ő okoskodásuk – nem vesznek számításba egy igen fontos tény, és ez az, hogy Franciaországban a fényüzési cikkek gyártása egyike a leghathatósabb módozatoknak arra, hogy megszerezzük a lényeges cikkeket, t. i. az élelmiszereket.

A Franciaországban előállított fényüzési cikkek nemcsak a franciáknak vannak szánva, hanem az emberi faj civilizált részének a maga egészségében, akár kivitel útján, akár pedig úgy, hogy a hazánkba utazó vagy itt lakó idegenek hozzánk jönnek azokat megvenni. A lyoni selyemszövő, akiről azt hiszik, hogy fölösleges apróságot gyárt, voltaképp azt a gabonát termeli honfitársai részére, amely nélkül ezek inséget szenvednének. A munkásnő, ki finom, ügyes ujjáival mütollakat, művirágokat készít, hazája számára voltaképpen bort termel, vagy gyapjút, vagy vasat, kőolajat, gépeket. A figyelmes, éles szemű megfigyelő azt látja, hogy ebben az országban azok az elegáns semmik átalakulnak élelmiszerekké vagy nyersanyagokká, amelyekre szükségünk van.

Hat év alatt, 1878-tól 1883-ig behoztunk 3647 millió frank árú gabonát, azaz átlag több mint 600 millió árát évente. Ugyanezen idő alatt vettünk külföldről 1541 millió frank árú bort, azaz évente átlag 257 millió árát. Által-

lánosabban szólva, az említett hat év a külföldön vásároltuk élelmiszerek értékének minimuma 1878-ban 1427 millió és maximuma, 1880-ban 1969 millió volt. És ezeket az élelmiszereket egytől egyig szükségeseknek tekintik. Továbbá ugyancsak azon hat év alatt hozattunk a külföldről évente több mint kétmilliárd árú nyers terményt, melyek az iparhoz szükségesek, nevezetesen gyapotot, gyapjút, fát, kőszentet, fémeket, megannyi olyan cikket, melyeket nem lehet fényűzési cikkeknek mondani. A vásárolt nyersanyagok értékének maximuma 2381 millió volt 1883-ban, minimuma pedig 2066 millió 1878-ban. Ezenkívül tehát 4 milliárd frank árú okvetlenül szükséges cikket hozunk be a külföldről.

Miből fizetjük ezt a négy milliárd árú cikket, melyeket nem termelünk, melyek legtöbbjét vagy éppen nem, vagy elégtelen mértékben tudjuk termelni, mint a gyapot, a kávé, a réz, a vas? Az ú. n. fényűzési tárgyakkal fizetjük ki azokat a nélkülözhetetlen cikkeket. Azt a 280 millió árú selyemszövetet, amit kiviszünk, a felületes, vad kollektivisták fölösleges apróságnak tartják; pedig azért a 280 millió árú selyemszövetért kapunk 16–18 millió hektoliter gabonát, amire szükségünk van, hogy éhséget ne szenvedjünk. Az a 81 millió frank árú aranyműves cikk, a 100 millió frank árú díszműárú, kefe, a 36 millió árú művirág és divatcikk, a 64 millió árú kész ruha, a 25 millió árú bútor, ezek az elegáns, néha csak fényűzésre való cikkek, amiket évente külföldre szállítunk, a meg gondolatlan, fanatikus szocialisták szerint az emberi termelő erő tévelygéseinek eredményei. Pedig mikor ezeket az ú. n. semmiket gyártjuk, voltaképp közönséges bort, gyapotot, gyapjút kávé, kőolajat szalonnát, tehát közönséges szükségleti cikket termelünk. Azután nem kell feledni, hogy ezekből a fényűzési cikkekből voltaképp

kétszer-háromszor annyit adunk el az idegeneknek, mint amennyit a vámhivatalok kimutatásai feltüntetnek.

A kollektivisták roppant tévedésben vannak, mikor azt mondják, hogy a fényűzési cikkek gyártásának megszüntetése folytán sokkalta több élelmiszert állítanánk elő, vagy hogy a munkások feleannyi munkaidő mellett ugyanannyit termelnének. Vannak országok, mint pl. az Egyesült Államok, Anglia, az Argentín köztársaság, Ausztrália, ahol alig gyártanak fényűzési cikkeket. Más országokban meg, amilyen Franciaország, ez a termelés sokkal jobban van kifejlődve, mert nemcsak a nemzeti fogyasztás, hanem az egész emberi faj részére termelünk. A valóságban a fényűzési iparágak munkásainak legtöbbsége – igaz, hogy csak közvetve, csere útján – azokat a cikkeket gyártja, amelyekre az országnak legtöbb szüksége van.

Képtelenség tehát azt hinni, hogy a nemzetnek csak legkisebb haszna is volna belőle, ha felére vagy harmadára csökkentenék azoknak az embereknek a számát, akik a francia fényűzési iparban nyernek foglalkozást, és ha ezeket a szükségleti cikkek termelésénél alkalmaznák. Ezzel nemhogy nyernénk, inkább sokat vesztenénk.

Tegyük fel, hogy a tollak, művirágok, selyemszövőszékek, díszmű- és ékszerkészítő asztalok mellől eltávolítanánk egymillió férfit vagy nőt, és ezeket a mezőgazdaságban foglalkoztatnánk. Vajon mit nyernénk? Azt mondják, hogy ezek a férfiak vagy nők gabonát fognak termelni; ez meglehetősen; de hisz eddig is termeltek ők gabonát, továbbá vasat, gyapotot, kőolajat, miután készítményeikért kaptunk a külföldtől évente 15–20 millió hektoliter gabonát, 6–7 millió hektoliter bort, 8–10 millió tonna szenet, 5–600 000 tonna olajmagot stb efféléket.

A különbség a két eljárás közt a következő: Ha egy ügyes műasztalost vagy ékszerészt, aki naponta 7–8 frankot keresett, az eke szarva mellé állítunk, az majd termel egy év alatt vagy 50–60 hektoliter gabonát, ami 1000–1100 frankot ér. Holott a műasztalosság – igaz, hogy közvetve – 100–120 hektoliter gabonát termelt, amit az Egyesült Államokból, Oroszországból vagy Indiából hoztak be. A divatárusnő, ha még oly erős és szorgalmas is, a mezőn csak 30 hektoliter búzát tud termelni, holott egyes ujjjaival a külföldieknek 50–60 hektoliter behozott gabona egyenértékűt szállította.

Franciaország bizonyára a legkevésbé mondható olyan országnak, ahol a fényűzési ipar megszüntetése növelné a szükségleti cikkek termelését. Sőt csökkentené ezt, mert egyes munkásainknak sokkal jobban fizeti ki magát a gabona, bor, kőszén, kőolaj, gyapot, olajmag, fémek közvetett termelése, mint azok közvetlen termelése

A népszámlálási adatok feldolgozásával még nem végeztünk.

Azoknak az egyéneknek a száma, akik kizárólag jövedelmeikből élnek, a kimutatás szerint 2 121 173-ra rúg.¹ A kollektivisták itt is redukálni akarnak; de e csoport egyéneinek háromnegyed része nőkből és gyermekekből áll; az utolsó negyedrészt felét pedig valószínűleg aggasztánok képezik. Tehát nem sokan vannak, akiket a henyé életből ki lehet zavarni, hogy szükségleti cikkeket gyártsanak. Azt a kollektívizmus is elismeri, hogy az aggasztánok megérdemlik a nyugalmat. És azt hiszi valaki,

---

¹ Azon 2 121 173 egyén közt, akik állítólag jövedelmeikből élnek, van egyébiránt 349 000 cseléd is; az 1881-i népszámlálásnál ugyanis a cselédeket gazdáik kategóriájába sorolták, úgyhogy az inast, aki orvsnál szolgált, szintén orvosszámba vették.

hogy azok az emberek, kik nem úznek bizonyos meghatározott foglalkozást, és jövedelmükből élnek, egytől-egyig henyélők, élősdiék, herék? Kétségtelen, hogy akadnak ilyenek is, de henyességükben, ha az nem hajt is hasznot, nem szabad zavarni, mert ez sérelem volna az egyéni szabadság ellen, mely az emberi javak legnagyobbika, megcsonkítanak az öröklési jogot, mely a leghatalmasabban ösztönöz a takarékosagra, a hosszú munkára. A jövedelmeik után élő emberek közt mindazonáltal so-kan akadnak, akik használnak a társadalomnak; így pl. a tőkésék, akik új vállalatokat keresnek, részt vesznek ezekben és a földkerekségén terjesztik a munkaeszkö-
ket, a birtokukban levő készleteket; még a műkedvelők kifinomult ízlésű osztálya is, mely érdeklődik a tudomány, a művészet, az irodalom iránt és a civilizáció virá-
gait ápolja.

A jelzett kategóriákon kívül van még 928 000 egyén, akik nincsenek osztályozva. Ide vannak számítva a köz-
oktatási intézetek, kórházak, menházak és börtönök la-
kói, a hely nélküli cselédek, a házon kívül dajkált gyer-
mekek és az ismeretlen foglalkozású egyének. Erről a ka-
tegóriáról nincsen semmi mondanivalónk; van közötté
524 000 nő és csak 403 000 férfi.

Van még egy osztály, melynek létszáma figyelmessé
tette a kollektivistákat és ezek bírálóit: ez a cselédeké. Ez
nem szerepel külön rovatban; el van osztva a mezőgaz-
dák, nagy- vagy kisiparosok, jövedelmeikből elő egyé-
nek rovataiba aszerint, amint a gazda az egyik vagy a má-
sik kategóriába tartozik. Létszámuk első tekintetre óriá-
sinak látszik. Franciaországban 2 557 266 cseléd van, köz-
tük 1 506 639 nő és 2 050 627 férfi. „Mennyi kárbavesztett
erő!” – kiáltanak fel a kollektivisták, és Guesde úr még

nemrég, egy Mansban tartott felolvasásban igen hosszasan beszélt erről a tárgyról.

De ha figyelmesen nézzük a dolgot, azt látjuk, hogy ezen cselédek legtöbbje nem végez személyes szolgálatot, hanem mesterséget. Így pl. a cselédek háromötöde, t. i. 1 400 000 egyén (köztük 706 298 férfi, tehát a férficselédek hét tizedrésze) a mezőgazdaságban van elfoglalva. Ezek béresek és béresnők, azaz mezei munkások, akik a többiektől csak abban különböznek, hogy évszámra vannak fizetve, ami azt jelenti, hogy foglalkozásukban megvan az az állandóság, melyet az összes szocialista és nemzetgazdasági író a legnagyobb jótéteménynek tekint.

Ugyanez mondható az ipar terén alkalmazott 234 000 cselédről, akik az ipari munkában segédkeznek. Még inkább áll ez a kereskedés rovatában szereplő 347 000 cseléd leg többjéről, akik közt ott van a fűszeres és a mészáros inasa, a varrónő cselédje, az állandóan alkalmazott egyén, akit szaknevelés híján nem soroztak a segédek közé.

Ha jól kutatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a valóban személyes szolgálatot teljesítő, semmi ipari, mezei vagy kereskedelmi munkát nem végező férficselédek száma Franciaországban nem igen rúg többre, mint 160–180 000-re. Az angoloknak e tekintetben tüzetes kimutatásaik vannak, mert náluk a férficselédek után adót fizetnek és a legutolsó, 1881–82-i kimutatás szerint a férficselédek száma, akik után a 15 shillingnyi adót kell fizetni, 181 652-re rúgott. Valószínű, hogy Franciaországban a férficselédek száma csekélyebb. Párizsban nem igen tart inast, aki 3000 franknál kevesebb lakbért fizet. Márpedig Párizsban ma csak 19 603 lakás van, melyek 3000 franknál tényleg nagyobb lakbért képviselnek. Feltéve, hogy e lakosztályok lakói egyenként átlag két inast tartanak, ez

csak 40 000 inas volna Párizsban, tehát abban a városban, ahol Franciaország gazdag lakóinak legalábbis egy harmada, vagy talán a féle is él.

Ha most át akarunk nézni Németországba, találunk ott is adatokat a *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1884-i folyamában. E szerint a német birodalom 45 222 113 lakója közül 19 225 000 foglalkozott mezőgazdasággal, erdészettel, halászáttal; 16 058 080 egyén a nagyiparban, a bányákban és az építkezésnél dolgozott; 4 531 000 ember élt a kereskedelemből, a szállítási vállalatokból és a nyilvános helyekből (szállodák és kocsmák), tehát 39 814 000 egyén foglalkozott a termékek előállításával és szétosztásával. A cselédek, jobbra nők, 1 324 000-en vannak;¹ a katonák és tengerészek 542 000-en: állami vagy községi hivatalból és szellemi foglalkozásból él 1 680 000 ember, a határozott foglalkozás nélküli egyének száma 1 908 000 és azoké, akik egy mesterségre készülnek, 337 000. Végül 938 000 egyén képviseli a különböző és ideiglenes foglalkozásokat.

A foglalkozás nélküli magánemberek közt túlnyomó számban vannak a nők; jelentős számmal szerepelnek nevezetesen az özvegyek; azon keresetképes egyének vagy családfők közt, akik „foglalkozás nélkülieknek” vannak beírva, van 591 693 nő, az összegnek közel hat tizede; a nők után az aggastyánok, akik ifjú- és férfikori munkásságukkal jogot szereztek a nyugalomra, jelentős részét képezik a „tétlenek” létszámának.

---

¹ A cselédek számát nem kell a többi rovatok létszámával összegezni, mert olyan összeg kerülne ki, mely nagyobb, mint az összes lakosságé. A német statisztikában, melyet a francia is utánzott, a cselédek be vannak osztva gazdáik rovataiba, de létszámukat azért külön is kimutatják.

A német népesség a kollektivisták felületes kritikáját még kevésbé igazolja, mint a francia népesség. Nagyon bajos megmondani, hogy a fényűzési iparok vagy a tétlen osztályok rovataiban hol lehetne olyan jelentős csökkentéseket eszközölni. A foglalkozás nélküli egyének közt nincs több, mint 2–300 000 felnőtt munkaképes férfi; a hivatalos és szellemi foglalkozások után élők csak 464 000-en vannak (a kimutatás 579 322-ről szól ugyan, de ebből a számból le kell vonni 115 272 nőt). Látható, hogy milyen kevés embert lehetne ezektől a pályáktól elvonni, hogy szükségleti tárgyakat készítsenek. Erre azt fogják mondani, hogy törölnék a kereskedők nagy részét és az összes birtokosokat. De először is figyelembe vevendő, hogy a birtokosok és kereskedők nagy része lényeges szolgáltatásokat tesz mint igazgató, felügyelő, szétosztó, megőrző; azután meg háromnegyed részüket pótolni kellene köztisztviselőkkel, kik kevesebb buzgalmat és gyakran kevesebb szakértelmet tanúsítanak.

Nézzük végig a német évkönyvben az ipari foglalkozások 110 csoportjának, a kereskedelmi foglalkozások 20 csoportjának statisztikáját és látni fogjuk, milyen kevéssé igaz az, hogy a fényűzési ipar sok kezét foglalkoztat. A műiparosok (eltekintve a családtagoktól) 23 898-an vannak; a divatárusnők, virág- és tollkészítők 36 416-an (köztük 33 890 nő); 20 046 egyén (köztük 11 122 nő) készít nadrágtartót, nyakkendőt, keztyűt, vállfűzőt, krinolint, pedig e tárgyaknak a fele bizonyára nem vehető fényűzési cikknek. A nemesfémek feldolgozásával mindössze 30 099 egyén (aranyműves, ékszerész, arany és ezüstverő stb.) foglalkozik, köztük 7056 nő. Tükröket 2770 egyén készít, köztük 464 nő; időmérő készülékeket, órákat csak 27 721 egyén, hang és zeneszereket 15 011. Itt

vannak a fontosabb fényüzési iparágak; és az ezekben készülő cikkek közül igen sokat, pl. az órákat, bizonyos mértékben a zongorákat és tükröket, még az alsóbb néposztályokban is szükségesnek tekintik. Nem feledjük, hogy még a legdurvább iparágakban is, amilyen pl. az építőipar, vannak munkások, akik fényüzési munkát végeznek: pl. a kőművesek, akik fényes magánházat, nagy palotát építenek; de a rendes munkák tömegében milyen csekély hányadot képviselnek ezek a munkák! Ki fog ez tűnni alább, ha látjuk, hogy Párizsban, a világ legelegánsabb városában, a nagy lakosztályok milyen csekély hányadát képezik az összes lakásoknak.

A kollektivisták és a szocializmus felé hajló írók nagy illúzióba ringatják magukat, ha azt hiszik, hogy az emberek munkáját felére lehetne csökkenteni, ha a termelésnek új irányt adunk, és a fényüzési cikkek gyártását számúzzuk vagy csökkentjük. Az anyagi számítás szempontjából vagy négyötöd résznyivel tévednek. De még nagyobbat tévednek erkölcsi szempontból. Mert a kifinomultabb élvezet és a szép tárgyak birtoka az, ami a dicsvágyon kívül a leghathatósabbban csábítja az embereket munkásságra és takarékosagra. Ha figyelmen kívül hagyjuk a túlságos kicsapongásokat, nemcsak azt mondhatjuk a fényüzésről, hogy a tökéletesített civilizáció eredménye, hanem azt is, hogy közvetve egyik oka a civilizáció fejlődésének.

A népszámlálási adatokon kívül az is megcáfolja a kollektivisták állításait, ha figyelembe vesszük, hogy a nemzet összjövedelméből mekkora részt képeznek a nagy jövedelmek, mekkorát a közepes, valamint a kis jövedelmek. Egy másik munkánkban részletesen elemeztük ezt a jelenséget és fölösleges itt erre visszatérni. Kimutattuk, hogy Poroszországban a lakók jövedelmeinek

háromnegyedét olyan egyének kapják, akik közül a leggazdagabbak 2500 frank évi jövedelemmel rendelkeznek és hogy Poroszország lakóinak összjövedelméből közel kilenctizedrészt, vagy 87.80%, az alsó és középosztály kezében van, tehát olyan egyénekében, akiknek maximális jövedelme 7500 frank. Szászország példája teljesen összevág a poroszországgal. A jövedelemadó E. és D. osztályainak elemzése arra a következtetésre juttatott, hogy a jövedelmek nagyobb része még Angliában is kétségkívül a munkások és a szegényebb középosztály kezében van. Még megkapóbb eredményre jutottunk Franciaországban és kimutattuk, hogy Párizsban, a fényűzés főszékelyén 15 000 ember sincs, akinek 32 000 franknál több évi járadéka volna, és hogy 37 000-re se rúg azon párizsiak száma, akiknek bármily réven 12 000 franknál nagyobb jövedelmük volna.

Néhány statisztikai kimutatás és komoly munka, melyeket azóta tettek közzé, még inkább megerősített bennünket nézetünkben. Leone Levi és Goschen tanulmányai a javak megoszlásáról Angliában 1884-ben teljesen igazolják előző munkánk állításait. Levi Leone szerint a brit királyság lakóinak jövedelme 1168 millió font sterlingre (mintegy 30 milliárd frank) rúg; ebből 448 millió font (11 200 millió frank) a tulajdonképpeni munkásosztálynak jut, 143 millió font (3575 millió frank) az alsó középosztálynak és 577 millió font (14 475 millió frank) azoknak az adófizetőknek, akik a jövedelemadót fizetik. Ha arra gondolunk, hogy a jövedelemadónak alá van vetve minden 3750 frankon felüli jövedelem, akkor belátjuk, hogy ezt az adót sok olyan ember fizeti, aki igen középszerű helyzetben van. A D. osztályban (kereskedelmi foglalkozások) a jövedelmek 80%-át olyan emberek kapják, akiknek jövedelme 3750 és 7500 frank közt

változik. Ebből azt lehet következtetni, hogy Nagy Britannia összjövedelmének mintegy háromnegyedét olyan egyének birtokolják, akiknek 7500 frankon aluli jövedelmük van; sőt valószínű, hogy a jövedelmek összegéből ennek az osztálynak még erősebb rész jut, mert a D osztály, mely a kereskedelmet és ipart foglalja magában, egyike azon jövedelmi adóosztályoknak, melyekben a legtöbb a nagy adófizető. Figyelembe kell venni, hogy Anglia egészen kivételes helyzetben van, mert a törvények gátolják az ingatlanok feldarabolását, az ipar és kereskedelem tekintetében pedig Angliát, úgyszólván, az egész világ fővárosának lehet tekinteni.

Franciaországban a pénzügyminisztérium Bulletin de Statistique-ja az 1884. májusi füzetben új kimutatást közölt a párizsi lakásokról. Kitűnik belőle, hogy a 20 000 franknál drágább lakosztályok összesen csak 14 424 730 frank laktáért, a 10–20 000 frankos lakosztályok 25 208 540 frankot, a 6–10 000 frankos lakások 30 677 430 frankot, a 3–6000 frankos lakások 50 503 705 laktáért képviselnek, tényleges, nem pusztán beírt laktáért. Ezek a lakosztályok tehát összevéve 120 millió frank laktáért képviselnek, holott a Párizsban létező összes lakhelyek (ide nem értve a műhelyeket) 395 millió frank laktáértéket képviselnek. E híres fényűző város gazdag lakossága, az, mely 3000 franknál több laktáért fizet, az összes párizsi lakosztályok laktáértékének alig egyharmadát képviselő lakhelyösszeget foglal el összevéve. Pedig Franciaország, sőt az egész, világ gazdagságának igen jelentős része van Párizsban összpontosítva és ebből következtetni lehet, hogy nemcsak a nagy, hanem a középjövedelmek is az ország összjövedelmének milyen gyenge hányadát képezik.

Figyelembe kell még venni azt – és ez igen fontos – hogy a közép- és gazdag osztályok jövedelmét korántsem fogyasztják improduktív módon. Annak igen jelentős részét félreteszik tőkének, tehát átalakul vasutakká, gyárrakká, talajjavításra és más efféle munkákra fordítják. Franciaországban azt lehet mondani, hogy a közép- és gazdag osztályok jövedelmének legalábbis a harmadát, sőt talán a felét is félreteszik tőkének. Aki némileg ismeri ezen osztályok életmódját, nem fogja ezt tagadni. Abból a 2–3 milliárdból, amit évente megtakarítanak és ingó értékre, épületekre, talajjavításokra fordítanak, bizonyára két harmadrész a jómódú és gazdag osztályoktól jön, melyek együttvéve nem birtokolják a nemzeti jövedelem heted vagy nyolcadrészét sem. A nemzeti jövedelemnek az a része, melyet fényűzési célokra fordítanak, nem tesz ki többet e jövedelem 4–5 százalékánál.

Nem lehet tehát nagy fontosságot tulajdonítani a kollektivisták azon állításának, hogy a fényűzésre való termelés megszüntetése által csökkentik a munkanap tartamát. Amit ezen a réven nyerhetnének, túlságosan kompenzálva van az autoritárius, zsarnoki szervezettel járó sok erővesztegetés és sok tévedés által. Ha a társadalmi elemeket egyforma színvonalra szállítják le, megszüntetnek minden versengést; azt már láttuk, hogy szerveztük, mely szükségképp brutális lesz, nem engedhet helyet a kisebbség szabadságának, tehát az egyéni szabadságnak sem, hogy bürokratikus szervezetük veszélyezteti az anyagi haladást. Ha a kollektivista tant hirdető lelkiismeretesebb írók műveit olvassuk, lehetetlen komoly indokot találni, mely az emberi fajt arra indíthatná, hogy megkísértsen egy kalandot, melyet már eleve is elítél a történelem és a józan gondolkozás.